

ОДЕСА ШВЕЙЦАРСЬКА

Книжка – альбом

Громадська організація Спілка митців «Берег Овідія»
Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин
Телерадіокомпанія «Град»

Архівна Одіссея

ОДЕСА ШВЕЙЦАРСЬКА

Книжка – альбом

Одеса

2021

УДК 94(477/74-21):(494)]:008(084)
О-417

Серія заснована у 2017 р.
Випуск 3

Редакційна колегія серії:

В. В. Левчук (голова), *Л. Г. Білоусова*, канд. іст. наук (заступник голови), *М. І. Пархоменко*,
засл. художник України (заступник голови), *І. В. Сапожников*, д-р іст. наук, *М. Ф. Титов*,
засл. діяч мистецтв України, *В. А. Савченко*, проф., д-р іст. наук, *О. Ю. Штепко*, канд. іст. наук.

Автори-укладачі:

Л. Білоусова, В. Левчук, М. Пархоменко, Т. Пономаренко, В. Солодова, Г. Іукурідзе, С. Сєдих

Одеса Швейцарська : книжка-альбом / Авт. уклад.: Л. Г. Білоусова,
О-417 В. В. Левчук, М. І. Пархоменко, Т. В. Пономаренко, В. В. Солодова, С. О. Сєдих.
(серія «Архівна Одіссея» – Одеса: Бондаренко М. О., 2021, 128 с. : 144 іл.
ISBN 978-617-8005-30-6

Третій випуск книжки-альбому видавничої серії «Архівна Одіссея» присвячено Швейцарській Одесі. Яскраві мистецькі роботи художників Одеси, Києва, Харкова і Чернівців, наукові розвідки одеських істориків і краєзнавців, ілюстровані архівними матеріалами, фотографіями, листівками і малюнками, висвітлюють актуальну тему внеску вихідців із Швейцарії в еконімічне і соціо-культурне життя міста Одеси. Автори привертають увагу до проблем збереження традицій та пам'яток історії і культури, що свідчать на прикладі Одеси про тісні українсько-швейцарські зв'язки упродовж понад двох століть від кінця XVIII ст. до наших днів. Видання призначене широкому колу читачів, хто цікавиться міжнародними традиціями Одеси та спільним історичним минулим України і Швейцарської Конфедерації.

УДК 94(477/74-21):(494)]:008(084)

ISBN 978-617-8005-30-6

© Л. Г. Білоусова, В. В. Левчук,
М. І. Пархоменко, 2021

Передмова

Швейцарці на півдні України для одеситів майже завжди асоціювались з колонією Шабо біля Білгород-Дністровського. Особисто для мене ця тема розширилась до міста Одеси та передмість у другій половині 1980-х років, коли в умовах перебудови відкрились нові контакти з міжнародними організаціями та країнами. Одеса стала одним з міст, в якому відбувся перший в СРСР скаутський табір дітей з Шотландії. Поважним гостем табору став Жак Моллейрон, Генеральний секретар Всесвітньої організації скаутського руху (1988-2004 рр.). В розмові з ним з'ясувалося, чому саме наше місто було обрано для табору: він все життя мріяв побачити Одесу, куди його пращур в 1806 році пригнали стадо овець із Швейцарії в пошуках кращої долі. Прапрадід пана Ж. Молейрона був нагороджений медаллю за участь в ліквідації епідемії чуми 1812 року в Одесі. Вони добре пам'ятають історію свого роду та країни. І ми теж! Так виникла ідея створити художньо-історичну картину розвитку нашого мультинаціонального міста.

Книжку-альбом відкривають полотна українських художників – учасників вже традиційного творчого симпозиуму «Мелодії степу і моря» 2020 року. Митці відобразили історичні будинки Одеси і Шабо, пов'язані з темою книги, і тим

самим художніми засобами назавжди увічнили «швейцарські» місця і пам'ятки історії та архітектури – шедеври архітекторів-швейцарців Г. І. Торі-челлі, О. О. Бернардацці, Х. Я. Скведера, К. Томазіні.

Завершують серію картин статті про трьох художників – постійних учасників симпозиумів Михайла Пархоменка, Ігоря Хілька та Андрія Куцаченко.

Друга частина книги представляє історично-літературні напрацювання в галузі краєзнавства.

Стаття Лілії Білоусової, кандидата історичних наук, дає можливість познайомитись із швейцарською сторінкою історії Причорноморського регіону (Одеса, Шабо, Цюрих-сталь) та відновити історичну справедливість у відношенні відомих архітекторів, художників, промисловців, рестораторів та представників інших професій саме швейцарського походження. А скільки їх було не загальновідомого рівня? Ось один з прикладів. На початку минулого століття швейцарець Едуард Берте відкрив в Одесі на вул. Преображенській, 36 перший «безконтактний» ресторан «Квісісана», обладнаний новітніми механічними буфетами – автоматами! За п'ятикопійкову монетку можна було отримати смачний бутерброд або

чарку горілки, за 15-30 копійок – купити швидкий сніданок. У «Квісісані» ніхто ніколи не галасував: «Офіціант!».

Віра Солодова, кандидат історичних наук, подає історію одного з перших художників-літописців міста Карло Боссолі. Мистецьку тему продовжує Сергій Сєдих статтею про «швейцарські» вітражі і розписи в Одеському художньому музеї.

Стаття Гіоргі Іукурідзе присвячена темі розвитку традицій швейцарської колонії Шабо на сучасному виноробному підприємстві

«Шабо». А передує добірка старовинних фотографій та листівок колонії Шабо.

Слова вдячності за надану допомогу в організації симпозіуму художників висловлюємо Дмитру Дрозду, Юлії Розлуцькій, директору Шабівського краєзнавчого музею Людмилі Чекмарьовій. За інформаційну підтримку проєкту щиро дякуємо Анатолію Балінову, директору ТРК «Град».

Загальний девіз третього видання серії «Архівна Одіссея» – *Vestigia semper adora* – «Завжди шануй сліди (минулого)».

*Володимир Левчук,
голова громадської організації
«Спілка митців «Берег Овідія»*

Творчий симпозіум
2020 року
«Мелодії степу і моря»

ШВЕЙЦАРСЬКА ОДЕСА І ШАБО У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ

Одеса:

Антипенко Олена Миколаївна
Богайчук Людмила Романівна
Борисова Анастасія Юріївна
Бутенко Елеонора Геннадіївна
Васькевич Ганна Володимирівна
Гонсалес Марія Анатоліївна
Дмитрієва Оксана Вікторівна
Мунтян Естела Дмитрівна
Орос Іван Васильович
Пархоменко Михайло Іванович
Потафеева Тетяна Василівна
Серпіонова Есфір Наумівна
Співак Валентин Володимирович
Станіславчук Дмитро Артурович

Цонін Валерій Володимирович
Соловій Катерина Юріївна
Тоарка Тетяна Олександрівна
Тисяченко Данило Петрович

Київ:

Куцаченко Андрій Олександрович
Тертична Марія Анатоліївна

Харків:

Йолохов Василь Анатолійович

Чернівці:

Хілько Ігор Олегович

Антипенко Олена Миколаївна
Одеса
Добрий дім (Добрый дом)
полотно, олія
55x75

*Особняк купця Іллі Яловикова
на вул. Інститутській. 1890 р.
Арх. О. О. Бернардацці.
Одеса, вул. Дідріхсона, 7,
Приватна школа «Ніка».*

Богайчук Людмила Романівна
 Одеса
 Поряд Пале Рояль (Рядом Пале Рояль)
 полотно, олія
 55x75

*Будинок Страца на вул. Катерининській /
 ріг вул. Ланжеронівської. 1840-1843 рр.
 Арх. Г. І. Торічеллі, А. А. Черненко
 Одеса, вул. Катерининська, 11/13. Адміністративна
 будівля «Альфа-Банк».*

Борисова Анастасія Юріївна

Одеса

Були на концерті. Філармонія
(Были на концерте. Филармония)

полотно, олія
60x80

*Нова купецька біржа на Пушкінській.
1894-1899 рр.*

Арх. О. О. Бернардацці.

*Одеса, вул. Пушкінська, 17/ ріг вул. Буніна, 15,
Одеська філармонія.*

Бутенко Елеонора Геннадіївна

Одеса

Світлий день (Светлый день)

полотно, олія

75x55

*Прибутковий будинок Григор'євих на розі вулиць
Ланжеронівської і Катерининської і кондитерська-кафе
Фанконі. 1912 р.*

*Арх. Ю. М. Дмитренко. Інженери проєкту В. І. Кундерт
і Х. Я. Скведер. Одеса, вул. Ланжеронівська, 15 /
вул. Катерининська, 15/17. Кафе «Falconi».*

Гонсалес Марія Анатоліївна
Одеса
Англійський клуб
полотно, олія
40х90

*Англійський клуб на Театральній площі,
Одеса. 1842 р.
Арх. Г. І. Торічеллі.
Одеса, вул. Ланжеронівська, 6.
Музей Морського флоту України.*

Дмитрієва Оксана Вікторівна
Одеса
Таїна старовини (Тайна старины).
Дача Ансельма. Шабо.
полотно, олія
55х75

Садиба у «замковому стилі» (ренесанс),
відома як Дача Ансельма. Рік будови не встановлений.
Арх. невідомий.
Перший власник – родина Навернь (Naverne).
Садиба реставрована або перебудована у другій
половині XIX ст. за власності родини Ансельм.

Йолохов Василь Анатолійович

Харків

Перший промінь (Первый луч)

перша назва автора – Вул. Пастера, 34).

полотно, олія

50x75

*Прибутковий будинок Брейтбарта (1 корпус). Одеса
1891 р.*

Арх. О. Бернардацці.

Перший власник – Допельмаєр.

Добудований у 1902 р. кутовим корпусом арх.

А. Р. Рейхенбергом і Ф. А. Троупянським.

Вул. Пастера, 34.

Куцаченко Андрій Олександрович

Київ

Портрет Бернардацці

полотно, олія

75x60

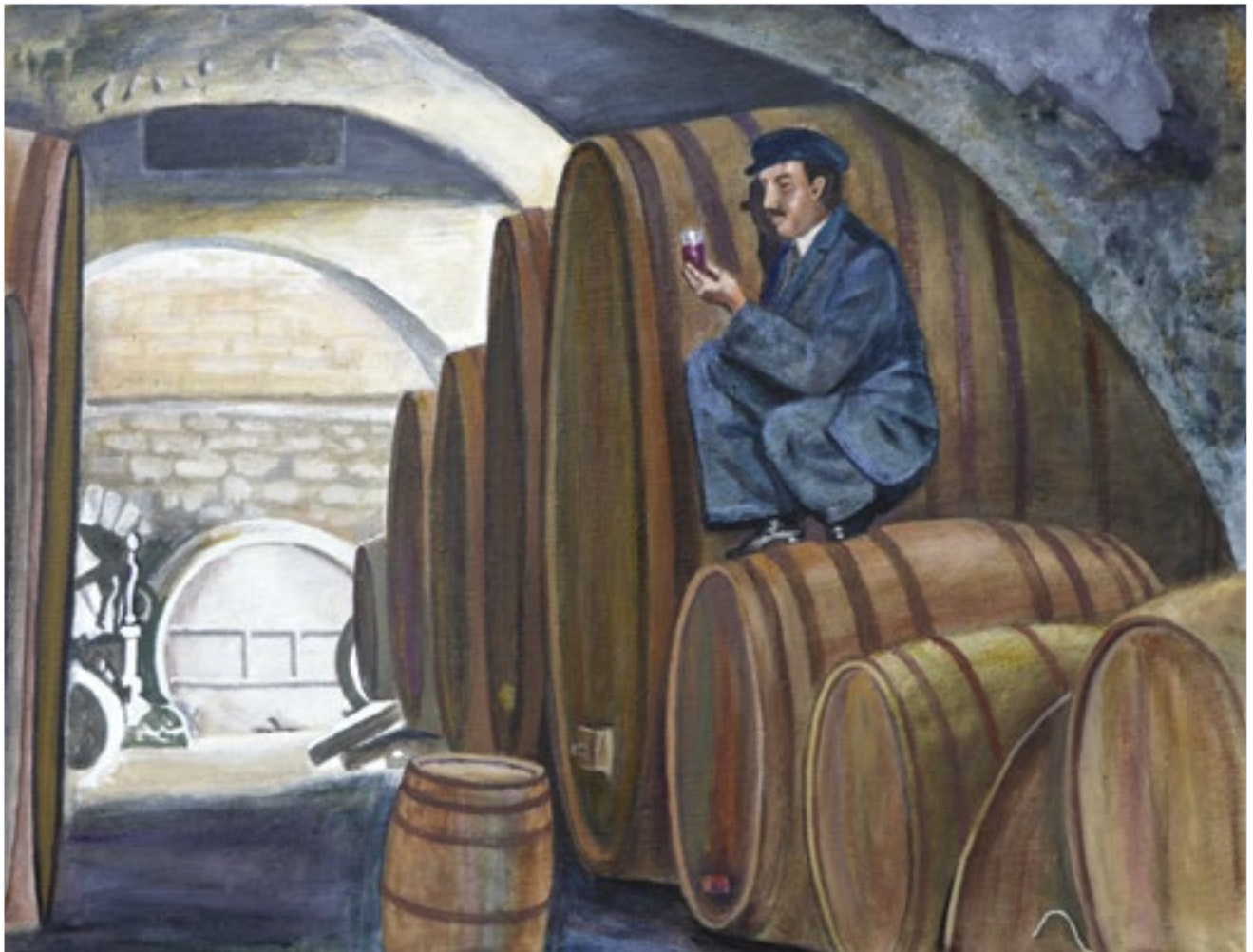
*Архітектор Олександр Осипович Бернардацці
(02.06.1831 -14.08.1907)*

Член Товариства цивільних інженерів, Петербурзького товариства архітекторів. Працював переважно на півдні Російської імперії. Батько архітекторів Олександра і Євгена Бернардацці.

Мунтян Стела Дмитрівна
Одеса
Кірха Св. Павла
полотно, олія
80х60

Кірха св. Павла в Одесі. 1825-1827 рр., арх. Ф. К. Боффо, Г. І. Торічеллі, Дж. Фраполлі. Реконструкції: у 1895-1897, арх. Г. К. Шеврембрант, Х. Я. Скведер, та у 2000-2002, арх. О. Голованов. З 1992 р. – Кафедральний собор Святого апостола Павла Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви України, вул. Новосельського, 68.

Орос Іван Васильович

Одеса

Джерела свят. Винні підвали в Шабо
(Истоки праздников. Винные подвалы)

полотно, олія.

55x75

*Винзавод Торгово-промислової компанії «Шабо»,
вул. Швейцарська, 10,
Шабо, Одеська обл.*

Потафеева Тетяна Василівна
 Одеса
 Будинок вчених (Дом учёных)
 полотно, олія
 60х80

Палац Хорвата. 1830 р. Арх. Г. І. Торічеллі. З 1838 р. – особняк М. Д. і М. М. Толстих; реконструкція й інтер'єри – арх. Л. Ц. Оттон і К. О. Даллакка; добудова картинної галереї у 1896-1899 рр. – арх. Ф. Фельнер і Г. Гельмер. До 1919 р. – Фонд галереї російського живопису ОХМ. З 1934 р. – Будинок вчених. Одеса. Сабанєєв міст, 4.

Співак Валентин Володимирович
Одеса
Красний (Великолепный)
полотно, олія
60x80

*Готель «Брістоль»,
1898-1899 рр. Арх. О. О. Бернардацці,
проєкт у співавторстві з А. Б. Мінкусом.
Назва в радянський період – готель «Красний»
(гостиница «Красная»).
Одеса, вул. Пушкінська, 15.*

Станіславчук Дмитро Артурович

Одеса

Сонячний день (Солнечный день)

полотно, олія

55x75

*Секція торгових рядів Пале-Роялю, 1840-1843,
арх. Г. І. Торічеллі. Реконструкція торцевої частини для
лавки купця Карла Меля, 1870-ті рр.*

*Перебудова і надбудова східної і західної секцій для
В. В. Навроцького, 1891 і 1896 рр., арх. І. Ф. Яценко.
Добудова 4-го поверху у 2000-х рр. Одеса,
вул. Ланжеронівська, 8*

Тертична Марія Анатоліївна

Київ
Біля Міського саду
(Возле Городского сада)
полотно, олія
55x75

Будинок М. Г. Дембовського (1824), Бріммер, Аркужинського, Ф. К. Склаво. Реконструкції у 1875 р., арх. Л. Л. Влодек і в 1888 р. арх. Д. Я. Климов; перебудова у 1899 р. В цьому будинку в 1825 році мешкав А. Ф. Ланжерон, а у кінці XIX ст. розміщувався готель «Швейцарський» (гостиница «Швейцарская»). Одеса, вул. Ланжеронівська, 21.

Тоарка Тетяна Александрівна
 Одеса
 Осінь (Осень)
 полотно, олія
 60x80

*Прибутковий будинок Петрококкіно, 1893 р.
 Арх. О. О. Бернардацці.
 Одеса, вул. Троїцька, 20.*

Тисяченко Данило Петрович

Одеса
Тиша (Тишина)
полотно, олія
55x75

Прибутковий будинок Я. І. Гринчака, 1893 р.

*Арх. О. О. Бернардацці.
Одеса, вул. Базарна, 20.*

Хілько Ігор Олегович
 Чернівці
 Лазурний настрій
 (Лазурное настроение)
 полотно, олія
 55х65

*Прибутковий будинок Левіта, 1891 р.
 Арх. О. О. Бернардацці.
 Одеса, вул. Преображенська, 15.*

Цонін Валерій Володимирович

Одеса

Зникаюче. Будинок сина засновника
колонії Луї Тардана (Уходящее. Дом
сына основателя колонии Луи Тардана)
полотно, олія.

55x75

*Засновником швейцарської колонії Шабо був відомий
учений і педагог Луї Венсан Тардан, який у першій
чверті XIX ст. займався пошуком родючих земель,
придатних для виноградарства. Після відвідування
Шабо в 1821 році Тардан дав наступний опис Шабо
для своїх співвітчизників: «Якщо хочете побачити рай
на Землі — кращого місця не знайдете».*

Серпіонова Есфір Наумівна

Одеса

Передзвін пам'яті. Лютеранська Кірха
в Шабо (Перезвон пам'яті.

Лютеранская кирха в Шабо)

полотно, олія

46x73

*Реформатська (лютеранська) церква
в ім'я святої Трійці.*

*Побудована у 1847 році під керівництвом Луї Тардана,
Антуана Гандера, Жана Луї Жатона, Жана Ганстлера,
Матіаса Юндта (зруйнована).*

Соловей Катерина Юріївна

Одеса

Музика Баха (Музыка Баха)

полотно, олія

80x60

Євангелічно-Реформатська (Англіканська) церква, 1895 р.

Арх. В. Шретер (план), Х. Я. Скведер (будівництво),

О. О. Бернардацці (нагляд). В радянський період –

Театр ляльок. Реставрація у 2002 р. за підтримки

Пресвітеріанської церкви Америки.

Нині Пресвітеріанська церква (з органом).

Одеса, вул. Пастера, 62.

Васькевич Ганна Володимирівна

Одеса

Дорога до моря. Сабанєв міст
(Дорога к морю. Сабанєв мост)

дошка, акрил

44x58

*Сабанєв міст – кам'яний міст, споруджений
в Одесі над Воєнним спуском на початку ХІХ ст.
Перебудовувався у 1828-1836 роках.*

*Арх. Г. І. Торічеллі (будівництво), Д. Уптон (проект),
О. М. Казарінов (будівництво).*

З мосту відкривається чудовий вид на море і порт.

Пархоменко Михайло Іванович

Одеса

Про що мовчить ніч

(О чѐм молчит ніч)

картон, акрил

45x68

Будинок Одеського відділення Російського технічного товариства, 1887-1892. Арх. О. О. Бернардацці (будівництво) і Е. Меснер (проект). Відомий, як «масонський дім», за характерне оформлення у стилі «вільних каменярів». 20 червня 2016 року ця пам'ятка архітектури, що тривалий час перебувала в аварійному стані, перетворилася на руїну. Одеса, вул. Князівська, 1.

Михайло Пархоменко

Заслужений художник України, один із засновників Співки мариністів м. Одеси, художній керівник громадської організації «Співка митців «Берег Овідія» Михайло Пархоменко – великий мандрівник і в житті, і в мистецтві. У різних країнах світу по всіх континентах пройшло близько 70 його персональних виставок. Більше 100 творів зберігається в 30-ти музеях і картинних галереях України та закордону. Його ім'я занесено до книги «Зірка Одеси».

Мистець зробив дві навколосвітні подорожі і десятки разів обігнув Європу (під час десятирічної роботи на судах Чорноморського пароплавства). Спускався в шахти Донбасу, з геологами–золотошукачами працював на Колімі. Бачив загадкову пустелю Наска в Перу, відчув вічність пірамід Єгипту, бачив і малював скелі, норвезькі фіорди і трьохсотметрові водоспади. Чорне, поліроване тіло кита допомогло йому відчути морську безодню. Життя дарувало феєричні враження, однак найбільш вражаючі роботи пов'язані з краєвидами рідного

зово-чорноморського узбережжя. Не випадково художник створив цикл кольорових літографій «Чотири стихії» («Вода», «Земля», «Повітря», «Вогонь»). В цій серії через розмаїту символіку висловлена думка про еволюцію людства в творіннях природи. Картини нагадують нам про нерозривний зв'язок людства з навколишнім середовищем, із стихійними силами, які воно долає в нелегкому двобої. Філософський зміст цих аркушів очевидний і важливий. Адже від того, як ми збережемо, як пильнуватимемо свій зелений дім, залежатиме подальший поступ людства.

Михайло Пархоменко не вкладається в звичайний «малярський» стереотип. Не оточують його пензлі, мольберти, полотна, а разом з тим і специфічна «навколомалярська» публіка. По-перше, він художник. А щодо «середовища»... У майстерні Пархоменка можна зустріти і капітана риболовецького сейнера, і прикордонника, і командира батальйону АТО, і науковця – дослідника Арктики, й артиста-соліста оперети, і знайомого ще з шкільних років сусіда-шахтаря. Адже родом художник з Краматорська. З Донбасом, його трударями пов'язані серії його перших літографій. Освіту він здобув у Львівському поліграфічному інституті імені Івана Федорова. Зростав у мистецькій родині (батько – відомий український живописець Іван Пархоменко, в малярстві кохалася і мати).

Найкращим періодом для творчого пошуку Михайло Пархоменко називає... дорогу. «В дорозі найкраще працює фантазія. Сам процес малювання – це для мене швидко. Головне придумати роботу наперед, вкласти в неї якийсь зміст. Поки в уяві до дрібниць не вималюю майбутнє полотно – не розпочинаю роботу».

Весь його творчий шлях – свідоме шліфування майстерності. Він готував себе до виснажливих експедицій і духовно, і фізично. Стоси прочитаних книг з мистецтва, історії, географії, наполегливе вивчення німецької мови... Практичного ж досвіду і фізичної загартованості додала служба у десантних військах. Нерідко труднощі океанських плавань, які тривали біля року, йому вдавалося переборювати як і бувалим морякам – стійко та вперто, до того ж, зберігаючи при цьому неабияку

працездатність. А повертаючись з чергової поїздки, привозив десятки оригінальних робіт. Найбільше в мандрах його вразила Нова Гвінея, Індія та Кенія. Двічі проходив біля мису Горн (Південна Америка). До речі, ще з історії моряки та пірати, котрі проходили біля мису Горн та залишалися в живих, чіпляли сережку у вуха. Тож, художник вже по праву заслужив на дві сережки.

Михайло Пархоменко є талановитим художником – організатором. Творчі групи під його керівництвом об'єднали сотні художників України і працювали в Карпатах, на Кавказі, на берегах Причорномор'я та Туреччини. Понад 40 років Пархоменко М.І. співпрацює з прикордонниками. Він є автором національних довготривалих культурно-освітнянських проєктів «Обличчя кордону», «Південні рубежі» та «Рубіж» (присвячений захисникам кордону на Донбасі). Він створив більш 50 портретів ветеранів-прикордонників та загиблих одеситів-прикордонників учасників АТО. Художник також надав практичну допомогу у створенні історичного музею Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України.

Михайло Іванович Пархоменко належить до художників, чия творчість оспівує людську працю та людську фантазію і водночас активно протестує проти інертності мислення, мистецьких стереотипів. В основі його художніх пошуків – невтомна спрага пізнання навколишнього світу. Враження від побаченого в подорожах по рідній країні та в заморських землях, пережите, відчуте дає змогу гостріш осягнути, відобразити і своє рідне, національне.

Тетяна Гудима

журналіст, літератор

Ігор Хілько

ЗНАЙОМСТВО З МИТЦЕМ

Потрапити в майстерню до митця – це все одно, що зазирнути йому в душу і побачити схований від усіх таємничий світ, де народжується його дитя – плід його думок, мрій і сподівань. Цей світ пахне свіжою фарбою, деревом і ще чимось невловимо звабливим, що притаманне місцям, де генерується щось нове і невідпознане. А генератор – талановитий художник Ігор Хілько. Він, дещо сором'язливо, показує свої полотна, які, як і має бути у справжнього митця, хаотично займають робочий простір. Картин так багато, що навіть не одразу вдається зосередити увагу на чомусь одному і лише через деякий час можна, нарешті, розрізнити всю палітру почуттів, що вони викликають. Невтомний працівник, Ігор Хілько постійно у пошуках досконалості. Не втрачаючи жодного дня, він щоденно приходить до своєї невибагливої майстерні і творить нові полотна, сповнені краси, почуття позитиву.

ПРАВДИВЕ МИСТЕЦТВО

І так по-справжньому, щиро в нього це виходить, що невдовзі поринаєш у вир емоцій, що ллються на глядача з тісних рам його картин. Емоцій справжніх, непідробних, не вигаданих. Емоцій складних і разом з тим так добре знайомих кожному. Ніяких хитрощів, жодних псевдо прийомів, коли нас намагаються просто шокувати, заплутати, а часом і просто обманути.

Я хочу дарувати людям позитив – усміхається Ігор, і так щиро, що сумнівів не залишається.

Він переконаний, що мистецтво народжене нести світло і тепло. Погляньте на його роботи і ви побачите те, що оточує нас кожний день. Хіба може бути щось прекрасніше, ніж тихий осінній день у горах? Чи забуті яблука на стільці у саду. Та дивлячись на пейзажі й натюрморти цього художника, ви не побачите той день і ті яблука – ви відчуєте ласкаве сонячне проміння на своєму обличчі, почуєте тихий шепіт листя за спиною, плескіт води і смак соковитого фрукта. І поринаючи в його картини, ви вирушаєте в неповторну подорож емоцій – емоцій природи, емоцій людини, емоцій життя. І не бійтеся, що вас далеко віднесе, адже повернетесь ви з неоціненним багажем: світлом, гармонією та позитивом.

Художник переконаний, що мистецтво народжене нести світло і тепло. «Мені подобається відключатись від усього зовнішнього негативу і писати щось хороше, нести позитив і гармонію своєю роботою незважаючи ні на що – хіба це не дарунок з небес?»

ХІЛЬКО ІГОР ОЛЕГОВИЧ

1969 – народився в м. Сокиряни Чернівецької області 26 травня.

1987 – закінчив Республіканську художню середню школу імені Т. Г. Шевченка м. Київ.

1997 – закінчив Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, художньо-графічний факультет.

2004 – член Національної спілки художників України.

2007 – кандидат педагогічних наук.

2012 – доцент факультету архітектури, будівництва та декоративно-прикладного мистецтва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

2019 – завідувач кафедри містобудування та урбаністики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Учасник і організатор міжнародних і всеукраїнських художніх виставок та пленерів з 2000 р.

Неодноразово приймав участь у симпозіумах громадської організації «Спілка митців «Берег Овідія», а саме «Мелодії степу і моря», «Остання Січ», «Чумацький шлях», «Морський фасад Одеси» та інші.

Творчість майстра пов'язана з багатьма країнами – це подорожі, творчі тури та участь в пленерах і виставках. В Швейцарській Конфедерації в 2017 році пройшли дві виставки «Atem der Farben» Kunst im Haus am See in Umterageri та «Artworks as Worlds» Aitpstadthaiie UnterAltstadt Zug», а 22-31 липня 2016 року – Міжнародні культурно мистецькі зустрічі в Обервілі.

Тетяна Куцаченко

МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ

Андрій Куцаченко

Андрій Куцаченко народився та живе у Києві. Закінчив Державну художню середню школу імені Т. Г. Шевченка (ДХСШ). Закінчив Національну академію образотворчого мистецтва та архітектури (НАОМА), майстерня станкового живопису під керівництвом професора Лопухова А. Зараз працює на терені станкового живопису та багато подорожує Україною.

У творчому доробку Андрія основне місце займають мальовничі пейзажі, що відображають красу українських земель – від центру України до її найвіддаленіших місцин. Його полотна – гімн живій природі, її красі та самотності. В цих роботах немає жодних неважливих дрібниць - складна композиційна побудова, відбір кольорового рішення, та завжди живі емоції.

«Як і всі художники, я прагну не залишати глядача байдужим. Він має відчувати бурхливу енергію природи. Елегійні мотиви та нюанси – це не моє. Хочеться підсилити відчуття радості і виру життя – сонце повинно пекти, місто захоплювати своїм шаленим темпом, гори вражати своєю величчю»

Саме тому в живописі Андрія присутній гіпертрофовано яскравий колір і динамічна композиція. Це сприйняття подібне до макрозйомки – коли виразно бачиш всі деталі а свідомість інтерпретує їх до загального експресивного враження.

Значну частину творчого доробку майстра займають жанрові картини, урбаністичні пейзажі Міський пейзаж в творчості художника – сучасний живий організм. Автора приваблює не історичне обличчя міста а потужна експресія естакад, висотки спальних районів

та гудіння машин у заторах. Його архітектурні та індустріальні образи можна роздивлятися годинами, повсякчас знаходячи нові цікаві елементи та приховані об'єкти. Деталі, накладаючись та переплітаючись з різнобарвними абстрактними плямами, створюють складний малюнок урбаністичного простору. Художник вирішує свої роботи в експресивно імпресіоністичній манері. Ці картини наповнені сонячним світлом та міськими вогнями.

Потрапляючи у майстерню художника – завжди не знаєш чого очікувати. Тебе зустрічають величезні полотна, підлога у фарбі. Посеред майстерні очікує на глядача величезний мольберт з обережно поставленим на нього полотном. Запах фарби нагадує про рід занять хазяїна. Паркетна дошка трішки поскрипує, коли підходиш ближче. Очі звикають до розмаїття кольорових плям та абрисів. Як тільки починаєш розглядати живопис, заглиблюєшся в іншу реальність. Велике полотно наповнює приміщення яскравими барвами, колір поглинає вас та заставляє примружитись.

В руках майстра з'являються все нові і нові картини і зображення на полотні захоплює глядача рухом життя. Полотна Андрія дуже динамічні. Особливу увагу привертають індустріальні мотиви, котрі зображують життя величних міських споруд та доків.

«Думаю, ми не заслужено забули плерерну роботу художника на виробництвах, заводах. Раніше це була звична справа зобразити грандіозну грандіозність порту чи атомної станції – а зараз, нажаль, ці традиції забуваються. Що може дати стільки вражень як величезна «машина» працюючого заводу? Чуючи гуркіт металу, бачачи узгоджений рух механізмів відчуваєш подих єдиного потужного

організму. Мене завжди вабили різноманітні машини, кораблі, літаки... По дитячому дивуюсь – як людина могла це створити! »

Ці враження втілені в серіях картин «Київ», «Миколаївський суднобудівний», «Чорноморський судноремонтний завод», «Аеропорт «Київ»», «Мости Києва».

Знайомство з творчістю художника неможливо забути – образи зображені на його картинах надовго закарбовуються в пам'яті. Один раз побачивши картину в майстерні чи на виставці ти її точно впізнаєш серед інших, адже Андрій Куцаченко має дуже самобутній, виразний художній стиль - простий, часто стилізований колорит, що поєднується з графічними мотивами. Глядачі та поціновувачі його творчого доробку відзначають, що картини приносять їм неймовірну радість та життєдайну енергію, насагу жити та творити.

Роботи Андрія зберігаються: в Міністерстві оборони України (Київ), Національному історико-культурному заповіднику «Софія Київська», Національному історико-культурному заповіднику «Гетьманська столиця» (Батурин), Кіровоградському художньому музеї, Бердянському художньому музеї ім. Бродського, Музеї І. Я. Франка (с. Нагуєвичі, Музеї-майстерні Івана Кавалерідзе (Київ), Національному музеї Тараса Шевченка (Київ), Південному регіональному управлінні державної Прикордонної служби України (Ізмаїльський прикордонний загін, Білгород-Дністровський прикордонний загін), Львові та регіональному управлінні державної Прикордонної служби України (Чернівецький прикордонний загін), Художньому виставковому залі Енергодарської міської адміністрації, Інституті історії НАНУ.

Наукові статті та архівні матеріали

Лілія Білоусова

кандидат історичних наук

заступник голови Наукового товариства

історії дипломатії та міжнародних відносин

редактор телерадіокомпанії «Град» (м. Одеса)

Швейцарці на українських теренах: Одеса, Шабо, Цюрихсталь

Міграція громадян Швейцарської Конфедерації на теренах Північного Причорномор'я упродовж XIX – початку XX століть – одна з яскравих сторінок багатонаціональної історії Півдня України. Швейцарці переселялися до Російської імперії з французьких і німецьких (у меншій кількості) кантонів. Причина, з якої вони покидали батьківщину, пояснювалася наслідками наполеонівських війн, що поширилися на територію країни, а також внутрішніми суспільно-політичними кризами в Швейцарії першої половини XIX століття, що у значній мірі відбувалися під впливом французьких революцій 1789–1799 і 1830 років. З драматичними подіями у Швейцарії, що стали поштовхом до міграції підданих цієї країни у Причорноморський регіон, співпадало перше 30-річчя Одеси як амбітного державного

проєкту влаштування найбільшого міжнародного міста-порту на півдні Російської імперії. Серед численних етнічних груп одеситів швейцарці займали важливе місце і їх внесок у розвиток економіки і культури Одеси є надзвичайно важливим.

Одеса приймала вихідців із Швейцарії від перших років її існування як портового міста у складі Російської імперії, створеного за указом Катерини II. Вони становили нечисленну національну групу, але зберігали традиції на новій батьківщині і залишили неповторний слід в історії міста і краю. Перші дані про населення Одеси не містять інформації про швейцарців, так як етнічна складова комплексно і детально статистикою не враховувалася. Однак, найбільші національні громади були визначені: у переписі 1795 року із 2345 жителів

міста виділені три групи – «польські вихідці» (300 осіб), греки, албанці і болгар (284 особи) та євреї (249 осіб)¹. У 1803 році зафіксовано 5673 одесита, з них жителів російської нації – 3715 (65,7%), осіб «єврейського закону» – 2222 (3,7 %) та іноземців – 1736 (30,6%). Серед останніх окремо виділено греків, болгар і волохів.

Щодо швейцарців, то в Одесі добре було відоме прізвище «Рибоп'єр» завдяки героїчній загибелі у 1790 році під час штурму Ізмаїла Жана Рибоп'єра – француза з кантону Невшатель, бригадира російської служби. Його син Олександр Іванович Рибоп'єр став чиновником і російським дипломатом, який мав значний вплив при дворі. Як засновник Державного комерційного банку, він відвідав Одесу в 1817-му з метою фундації його одеського відділення, а у 1822 році контролював в Одесі встановлення межі порто-франко. У 1826 році він отримав в Одесі ділянку землі для забудови.

Ще одним знаним одеситами швейцарцем із Санкт-Петербурга був ветеринар Жан де Салоз, який прибув до Одеси у 1813 році у розпал чуми за доручення імператора для вжиття протиепідемічних заходів. У 1816 році місто виділило йому земельну ділянку на Воєнному форштаті для забудови. Саме Салоз звернув увагу свого друга з кантону Во Луї Тардана на великі можливості і перспективи розведення виноградників у Бессарабії. Тардан вперше побував в Одесі в 1820 році і обстежив території поблизу міста Аккерман. Сприяння в організації цієї швейцарської колонії надавав і наставник Олександра І Фредерик Сезар де ля Гарп – також виходець з кантону Во.

Перші відомості про швейцарців у сфері торгівлі відносяться до 1820-х років, коли

Одеська міська дума розглядала питання про зарахування до стану одеських купців швейцарських підданих Юлія Колена (1820), Філіпа Гау (1821), Мельхіора Єнні (1823), Йогана Діцингера (1825), Іллі Тработті (1825), Жана Демоя (1826), Мельхіора Яні (1826)². Починаючи підприємництво на новому місці, деякі з них до середини XIX століття вже відігравали важливу роль в економічному житті не тільки міста, а й усього Причорноморського регіону. Однак, шлях до успіху не завжди був коротким і залежав від низки обставин – конкуренції, знання місцевих законів, організації бізнесу тощо.

Так, 25-річний уродженець Швейцарії Мельхіор Єнні почав торгові справи з 1823-го як компаньйон фірми Якова Тримпі. Того ж року Єнні, що проживав в Одесі по паспорту, виданому Генеральним консульством Австрії в Одесі, подав прохання про зарахування його до стану купця 1-ої гільдії і надання йому російського підданства. Після смерті Тримпі

а власник подав прохання щодо виходу з російського підданства і повернення йому статусу уродженця Швейцарії³.

Його співвітчизник, 40-річний уродженець Женеви Жан Антонович Демоль, прибув до Одеси у 1826 році кіньми разом з великою родиною – дружиною Луїзою Єлисаветою (38 років), доньками Аделлю (9 років) і Егато (5 років), служницями Барб і Перрет⁴. Називаючись провіреним статського радника Рошемона і маючи бажання займатися торгівлею, він був зарахований до купецького стану 1-ої гільдії на підставі поручительства одеських купців-швейцарців М. Єнні й І. Рея (варіант прізвища французькою мовою – Revillion).

Перше покоління швейцарських одеситів заклало економічний фундамент, на якому їх діти, що продовжили сімейні справи та досягли помітних результатів.

Яскравим прикладом успішного підприємництва є Ілля Тработті, який у 1825 році вступив до одеського купецтва 2-ї гільдії, в 1830-х роках заснував банкірську контору «І. Тработті»⁵, а в 1853 році став одним найбагатших експортерів Одеси. Газета «Одеський вісник» опублікувала цікаві дані щодо 73-х торгових домів Одеси, що брали участь у закордонній торгівлі в 1853 році й загальний оборот капіталу яких досяг 30 мільйонів срібних карбованців. В цілому під маркою цих домів 121 купець здійснював імпортно-експортні операції. У 19-ти фірм оборот склав більше мільйона срібних карбованців: до групи лідерів увійшли торгові дома греків Родоканакі, Іракліді, Папудова, Раллі І. С., Раллі К. Ф., Раллі П., Заріфі, Мавро, Цицині, італійців Рокко, Порро, Горні, Жерболіні, євреїв Рафаловича, Хави, німців Маса, Кельнера, австрійця

Будинок Тработті на вул. Гоголя, 16 (нині Одеський технікум промислової автоматики)

Вучетича і швейцарця Тработті⁶. Успішний бізнес останнього складався не тільки з торгівлі⁷, а й з промислового виробництва. З 1868 року в Одесі на Малому Фонтані запрацював цегляний завод Тработті і Рафаловичів, який на 1880-ті роки виробляв цеглу і глиняний посуд у значних обсягах і став одним з найкращих підприємств цієї галузі. У 1888 році штат заводу складався з 42-х робітників, які виробили 2,6 млн штук цегли⁸. Ілля Тработті входив до складу Одеського відділення Комерційної Ради (1866 р.)⁹. На той час сімейний бізнес вів син Іллі Тработті – Альфред Ілліч, купець 1-ої гільдії, член Одеського біржового комітету, керівник торгового дому «Тработті і Ко»¹⁰. Сім'я володіла чималою нерухомістю. У 1856 році Ілля Тработті збудував в Одесі власний будинок¹¹. На 1897 рік родині належали три житлових будинки на розі вулиць Успенської, 18 і Канатної¹², на розі вулиць Троїцької, 11 і Канатної та на вулиці Преображенській, 16. У 1915 році

— 86 —

ПІВОВАРЕННИЙ ЗАВОДЪ
Ф. ЕННИ И К^О
ВЪ ОДЕССѢ,
производить и выслать во все мѣ-
ста Юга Россіи, Кавказа, Дальнего
Востока и проч.
ПІВО РАЗНЫХЪ СОРТОВЪ:
Пильзенское, Мюнхенское,
Вѣнское, Кульмбахское, Ла-
геръ, Экспортъ, Монополь,
Портеръ.

ОДЕССА

Одеський пивоварний завод Єнні:
реклама і продукція

А. І. Тработті також володів ділянкою землі під назвою «Жевахівське плоскогір'я», яку пропонував продати місту для влаштування там санаторію¹³.

Історія одеських швейцарців тісно пов'язана з розвитком броварної галузі¹⁴. Заводське пивоваріння до середини XIX ст. розвивалося в Росії значно менше, ніж у Європі, адже споживання цього напою не було традиційним. Якщо у Бельгії споживали 165 літрів пива на душу населення, в Англії – 123, Німеччині – 90, Данії – 57, то статистика в Росії була скромною – всього 3,8 літрів на рік. Найбільш крупні броварні розмістилися у столицях регіонів – Ризі, Петербурзі, Москві, Варшаві й Одесі. Одеса, що втратила статус порто-франко у 1859 році, помітно відчувала скорочення імпорту пива, однак, саме це дало поштовх розвитку власного виробництва. На початок 1870-х років визначилися піонери броварної галузі – заводи Ансельма, братів Роте, Пахомова, Абазі, Унтер-Штернберга, братів Дурьян і Кемпе.

Заснований у 1882 році пивоварний завод торгового дому «Ф. Єнні і Ко» став наглядним прикладом успішного ведення бізнесу із запровадженням нових технологій. Його фондатор, швейцарський громадянин Фрідріх Єнні, організував власне виробництво пива вже з 1883 року, придбавши броварню Ансельма, що діяла ще з 1860-х років. Завод розміщувався на Молдаванці (Бугаївка, 13, тепер вул. Бугаївська, 1-3) – у промислово-робітничому районі Одеси, де були джерела питної води. У 1894 році підприємство розширилося – добудували кам'яну солодовню, облаштували всі приміщення електричним освітленням. Також розширився асортимент, зокрема, освоїли випуск нового сорту «Монополь». За 1902 рік

завод виготовив 240 000 відер пива на суму 335 100 крб., а кількість робітників досягла 97 осіб, що свідчило про надійність і перспективність бізнесу.

У 1890 році значну конкуренцію Єнні склав новий виробник пива – броварня Санценбахера. Засновником підприємства виступив Вільгельм Іванович Санценбахер, що походив з німецьких колоністів grosлібентальських поселень поблизу Овідіополя і у другій половині XIX століття став одним з яскравих представників одеського купецтва. Успадкувавши будинок і ділянку землі свого батька в Одесі на Молдованці¹⁵, Вільгельм почав підприємницьку і торгову діяльність з середини 1850-х років. Він став власником салотопних, миловарного і свічного заводів, земельних ділянок, житлових будинків, заснував нове і єдине у регіоні виробництво так званого розчинного скла – вассергласа (кварц-силіката). Успішним бізнесом стало і виробництво соди. Продукція Санценбахера з 1866 року удостоювалася нагород на промислово-технічних і сільськогосподарських виставках у Москві, Одесі, Лондоні Брюсселі, Кельні, Мадриді, Остенді, а товари збувалися по всьому півдню України, а також на Далекому Сході, в Туреччині, Єгипті, Румунії і Болгарії. Величезні кошти В. І. Санценбахер витрачав на благодійність, зокрема, збудував для Одеси чудове приміщення цирку, що функціонує дотепер. За заслуги перед громадянами у 1892 році він був удостоєний звання потомственного почесного громадянина.

Пивоварний завод на вулиці Ботанічній (тепер проспект Гагаріна, 9), організований у 1890 році за найновішими технологічними і технічними досягненнями галузі й розрахований на щорічні обсяги понад 600 000 відер напою,

Одеський пивоварний завод Санцебахер: реклама і продукція

був останнім проектом підприємця. Від самого початку до справи долучився його швейцарський зять Фрідріх Гаврилович Єнні – чоловік доньки Оттилії і також відомий пивовар,

та інші родичі і партнери. Бізнес розвивався успішно – завод вражав розмахом виробництва і найсучаснішою матеріально-технічною базою, зокрема, будівлею з червоної цегли помітної архітектури. Однак прогресу сімейної справи не сприяв 35-річний син і спадкоємець Вільгельма Івановича – Адольф Санценбахер. Його марнотратний спосіб життя, азартні ігри, зловживання алкоголем, розтрата і борги змусили батька звернутися до міської думи з проханням обмежити його дії встановленням опіки, але застосувати російське законодавство виявилось неможливим через те, що Адольф був громадянином Швейцарії. 1894 року В. І. Санценбахер пішов з життя у 60-річному віці, а його завод був врятований реорганізацією в акціонерне «Товариство Одеського пивоварного заводу», засновником якого стали Оттилія і Фрідріх Єнні, а учасниками – члени сімей Санценбахерів, Єнні та інших¹⁶. Революція 1917 року і націоналізація приватної власності

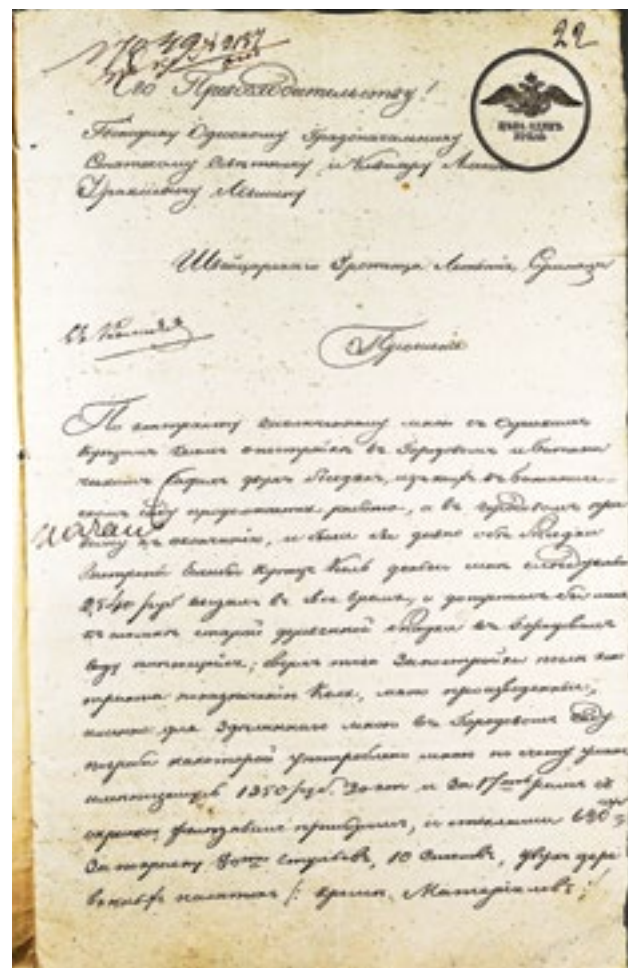
спонукала їх до еміграції, і деякі з них оселилися у Швейцарії, зокрема, у кантоні Гларус. Підприємство ж продовжувало працювати у радянський період як державний «Одеський пивний завод № 1», випускаючи пиво, соки, води і навіть молоко. Після реорганізації в 1995 році в акціонерне товариство «Гамбринус», підприємство виробляло пиво і безалкогольні напої до 2006 року (закрилося у зв'язку з банкрутством). Наступного року будівля заводу, зведена на початку 1890-х років за проектом відомого одеського архітектора Бруно Бауера, що мала статус пам'ятника архітектури місцевого значення, безповоротно постраждала від пожежі й наразі не існує (на її місці планується зведення житлового хмарочосу).

А от будівля броварні Єнні збереглася, і на її території розміщуються приватні підприємства – меблева фабрика «Канон» і компанія по виробництву продуктів харчування «Єппі Foods». Остання позиціонує себе як продовжувач місцевих історичних традицій від 1862 року, про що свідчить як її назва, так і посилення на 75-річну виробничу діяльність фірми.

Крім торгівлі і промисловості, швейцарці Одеси зарекомендували себе у кондитерсько-ресторанній галузі. З ділового листування Одеського міського голови відомо, що у 1832 році швейцарськопідданий купець 3-ої гільдії і кондитер Гартман Кель, що торгував в Одесі по гостинній статті, підписав контракт з думою на будівництво за власний кошт у Міському саду павільйону і кав'ярні для розваг публіки і прикрашення саду. Кель запросив до партнерства свого співвітчизника Луїджі (Леонтія) Сумацци. Незабаром Сумацци поскаржився градоначальнику Олексію Іраклійовичу

Левшину на свого партнера: «І були б давно обидва павільйони збудовані, якби купець Кель гроші мені видав своєчасно ... Ваше Превосходительство! Повеліть, через кого необхідно, з купця Келя 3255 рублів 30 копійок стягнути і мені їх видати, бо я цю суму повинен віддати за матеріали, мною у позику взяті, і з робочими людьми розрахуватися...»¹⁷.

В свою чергу, Кель сповіщав Будівельний комітет про свої значні збитки – замість запланованих 7000 карбованців він, на вимогу міського архітектора Г. Торрічеллі, витратив 15000, і просив переглянути умови оренди. Гартман Кель взявся за цей проєкт з наміром отримати деякий прибуток, однак розорився з причин, які він виклав у проханні градоначальнику Левшину: «Я мав надію, що в наступний літній час численні зібрання публіки в Міському саду, дозвіл різних видовищ і безпечних феєрверків якщо і не повернуть мені всіх витрат, то, принаймні, доставлять хоча б невеликі вигоди. На моє нещастя, очікування мої не справдилися. Публіка Міський сад зовсім залишила, а видовищ майже ніяких, особливо феєрверків, не дозволено. Я відкрив було танцювальне зібрання з осіб гарної поведінки, але й те мені поліція заборонила. Відкриття ж на Новому бульварі в будинку Завацького ресторації Юргенсона і кав'ярні Карути та запалювані там у табельні дні феєрверки відвернули абсолютно публіку від Міського саду, так що він, як і кав'ярня моя, цілий рік були зовсім порожні. І тільки в суботні дні показувалося в саду по кілька жидів, інші порядні люди навмисне обходили сад тому, що він завжди наповнений був непотрібними жінками. На це останнє хоч я і приносив скаргу поліції і просив дати мені

Прохання швейцарців кондитерів Луїджі Сумацці та Гартмана Келя щодо відкриття кафе у Міському саду

хорошого наглядача для видалення всіляких непотребств, але прохання моє не було задоволене, і одні тільки зазначені жінки усе минуле літо наповнювали сад і розгулювали в ньому вільно і вдень, і вночі...»¹⁸.

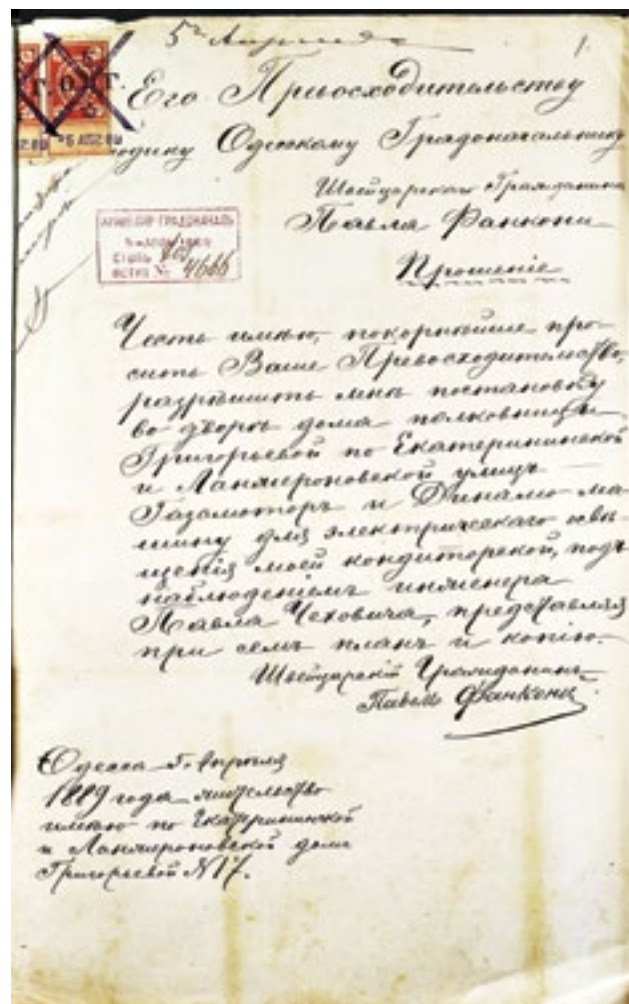
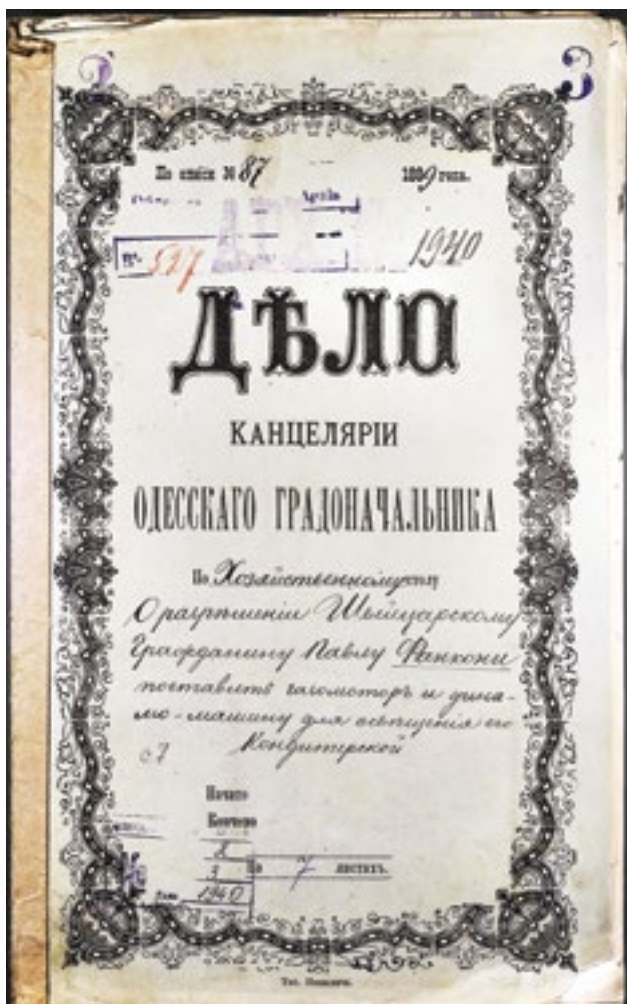
Кель просив відшкодувати йому витрати і прийняти побудовані кав'ярні в міське ведення достроково. Однак генерал-губернатор

М. С. Воронцов прийняв мудре рішення – надав Келю право безоплатного користування кав'ярнями упродовж десяти років замість шести, і таким чином покрити непередбачені витрати кондитера. Кель орендував кав'ярню у Міському саду до кінця 1843 року, а потім будівлю було передано у відання Головного училища садівництва – садівнику.

Більш вдалим виявився кондитерський бізнес в Одесі у швейцарців братів Фанконі – власників кав'ярні на розі вулиць Катерининської, 17 і Ланжеронівської. Яків Фанконі, італієць за походженням, відкрив своє кафе у 1872 році, долучивши незабаром до справи рідного брата Домініка. На той час він вже мав досвід ведення кондитерської справи, опанувавши професію у Варшаві. Після смерті Я. Фанконі у 1878 році кафе перейшло до членів родини, які продовжили сімейну справу¹⁹. Зокрема, його зять і партнер Флоріан Якович Скведер розширив бізнес і з 1903 року при

кондитерській утримував також власний буфет з напоями на вулиці Ланжеронівській, в одноповерховому будинку Григор'євої, № 17²⁰. Матеріально-технічний стан кав'ярні постійно удосконалювався: у 1889 році Павло Фанконі отримав дозвіл градоначальника поставити газомотори і динамо машину для електричного освітлення кондитерської²¹. У 1912–1913 роках на цьому місці був зведений новий чотириповерховий будинок, в якому кафе розмістилося у декількох залах. До послуг відвідувачів були більярдна, зала для гри у карти, дамський салон, літня веранда. Кафе Фанконі

Справа Канцелярії одеського градоначальника: дозвіл на встановлення в кондитерській Фанконі газомотора і динамо-машини для освітлення

стало надзвичайно популярним серед ділових людей та творчої інтелігенції. Його відвідували Ф. Шаляпін, А. Чехов, І. Бунін, О. Купрін, І. Бабель, Л. Утьосов, В. Маяковський. Тут заводилися корисні зв'язки, укладалися ділові угоди. Наявність гральної зали приналежувала у кафе й кримінальні авторитети, які активізувалися у

період революцій 1905–1907 і 1917 років, громадянської війни, іноземних інтервенцій. Кафе Фанконі діяло до встановлення радянської влади на початку 1920 року і відновило свою діяльність лише у період незалежності України, ставши одним з найпопулярніших місць відпочинку та збереження історичної пам'яті.

Кондитерська Флоріана Скведера: заява про надання свідоцтва на буфет і новорічна реклама цукерок.

Швейцарський слід залишився в архітектурі і мистецтві. Родина швейцарськопідданих італійців Томазіні була однією з перших жителів Одеси. У 1816 році тут отримав ділянку землі (хутір) архітектор Карл Томазіні²² – керченський купець 1-ої гільдії і спадковий почесний громадянин, відомий церковним будівництвом у

Криму в співпраці з братом Іваном Томазіні та Г. І. Торічеллі. В Одесі К. Томазіні займався будівництвом митних застав на лінії порто-франко (1817-1818 рр.), а також звів власний будинок на Воєнному форштаті²³. Його син Євген Карлович Томазіні успадкував професію від батька і також став архітектором. Станом на

1900 рік йому належали в Одесі житлові прибуткові будинки²⁴ : у Колодяжному провулку, 4, на вулиці Успенській, 42 (ріг вул. Рішельєвської, 33; збудований у 1870 р.)²⁵, на вулиці Ново-Рибній (Пантелеймонівській), 64 (ріг вул. Пушкінської, 82, володіння у 1893– 1901 рр.), на вулиці Пушкінській, 80²⁶. Інший представник родини, архітектор Симеон (Симон) Томазіні, виступав підрядником на будівництві та реконструкції таких одеських об'єктів як Воронцовський маяк (1827 р.), в'язниця (тюремний замок) у районі Куликова поля, а також володів будинком на Польському спуску та дачею у районі «Відрада».

З італомовного швейцарського кантону Тичино, з міста Лугано, прибув до Одеси у 1826 році й архітектор Георгій Іванович Торічеллі (1800–1843). Саме він став розробником плану Одеси 1826 року і упродовж наступних сімнадцяти років створив яскраві архітектурні шедеври історичної частини міста. Відомий як автор проєктів купецької біржі на Приморському бульварі, Англійського клубу, будинку Навроцького, 44-х лавок у Пале-Роялі, кірхи св. Павла, Архангело-Михайлівського собору, Сабанєєва моста, палацу Хорвата (з 1838 р. – М. Толстого) тощо. Самому Г. Торічеллі міська влада виділила декілька ділянок землі під забудівлю у 1830, 1836 і 1842 роках (на вулиці Дерибасівській у V кварталі, №№ 1-2, на Олександрівському проспекті)²⁷.

Архітектурні шедеври Одеси 1830-х знайшли яскраве відображення в мистецьких

Арх. Г. Торічеллі:

Купецька біржа на Приморському бульварі – Міська дума

Кірха св. Павла

Англійський клуб (Музей Морського Флоту України)

роботах уродженця Лугано художника Карло Боссолі (1815-1884). Він прибув до Одеси з батьками у 1820 році, на півдні України пройшло його дитинство, юність і становлення як митця. Тематами його художніх робіт стали такі чудові архітектурні об'єкти і види Одеси як театр, палац графа М. С. Воронцова, Сабанєєв міст, Преображенська площа, будинок і міст Новикова, Тюремний замок, Колонади біля

Арх. О. Бернардацци:

Готель «Брістоль».

Залізничний вокзал Одеса - Головна.

Нова Біржа і бюст арх. (нині Філармонія)

Біржі, бульвар, портовий карантин, купальний берег, в'їзд до Одеси та інші²⁸.

Одним з видатних архітекторів Одеси був Олександр Йосипович Бернардацці (1831–1907) – син архітектора Йосипа Карловича (Джузеппе-Марко) Бернардацці (1788–1840), уродженця міста Памбіо біля Лугано в італомовному кантоні Тичино в Швейцарії, який з 1820 року жив і працював в Російській імперії (Санкт-Петербург, міста Кавказьких Мінеральних Вод). Після закінчення Санкт-Петербурзького Будівельного училища О. Й. Бернардацці майже 30 років працював у Бессарабії, пройшовши шлях від техніка до міського архітектора і почесного громадянина Кишинева. В столиці Бессарабії він залишив після себе низку чудових взірців архітектури, таких як театр, школа лютеранської парафії, пасажирське депо Південно-Західної залізниці (проект арх. Лонського), Грецька церква, церква жіночої гімназії, клуб, будинки Ришкан-Дерожинського, Доніча, Кассо, Феодосіу та інші²⁹.

З 1879 року О. Й. Бернардацці працював в Одесі, з 1893 року обіймав посаду міського архітектора, також очолював архітектурний відділ Одеського відділення Російського технічного товариства³⁰. У 1890-х роках його талант і професійний досвід проявилися у повній мірі. Під його керівництвом або наглядом були зведені такі громадські будівлі як Залізничний вокзал «Одеса – Головна» (1879–1883, проект В. О. Шретера), Одеське відділення Російського технічного товариства (вул. Княжеська, 1, 1887 р., проект Е. Я. Меснера й інженера П. С. Чеховича), клініка Медичного інституту (вул. Пастера, 7, проект О. Й. Бернардацці і М. К. Толвинського), лікарня (вул. Белінського, 9, 1892 р., проект Шмідена,

Шпеєра і Вельцина), готель «Брістоль» (вул. Пушкінська, 15, 1898–1899 рр., проект О. Й. Бернардацці у співавторстві з А. Б. Мінкусом), приватні доходні і житлові будинки (вул. Преображенська, 15; вул. Пастера, 34 ; вул. Гоголя, 23 ; вул. Троїцька, 20; вул. Базарна, 20 ; вул. Дідріхона, 7 ; вул. Дерибасівська, 31) та ін. Однією з найкращих будівель, збудованих Бернардацці у 1894–1899 роках за проектом архітектора В. Прохаски, стала Нова купецька біржа на вулиці Пушкінській, 17³¹. Одеська громада відзначила 50-річну діяльність архітектора встановленням при вході в будівлю біржи (нині філармонії) бронзового бюста О. Й. Бернардацці роботи скульптора Б. В. Едуардса.

Архітектор Еміль Бенедиктович Вей з міста Вільмерген, кантон Аргау³², залишив одеситам неповторний будинок Страхового товариства «Росія» на вулиці Рішельєвській, 3 / розі вулиці Дерибасівської, 10, зведений за його проектом у кінці XIX ст.; Англійський клуб на вулиці Ланжеронівській, 6, спроектований у співпраці з Г. Торічеллі; мальовничий неоренесансний корпус виноробного товариства «Генрі Редерер» на Французькому бульварі, 36, збудований у 1897–1898 роках за проектом архітектора Шарля Бойша, підрядні будівельні роботи здійснювали Г. Люїкс, Е. Б. Вей та Л. С. Шенкер.

Брат одеського швейцарця-кондитера Флоріана Яковича Скведера – Християн Якович Скведер, був інженером і архітектором. Йому належала ділянка землі на вулиці Белінського, 5, на якій у 1906 році був зведений його власний будинок за спільним з Ю. М. Дмитренком проектом. Будинок зберігся і є пам'ятником архітектури місцевого значення³³. За участю

Х. Я. Скведера як інженера-будівельника також були створені такі чудові архітектурні об'єкти як Євангелічно-лютеранська церква (кірха) св. Павла на вулиці Новосельського, 68 (1895–1897 рр., проєкт архітектора Г. К. Швембранта); Реформатська церква на вулиці Херсонській, 62 (1882 р., проєкт архітектора В. А. Шретера, нагляд за будівництвом О. Й. Бернардацці); прибутковий будинок С. О. Григор'євої на розі вулиць Ланжеронівської і Катерининської, 17, в якому розміщувалася кафе-кондитерська Фанконі (1912); житловий будинок Зура і Кайзера на вулиці Великий Арнаутській, 21 (1913) та інші.

Одеський скульптор Борис Едуардс брав участь у конкурсі по створенню пам'ятника, присвяченого ювілею заснуванню Міжнародного телеграфного союзу (Union internationale du télégraphe, засн. 17 травня 1865 р.), штаб-квартира якого знаходилася в Швейцарії. В особистому архіві митця береглися літографії плану площі Гельвеція Плац у Берні й види міста³⁴.

Одеса і Швейцарія мали тісні наукові зв'язки. Імператорський Новоросійський університет регулярно підтримував контакти з університетами Женеви, Лозанни і Берна, посилаючи на міжнародні симпозиуми своїх учених і налагодивши листування щодо студентів. Приміром, в документах канцелярії університету за 1892 рік зберігся запит із Швейцарії щодо підтвердження навчання в Новоросійському університеті Елі Рубановича для переведення його на фізико-математичний факультет Женевського університету³⁵.

З 10 по 15 серпня 1891 року в Берні проходив Міжнародний географічний конгрес, на який були запрошені вчені Новоросійського університету³⁶.

Будинок архітектора Християна Скведера в Одесі на вул. Леонтовича, 5.

На початку серпня 1904 тамо ж, у Берні, відбувся Другий міжнародний конгрес з навчання малюванню. Міністерство народної освіти Росії запитувало попечителя Одеського навчального округу щодо списку учасників від учбових закладів краю і зазначало, що «не має коштів для надання допомоги на поїздку за кордон із зазначеною метою». Однак, виявилось 27 бажаючих – викладачів малювання, чистописання і російської мови з Одеси, Ялти, Севастополя, Маріуполя, Миколаєва, Катеринослава, Єлисаветграда, Комрата, Болграда, Херсона, Бахмута, Кишинєва, Павлограда, Мелітополя і селища Орлов Бердянського повіту. А всього від Росії 119 вчителів висловили намір взяти участь у роботі конгресу. Однак, членський внесок у 20 франків і витрати на поїздку виявилися для більшості абсолютно невідомою сумою і до Швейцарії відрядили лише 12 осіб. Одесу представляли учитель жіночої гімназії С. А. фон Гірш-Брамм Крайнев,

З фонду Б. Едуардса:

Матеріали конкурсу на пам'ятник до ювілею заснування Телеграфного союзу

викладач 2-ї гімназії Турцевич та інші. Директор Маріїнської жіночої гімназії настільки бажав представити досвід роботи свого колективу в Берні, що вніс особисті кошти в якості членських внесків за трьох викладачів – Піскарьова, Недзельського і Стефанського³⁷.

У 1912 році історико-філологічний факультет Новоросійського університету отримав запрошення організаційного комітету 14-го Міжнародного конгресу з антропології та доісторичної археології в Женеві про «надсилан-

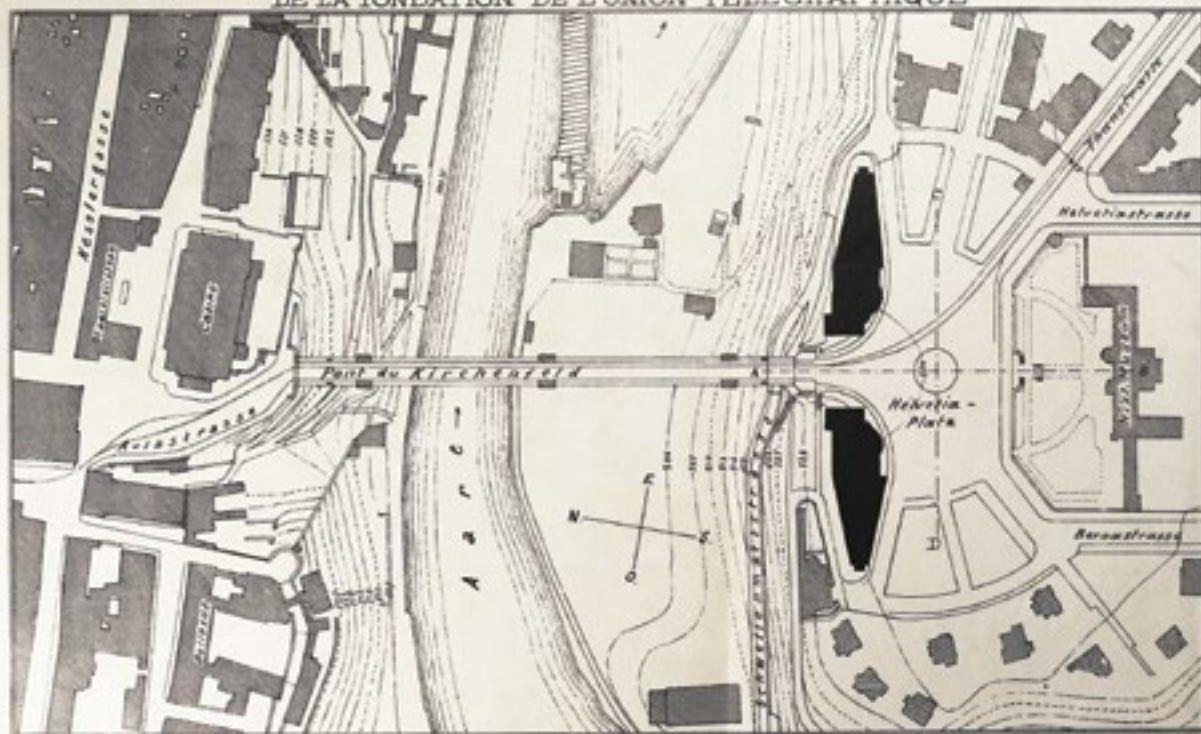
ня делегата на зазначений конгрес». У вересні на конгрес відправився представляти Одесу ординарний професор Іван Андрійович Линниченко³⁸.

В особистому фонді професора історії Новоросійського університету Олексія Івановича Маркевича зберігається лист доктора медицини професора Міллермана зі Швейцарії від 18 грудня 1902 року з проханням допомогти йому повернутися до Росії після 16-річного перебування у Франції та Швейцарії. Воно

CONCOURS
POUR L'ÉRECTION D'UN MONUMENT COMMÉMORATIF
DE LA FONDATION DE L'UNION TÉLÉGRAPHIQUE

Annexe 1

3

PLAN GÉNÉRAL

ÉCHELLE: 1/2000

À L'ÉCHELLE DE 0.05^m PAR MÈTRE

Nota: Les parties en noir ■ indiquent l'emplacement où l'on projette d'élever des bâtiments de style simple mais artistique d'une hauteur maxima de huit mètres.

цікаве насамперед особистими враженнями і переживаннями людини, яка тривалий період перебувала далеко від батьківщини і відчувала «сильне почуття під назвою ностальгія російської душі», а також переданим в листі сприйняттям іншого, не російського, світу. Міллерман писав, що хоче «вилити душу», так як «на чужині», «без друзів, без батьківщини» відчував себе відірваним від коріння. Він не міг «ніяк звикнути до французів, які мають особливий ідеал своєрідних відносин, свої

звичаї, до яких ми ніколи не звикнемо». І далі: «Якщо я порядком страждаю, так як маю жити своєрідним життям, то дружина моя зовсім не переносить подібне життя і здоров'я її від цього дуже постраждало»³⁹.

Історик, статистик, професор Рішельєвського ліцею і Новоросійського університету Пилип (Філіп) Карлович Брун (1804-1880) вивчав політичну економію та статистику в Німеччині (Берлін, Бонн, Гейдельберг, Лейпциг), у Франції та Швейцарії. Після повернення з-за

P. WINKER, Bern, phot.

B. HENZI & Co.

Bern, lith.

Берн: площа Гельвеція Плац – літографія з фонду Б. Едуардса.

кордону служив у Департаменті мануфактур і внутрішньої торгівлі (1829)⁴⁰.

У Цюрихському університеті навчався у 1911-1912 роках відомий одеський науковець, випускник Новоросійського університету Костянтин Павлович Добролюбський (1885–1953) – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова⁴¹.

Уродженець Одеси Ігнатій Гораційович Шиллер (1879-1972), доктор зоології та доктор філософії, завідувач мікробіологічних лабора-

торій Одеського стоматологічного інституту та Одеського НДІ туберкульозу, отримав вищу освіту на природознавчому відділенні Цюрихського університету (Швейцарія, 1903-1907). За дисертацію «О тонком строении кровеносных сосудов у кольчатых червей. Арениколоды» отримав ступінь доктора зоології та доктора філософії (1907). Працював асистентом у Політехнікумі м. Штутгарт (Німеччина), асистентом Монахського океанографічного інституту, Пастерівського інституту в Парижі під керівництвом І. І. Мечникова та в Лондонському

інституті з вивчення інфекційних захворювань (1907-1914), на Одеській бактеріологічній станції (1914-1915). Далі обіймав посади завідувача бактеріологічної лабораторії російської армії (1916-1918); завідувача такої ж лабораторії Одеського водопроводу станції «Дністер» (1918-1920); асистента професора Д. К. Заболотного (1920-1921); завідувача клініко-діагностичною та бактеріологічною лабораторіями м. Одеса (1921-1941). Перебував в евакуації (1941-1945). Після війни працював завідувачем мікробіологічних лабораторій Одеського стоматологічного інституту та Одеського НДІ туберкульозу (1945-1963). Автор наукового відкриття про насильницький антагонізм між мікробами і практику отримання лізинів-антибіотиків як засобів боротьби з інфекційними хворобами⁴².

Біографії багатьох всесвітньо відомих політичних і громадських діячів того часу тісно пов'язані зі Швейцарією, яка стала центром політичної еміграції для багатьох демократично налаштованих громадян Російської імперії. Так, уродженець Одеси, лідер правого сіонізму, ідеолог руху сіоністів-ревізіоністів, письменник, поет, журналіст і перекладач Володимир Євгенович (Вольф Зеєв) Жаботинський провів організаційний з'їзд сіоністів-ревізіоністів у Берні (1903 р.).

Син портового вантажника, випускник одеської гімназії Ізраїль Лазаревич Гельфанд – майбутній видатний діяч європейського міжнародного соціал-демократичного руху Олександр Львович Парвус – навчався у Цюриху (1885 р.), закінчив Базельський університет, де отримав ступінь доктора філософії (1887-1891 рр.).

У Женеві, на еміграції, знайшов свій останній притулок у 1919 році одеський меценат, благодійник і організатор першої в Російській

імперії станції Швидкої допомоги у м. Одеса (1903) граф Михайло Михайлович Толстой-молодший⁴³.

Швейцарське консульство в Одесі і Швейцарське благодійне товариство стали осередками духовного зв'язку швейцарців з батьківщиною. У середині XIX століття Одеса стала місцем зосередження низки іноземних консульств. У 1840 році, наприклад, у місті діяло дев'ятнадцять консульств, в т. ч. шість генеральних – Австрії, Англії, Греції, Неаполітанського королівства, Сардинії та Швейцарії. Консульства в Одесі мали також США, Баварія, Бельгія, Гамбург, Ганновер, Голландія, Данія, Іспанія, Рим, Тоскана, Франція, Швеція, Пруссія.

Першим відомим нам Генеральним консулом Швейцарії в Одесі був Луї Жаке (Louis Jakuet), який обіймав посаду у 1820-1825 роках. У 1832-му на цей пост заступив одеський купець Іван Іванович Демоль (Jean Demole). Віцеконсулом у 1841 році швейцарський уряд призначив Генріха Ришарда. На прохання Демоль про його термінове призначення клопав перед міністром закордонних справ Росії графом К. В. Нессельроде новоросійський і бессарабський губернатор Михайло Семенович Воронцов – і домогся успіху: імператор Олександр II «повелів визнавати» пана Ришарда віцеконсулом якнайшвидше⁴⁴.

У 1860-х роках і до початку XX ст. Швейцарське консульство не мало статусу генерального, а у 1901-1902 роках було нештатним.

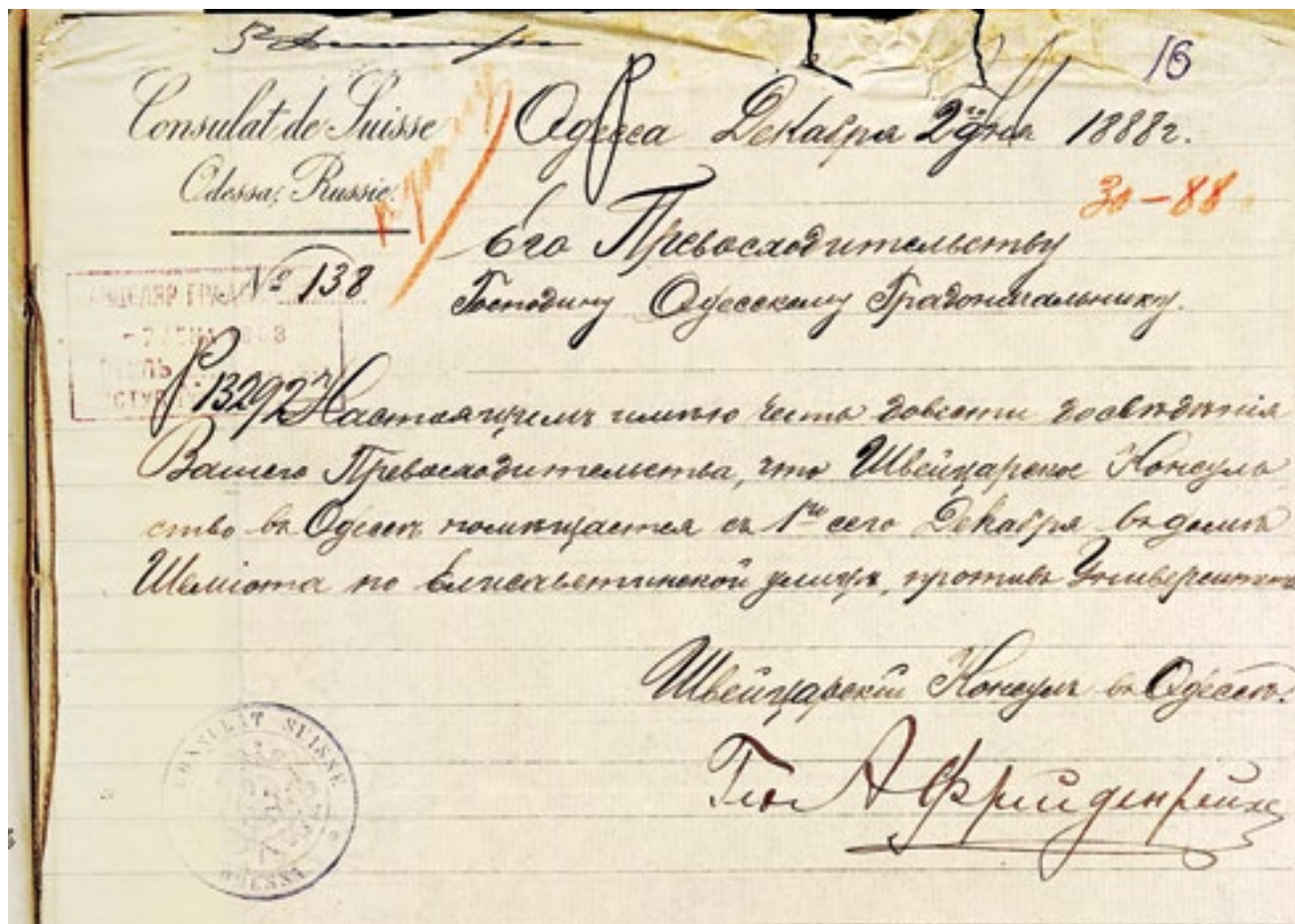
У 1856–1885 роках Швейцарським консулом в Одесі був Оттон Францович Тріттен (Otto Trithen) – купець, член Одеського комерційного суду, засновник комерційного дому «Оттон Тріттен». Станом на 1866 рік посаду

Листування консулів Швейцарії в Одесі з одеським градоначальником

швейцарського віцеконсула до самої смерті у 1874 році займав Фрідолін Іенні (Єнні), після чого Федеральна Рада Швейцарії призначила на його місце уродженця кантону Аргау Готліба Гені (Gottlieb Haeny) з міста Келлікен⁴⁵. У 1886–1899 роках посаду консула обіймав

Георгій Адольфович Фрейдєнрейх (Georges-Adolphe von Freudenreich). Тривалий час в установі працював Еміль Бенедиктович Вей (Emile Wey) як канцлер (1887–1901 рр.) і консул (1899–1919 рр.). У штаті також числили-ся канцлер Осип Флоріанович Жюно / Жюло

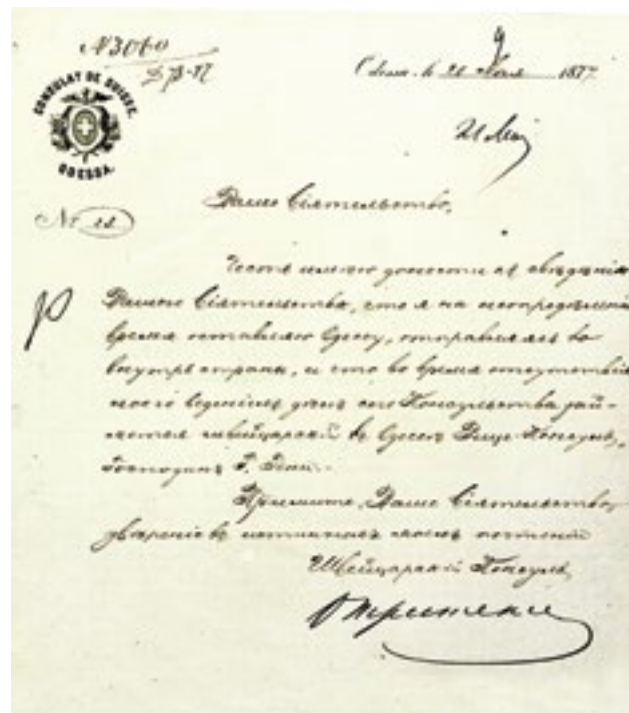
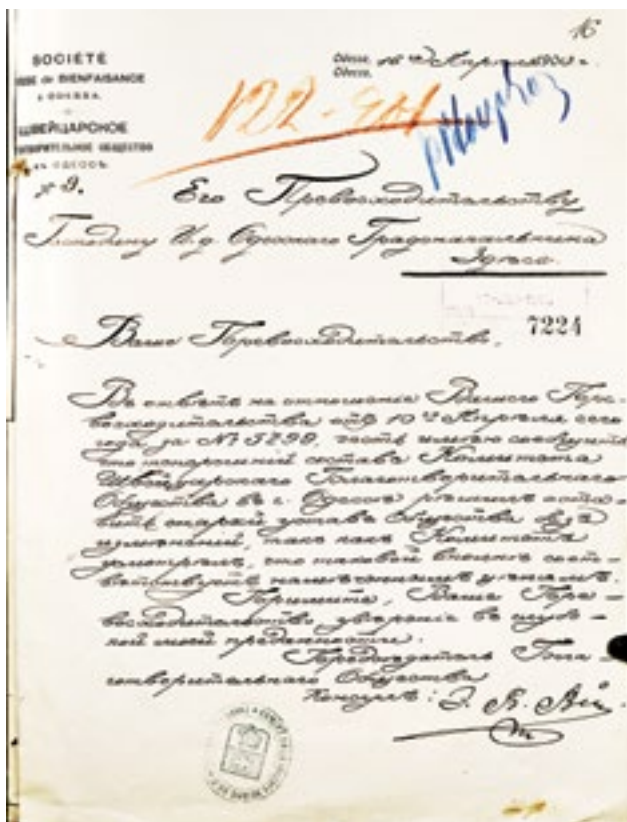
Автограф швейцарського консула в Одесі Г. А. Фрейденрейха

(1901–1905 рр.), канцлер Яків Пласідович Еттерлін (1915 р.), секретар Ісаак Григорович Левін (1901–1915 рр.).

Швейцарське консульство в Одесі розмішувалося за різними адресами : будинок Граве на Новому базарі (1861 р.)⁴⁶; будинок Шеміота на Єлисаветинській вулиці (1888 р., канцелярія); вулиця Коблевська, 40, будинок Крапивіна (1889 р.)⁴⁷; вулиця Єлисаветинська, 15 (1891-1893 р., канцелярія і адреса прожи-

вання консула Г. Фрейденрейха)⁴⁸; будинок Тработті на розі вулиць Преображенської і Єлисаветинської (1895 р.)⁴⁹; вулиця Торгова, 3 (1899–1901 рр.)⁵⁰; вулиця Надеждинська (Гоголя), 17–19 (1902–1915 рр.)⁵¹.

Консульство провадило діяльність у різних сферах – економічній, соціальній, культурній, благодійницькій. Приміром, у 1891 році Генеральний консул Швейцарії в Одесі Г. А. Фрейденрейх і канцлер консульства

Автографи швейцарських консулів в Одесі
Е. Вей та О. Тріттена

Е. Б. Вей організували святкування 600-річчя заснування Швейцарського Союзу. До ювілейної програми планували 21 липня вечерю і бал в одеському клубі Новоросійського товариства любителів полювання, однак, відбулася лише «вечеря декількома швейцарцями при Петербурзькому готелі»⁵².

Консульство активно співпрацювало зі Швейцарським благодійним товариством. Це національне об'єднання спочатку мало назву «Товариство на користь швейцарців в Одесі» і було узаконене імператором 20 липня 1845 року затвердженням спеціальних Правил для нього. Засновником товариства став вчитель французької мови жіночої гімназії Флоріан

Вейос – виходець з містечка Орб кантону Во. У 1874 році він був головою, а П. Ламбер – секретарем об'єднання. У 1901 році товариство очолював Флоріан Якович Скведер, в 1903-му – консул Еміль Бенедиктович Вей. Найбільш авторитетними його членами в цей час були Я. Еттерлін, Л. Лаппель, Е. Маух, П. Мазната, Г. Вільд, П. Лаубшер, Я. Жюно (Жюло)⁵³. У 1912 році почесним головою товариства, що розміщувалося на вулиці Гоголя, 18, був архітектор Є. Томазіні; головою – швейцарський консул Е. Вей, секретарями – Гільберер, Ю. Казі, Сегессер, членами – Е. Оберле, П. Боніфаци⁵⁴. Товариство часто проводило свої зібрання в готелі на вулиці Ланжеронівській,

Справа Канцелярії Одеського градоначальника: листування з Швейцарським благодійним товариством. 1901 р.

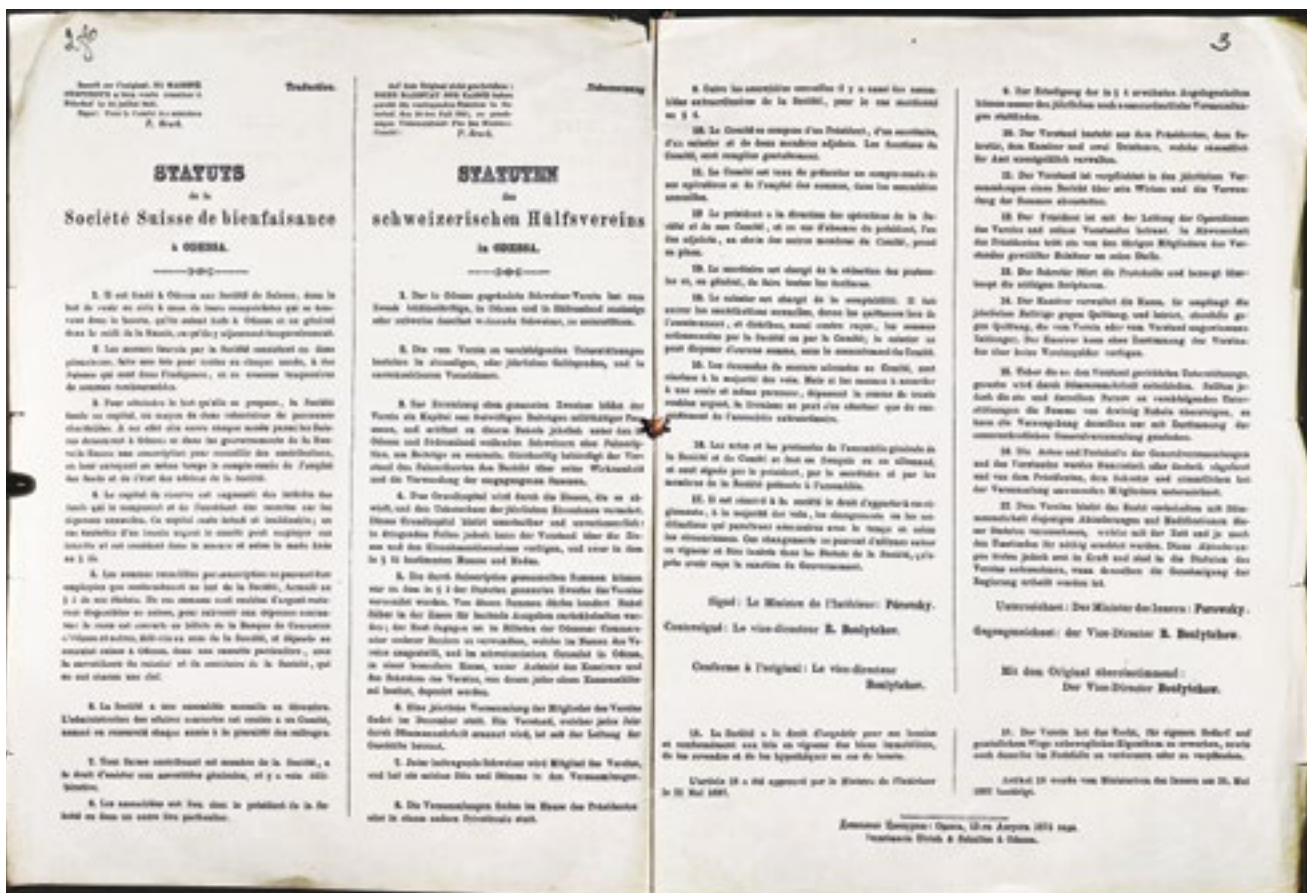
21, що мав назву «Швейцарський» (рос. – гостиница «Швейцарская»).

Архівні справи зберегли відомості про інші «швейцарські» місця в Одесі.

Один з найбільш привабливих районів у приморській частині передмістя Одеси від Середнього Фонтану до Великого Фонтану отримав чудову назву «Нова Швейцарія». Там роз-

містилися дачі відомих одеських родин Белтажі, Мандражі, Доре, Делавос, Мельникових, Мейендорфів, Гернетів, Котляревських⁵⁵. Мальовничі краєвиди цього місця часто описували місцеві довідники і путівники.

Ще один неофіційний топонім Одеси, що вживався мешканцями від дорадянських часів до кінця 1960-тих, мав оригінальну назву –

Статут Швейцарського благодійного товариства.

«Швейцарська долина»⁵⁶. Так називали територію схилів, що простягалася від Софіївської вулиці, власне, від Картинної галереї (тепер Художнього музею) вниз до моря до Приморської вулиці та вздовж Комсомольського бульвару (нині бульвару М. Жванецького) до мосту (народна назва – Тещин міст), що з'єднував цей район міста з Приморським бульваром. Цікаво, що на початку ХХ століття в будинку на вулиці Софіївській, 5 розміщувався театр «Швейцарська доли-

на», який у радянські часи перейменували на «Український сад»⁵⁷.

Демографічні та генеалогічні відомості щодо швейцарськопідданих одеситів, які сповідували лютеранство, реформатську віру і католицизм, наявні у метричних книгах одеських релігійних установ – Євангелічно-лютеранської церкви (кірхи) св. Павла (ДАОО, ф. 630, 894), Реформатської церкви (ДАОО, ф. 894), Римо-католицької церкви Успіння Пресвятої Богородиці (Старого Успенського костелу) (ДАОО, ф. 628;

Держархів Саратовської області, ф. 365). Актові записи про народження, шлюб і смерть дають можливість персоніфікувати історію швейцарської громади, виявити родинні зв'язки окремих сімей у кількох поколіннях та, зокрема, підтвердити швейцарське підданство або його зміну, віросповідання, професію, соціальний стан персоналій. Управлінська документація одеської кірхи містить приписи Санкт-Петербурзької євангелічно-лютеранської консисторії щодо порядку укладення шлюбів швейцарських підданих (1863), листування про заповіт швейцарця Філіпа Гау на користь спадкоємця Гебеля (1882–1885 рр.) тощо⁵⁸. Відомості про спадки, зокрема, швейцарського громадянина Георгія Вікентійовича Девеки, є також у листування Одеського комерційного суду⁵⁹.

Чимало інформації щодо підданих Швейцарії містять і метричні книги православних церков. Приміром, в актових записах Одеської Грецької Свято-Троїцької церкви є відомості про швейцарців, які укладали шлюб з православними, або ж були свідками шлюбу, хрещеними батьками тощо – це І. Корні (1823 р.), Н. Квадрі (1849 р.), Я. П. Франолі (1845 р.), І. О. Россі (1853 р.), Ф. Ф. Гуссра (1889 р.), Б.-Е. Я. Віланд (1889 р.), О. І. Марті (1895 р.), Я. П. Еттерлін (1895 р.), О. Г. Швобе (1894 р., 1906 р.), Є. М. Скведер (1908 р.)⁶⁰. Цікавим прикладом міжетнічних відносин в одеському середовищі є актовий запис 1834 року про реєстрацію шлюбу в Грецькій церкві між Пелагією Михайлівною Міхалі, православною грекинею, підданою Туреччини, і Шарлем-Едгаром Адольфовичем Фішером, громадянином Франції реформатського віросповідання. Свідками виступили: підданий Швейцарії Оскар Генріхович Швобе, підданий Вели-

кобританії Самуїл-Генрі Вікентійович Петітманжен, підданий Греції Ніколас Михайлович Амбат'єло, одеський міщанин грек Зіновій Георгійович Міхалакі та осавул Донського козачого полку Федір Іванович Ляборинський. Хрещеними батьками двох дітей подружжя Фішер, Міліци і Зіновія, став швейцарський громадянин Яків Пласідович Еттерлін⁶¹.

Метричні книги фіксували й зміну віросповідання у випадку приналежності осіб, що укладали шлюб, до різних конфесій. Так, підданий Швейцарії католик Микола Квадрі, перед реєстрацією шлюбу з православною мешканкою міста Аккерман Ганною Спиридоною, був охрещений в Одеській грецькій православній церкві⁶².

Унікальним джерелом демографічних і статистичних даних є переписи населення. У 1895 році, напередодні Першого всеросійського перепису населення 1897 року, Кабінет Міністрів видав Алфавітний список народів, що проживали в Російській імперії. Серед 140 етносів швейцарців зазначили як колоністів реформатського віросповідання чисельністю 1,5 млн. осіб, що компактно проживали в Саратовській і Таврійській губерніях та у Бессарабії, займаючись землеробством і скотарством⁶³. Ці приблизні статистичні дані були значно доповнені уже через два роки результатами перепису 1897 року, зокрема, відомостями про швейцарське населення у містах. Виявилося, що в Одесі з населенням 403815 осіб проживало 302 підданих Швейцарії, що становили 1,55% населення. Це була десята національна група після підданих Туреччини (23,23%), Греції (22,65%), Австро-Угорщини (17,69%), Німеччини (14,37%), Італії (4,82%), Франції (4,27%), Румунії (3,44%), Болгарії,

Сербії і Чорногорії (229%), Великобританії (2,21%)⁶⁴.

Таким чином, упродовж XIX – на початку XX століття швейцарська громада в Одесі була нечисленною, але помітною і цікавою не тільки приналежністю до спільного громадянства, а й поєднанням національних традицій Франції, Німеччини й Італії, які мали сприйнятливі умови для розвитку в поліетнічному середовищі міжнародного портового міста. З 1914 року чисельність громади зменшувалася через міграційні процеси, спричинені революційними подіями 1905–1907 років, Першою світовою війною 1917–1918 років, Жовтневою революцією 1917 року і громадянською війною на теренах України у 1917–1920 роках. Переважна більшість швейцарських підданих емігрувала з Одеси до кінця 1920-х років. Однак, Одеса швейцарська існує – у численних пам'ятках історії та архітектури, топонімічних назвах, наукових і краєзнавчих дослідженнях, у сімейних архівах та пам'яті нащадків.

КОЛОНИЯ ШАБО

Висвітлення історії українсько-швейцарських зв'язків неможливе без акценту на яскраву історію двох швейцарських колоній на півдні України – Цюрихсталь на Кримському півострові (1805 рік заснування) і Шабо у Бессарабії (1822). Вони виникли поряд із сотнями поселень інших іноземців та етно-конфесійних груп, що освоювали Причорноморський регіон від середини XVIII століття. Причини й історичні умови міграції швейцарців на південь України – цікава і актуальна тема. Що спонукало європейців переселитися на схід, у незнаний край? Зазирнемо спочатку в минуле країни, яку переселенці залишили заради нового життя.

Історія Швейцарії від заснування держави у 1291 році й до кінця XVIII століття була періодом відносно мирного розвитку Швейцарського Союзу – конфедерації вільних міст і слабо об'єднаних франкомовних і німецькомовних кантонів. Із середньовіччя країна опинилася у центрі транспортних європейських шляхів завдяки новим технологіям будівництва мостів і підкорення недоступних раніше Альп. В долинах успішно розвивалися торгівля, банківська, текстильна, годинникова й інші галузі, послідовність яких часто переривалася у період Реформації кровопролитними конфліктами між католиками і протестантами, що тривали майже три століття. Наприкінці XVIII століття Швейцарський Союз складався з кантонів, у кожному з яких встановилося правління кількох багатих сімей. На противагу олігархічним процесам розвивався суспільний рух за створення сильної цілісної держави з рівними правами для всіх громадян, який ширився під проводом започаткованого у 1861 році Гельветичного товариства. Каталізатором суспільно-політичних і економічних змін у Швейцарії стала Французька революція 1789–1799 років, під впливом якої у франкомовному кантоні Во у 1795 році почалися революційні події. У лютому 1898 року Швейцарська Конфедерація опинилася під владою Франції, і вже 12 квітня була проголошена Гельветична республіка, яка проіснувала до 1802 року.

У цей період у країні відбулися кардинальні суспільно-політичні зміни – головними органами влади стали Директорія з необмеженими повноваженнями, Велика Рада і Сенат, відбулися адміністративно-територіальні зміни з передачею частини території Франції, столицею країни замість Берна став Люцерн,

Colonia elvețiană Șaba — Colonie suisse de Chatag — Schweizerkolonie Schaba
Vedere generală Vue generale Gesamtansicht

введені демократичні свободи, відмінені обтяжливі податки й тортури та ін. Після скасування федералізму і підписання воєнного альянсу з Францією територія Гельветичної республіки опинилася в 1799-1802 роках у зоні воєнних дій під час другої коаліційної війни Франції проти Росії, Австрії і Пруссії. У 1803 р. в Гельветичній республіці була прийнята нова Конституція, яка діяла до 1815 року і передбачала нові адміністративно-територіальні зміни. Після поразки Наполеона у 1815 році анексовані Францією кантони Вале, Невшатель і Женева були повернені Швейцарії, яка відновила федеральну форму правління. Відповідно до угод Віденського конгресу

1814–1815 років і Паризького мирного договору 1815 року Швейцарія відновила свою незалежність від Франції, повернулася до устрою 1798 року в складі 22-х кантонів і отримала статус нейтральної держави. Саме у цей період встановилися дипломатичні відносини Швейцарією і Російською імперією – у 1817 році у Санкт-Петербурзі відкривалося Швейцарське консульство.

Під впливом наступної Французької революції 1830 року рух за лібералізацію в Швейцарії поглиблювався – у 12-ти кантонах влада аристократії була скасована, здійснено реформи у галузі освіти, розширено права преси. Однак внутрішні протиріччя між

прибічниками старого устрою і реформ продовжували наростати і вилилися у селянські виступи проти лібералів (Цюрихський путч 1839 року) та політично-релігійні конфлікти. У 1847 році почалася Зондербундська війна між сепаратистськими католицькими кантонами, що об'єдналися у Зондербундську лігу (Вале, Золотурн, Люцерн, Тичино, Фрібур, Унтервальден, Цуг) і протестантськими кантонами – прибічниками реформ. Військова перемога останніх завершилася прийняттям нової Конституції 1848 року за зразком Конституції США. Країна отримала офіційну назву Швейцарської Конфедерації із столицею у Берні, єдину валюту, двопалатний парламент, федеральний уряд, демократичні свободи та умови для стабілізації економіки та суспільно-політичного життя країни.

Революційні реформи і війнні події кінця XVIII – першої половини XIX століть мали й негативні наслідки – погіршення економічного стану суспільства, розорення господарств і політичні кризи спричинили вимушені міграції частини населення. Південь Російської імперії, територія якого в результаті російсько-турецьких війн поступово входила до складу країни, потребував економічного освоєння, і на той час був однією з найбільш привабливих територій для переселення численних етнічних і релігійних груп як з європейських країн, так і з внутрішніх губерній імперії. Законодавчою підставою для організованої міграції іноземців з метою створення аграрних колоній слугували імператорські укази (Катерини II, Олександра I), розпорядження уряду.

Перша швейцарська колонія заснувалася 1805 року у Криму поблизу Феодосії і дістала абсолютно швейцарську назву – Цюрихсталь.

А друга колонія виникла у 1822 році у Бессарабії, в степу поблизу міста Аккерман. Це була «Земля Басараба» – історична область між Чорним морем і річками Дунай, Прут і Дністер, що отримала назву від імені воєводи Валахії Басараба I Великого (1289-1352). До 1812 року ця територія належала Молдавському князівству – васалу Османської імперії. Росія не раз робила спроби зміцнити тут свій вплив. В результаті російсько-турецьких воєн 1787-1791 та 1806-1812 років, за Ясським мирним договором від 29 грудня 1891 року та Бухарестським мирним договором від 16 травня 1812 року, землі між Прутом і Дністром відійшли до Росії. Так Бессарабія стала 51-ю адміністративно-територіальною одиницею Російської імперії. На відміну від 50-ти губерній з розподілами на повіти і волості, в Бессарабії перші шість років зберігався колишній устрій. У 1818-му було прийнято статут про створення Бессарабської області, для керування якою запроваджувався особливий адміністративно-судовий орган – Бессарабська Верховна рада під головуванням повноважного намісника Бессарабської області. В 1820-1822 роках ця посада належала генералу від інфантерії І. М. Інзову. Головною особою губернського управління був цивільний губернатор. З 1812-го до 1821 року цю посаду послідовно обіймали С. Д. Стурдза (1812–1813 рр.), І. М. Гартінг (1813–1817 рр.) і К. А. Катаказі (з 1817 р.). Бессарабська область ділилася на 6 цинутів (повітів): Аккерманський, Бендерський, Оргіївський (Орхейський), Сороківський, Ясський і Томарівський (Ізмаїльський). Управляли цинутами спра́вництва, які очолювали обрані дворянськими зібраннями земські справники (капітан-

справники), що водночас були і головами земських нижніх судів – адміністративно-поліцейських органів. Земський справник повністю відповідав за порядок у повіті, збір податків з селян, вів попереднє слідство і здійснював дворянську опіку. Під його юрисдикцію підпадали всі верстви населення.

Згідно зі статутом 1818 року жителі Бессарабської області поділялися на дев'ять станів: 1) духовенство, 2) дворянство, 3) бояринші, 4) мазили, 5) рупташі, 6) купці і міщани, 7) царани або селяни-землевласники, 8) цигани і 9) євреї. Національний склад був досить строкатим – після виходу турків з підросійської Бессарабії, корінне населення становили молдовани, цигани, євреї, греки, вірмени; з 1812 року Бессарабію почали активно заселяти німці, болгари і гагаузи; також тут мешкали українці, яких у той час називали малоросами (малоросіянами), росіяни й інші етнічні й релігійні групи. З 1814 року Бессарабія стала притулком для вихідців із Сербії, які втекли з батьківщини після невдалих антитурецьких виступів. Швейцарцям, які були етнічними французам, німцями та італійцями, належало зайняти свою нішу в економічній та соціально-культурній сфері цього непростого регіону.

Шабо – Ашабаг – Шабаг – Шаба – Нижні сади – Швейцарська – Гельвеція – Гельвеціано- поліс: саме такі назви цього поселення, офіційні і неофіційні, залишилися в архівних документах. Історія шабських швейцарців «оживає» у деталях завдяки комплексу матеріалів за 1819-1829 роки, що містяться у справі Управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора під назвою «Про швейцарських поселенців, які поселяються у Бессарабській області, та про відведення

для них поблизу Аккермана землі»¹. Втілення проєкту в життя відображає багаторічне листування швейцарського садового, ботаніка, члена Гельветичного товариства Луї Вінсента Тардана з високопоставленими російськими чиновниками – повноважним намісником Бессарабської області генералом від інфантерії Олексієм Миколайовичем Бахметєвим, виконуючим обов'язки повноважного намісника Бессарабської області генералом від інфантерії Іваном Микитовичем Інзовим, новоросійським і бессарабським генерал-губернатором генерал-ад'ютантом Михайлом Семеновичем Воронцовим. У першому ж листі до Бахметєва від 19 грудня 1819 року Тардан подав своє бачення майбутнього амбітного міграційного проєкту, план якого зародився після спілкування із співвітчизником і другом Жаном де Салозом.

Останній мешкав у Петербурзі, обіймаючи посаду головного ветеринара Його Імператорської Величності у південних губерніях Російської імперії. Саме Салоз повідомив Тардану про топографічні особливості Аккермана і незадовільний стан казенних виноградників, які до приєднання Бессарабії у 1812 році до Росії були власністю турецьких виноградарів. І Тардан написав Бахметєву: «Це виглядало б достатньо цікаво, якби під покровительством його високопревосходительства генерала виноградники, посаджені й культивовані колись ще греками, розорені й покинуті турками, були б відновлені й оброблені швейцарцями!». Він запропонував передати ті запустілі «сади» у власність тридцятьом молодим, працелюбним і сімейним швейцарцям з кантону Во, які готові були ризикнути і навіть викупити виноградники у держави за доступною ціною – «так як

мужності у нас більше, ніж грошей»². Через рік, у грудні 1820 року, де Салоз запропонував у Швейцарії складені ним умови (підписку) для заснування водузаськими громадянами колонії під Аккерманом та відновлення занедбаних виноградників.

Питання щодо залучення швейцарців у південний регіон Російської імперії «на загальних правилах, і з тією ж пільгою, яка призначена іншим колоністам», вирішувалося на найвищому рівні. Лист статс-секретаря Міністерства закордонних справ Іоанна Антоновича Каподистрії від 17 лютого 1820 року Бахметеву підтверджує намір імператора Олександра I сприяти швейцарцям у переселенні на казенні землі «для користі Бессарабії», виключаючи взагалі умову продажу виноградників³. Листування Інзова з міністром внутрішніх справ Віктором Павловичем Кочубеем упродовж 1821–1822 років свідчить, що для заснування колонії швейцарцям планували відвести 8244 десятини 1362 сажнів землі, придатної для сільськогосподарського використання землі (suitable land, fertile land), та 1485 десятин 1903 сажнів непридатних угідь. Також розглядалося питання виділення колоністам після оселення 20000 крб. позики на будівництво церкви і аптеки.

Практичні заходи з організації переселення та подальший розвиток колонії, повсякденне життя колоністів відображають такі матеріали, як: повідомлення від Тардана з Лозанни Інзову щодо першої партії переселенців (30–40 осіб), які планували дістатися до Бессарабії через Новоселицьку митницю у вересні 1822 року (червень 1822 р.); пропозиції Тардана Інзову щодо раціонального межування землі для колоністів з розташуванням виноградни-

ків поблизу житла, влаштування у колонії, «як на батьківщині», громадського будинку і заїжджого двору та надання колоністам права на рибну ловлю (1823 р.); план казенних виноградників, що передавалися колоністам (1826 р.); оціночний список нерухомого майна місцевих власників, яке швейцарські колоністи мали намір придбати у 1823 році; прохання колоністів щодо розширення виноградників і своєчасного наділення ними новоприбулих переселенців; реєстри і посімейні списки колоністів за різні роки; списки рослин, привезених колоністами Шабо із Швейцарії; відомості про рентабельність господарств і досягнення – виробництво 4000 відер вина у 1829 році замість 800–900 відер у 1822 році; робота Тардана щодо залучення швейцарців до еміграції у Бессарабію замість еміграції в Америку; інформування ним влади щодо проблемних питань – фінансових труднощів колоністів, неврожаїв, хвороб, напружених стосунків із сусідами – вірменами і греками; та ін.

У 1822 році почалася міграція франкомовних швейцарців до Бессарабії. Шлях сухоходом з кантону Во у Швейцарії до колонії Шабо в Бессарабії становив 2649 км і пролягав від Веве через Берн, Цюрих, Санкт-Галлен, Мюнхен, Відень, Брно, Лемберг, Кишинів, Акерман – до Шабо. На подолання цієї відстані переселенцям, що пересувалися кінними повозками, з предметами домашнього вжитку і реманентом, знадобилося 103 дні. Їх історія на території Російської імперії почалася 26 вересня 1822 року, коли швейцарці перетнули Новоселицьку прикордонну митницю. Діставшись місця призначення, заснували колонію на правому березі Дністра в Буджаку, поблизу Аккермана. Колоністи назвали своє поселення

на французький манер Шабо від турецького слова «Ашабаг», що означало «нижні сади». А ще колонію називали Швейцарською, іноді Гельвецією і Гельвеціанополісом – адже саме таке найменування спочатку планував Тардан.

Кожна родина отримала по 60 десятин землі, а комуна в цілому – 700 десятин землі. Поселення було одним з найменших, але за своїм економічним розвитком – одним з найбільш процвітаючих. Шабо було відоме одеситам і всьому причорноморського краю своїми дивовижними виноградниками і сирами.

У реєстр перших поселенців Шабо за 1822 рік внесено 17 родин, загалом 79 осіб (17 чоловіків – голів сімей, 13 жінок – дружин, 49 дітей), на прізвища Тардан, Гранжан, Гері, Шевалей, Тестюц, Майор, Мермо, Мельо, Перро, Пере, Безансон, Мейлар, Плантін, Берге, Нуар і Цвікі (у документі – Tardent, Grandjean, Guerry, Chevalley, Testuz, Mayor, Mermoud, Meillau, Perrod, Perey, Bezancon, Maillard (2 families), Plantin, Berguer, Noir, Zvieki)⁴.

У наступні роки кількість колоністів невинно зростала. Так, у 1823 році у поселенні проживало 29 сімей (94 особи – 48 чоловічої статі і 46 жіночої) швейцарців-французів євангелічного віросповідання. У 1834 році в колонії мешкало вже 37 сімей (115 осіб), а саме у посімейному списку зазначені прізвища Тардан (Tardent, 4 родини), Бессон (Besson, 2), Буксель (Buxel), Брулья (Broilla), Шевалей (Chevalley, 2), Кампіш (Campiche), Доні (Dogny), Декомбаз (Decombaz), Дюпертюї (Dupertui), Форней (Forney), Гандер (Gander, 5), Готро (Gotraux), Гранжан (Grandjean), Гахлер (Hachler), Жатон (Jaton, 2), Кінер (Kienner), Логоц (Logoz), Мієвіль (Mievelle), Мельо (Meilau, 2), Мішу (Michoud), Тестюц (Testuz, 2), Тевеназ

Fabelle

Le nombre de Colon qui se trouvent dans la Colonie d'Alibab, combien il y en a qui jouissent encore de la franchise, et le nombre dont la franchise est revendue.

Colonie d'Alibab		Colon qui jouissent encore de la franchise	Colon dont la franchise est revendue	Colon qui ont revendu leur franchise
1	M. Tardent, Alibab			
2	M. Tardent, Louis			
3	M. Tardent, Marie			
4	M. Tardent, Louis			
5	M. Tardent, Louis			
6	M. Tardent, Louis			
7	M. Tardent, Louis			
8	M. Tardent, Louis			
9	M. Tardent, Louis			
10	M. Tardent, Louis			
11	M. Tardent, Louis			
12	M. Tardent, Louis			
13	M. Tardent, Louis			
14	M. Tardent, Louis			
15	M. Tardent, Louis			
16	M. Tardent, Louis			
17	M. Tardent, Louis			
18	M. Tardent, Louis			
19	M. Tardent, Louis			
20	M. Tardent, Louis			
21	M. Tardent, Louis			
22	M. Tardent, Louis			
23	M. Tardent, Louis			
24	M. Tardent, Louis			
25	M. Tardent, Louis			
26	M. Tardent, Louis			
27	M. Tardent, Louis			
28	M. Tardent, Louis			
29	M. Tardent, Louis			
30	M. Tardent, Louis			
31	M. Tardent, Louis			
32	M. Tardent, Louis			
33	M. Tardent, Louis			
34	M. Tardent, Louis			
35	M. Tardent, Louis			
36	M. Tardent, Louis			
37	M. Tardent, Louis			
38	M. Tardent, Louis			
39	M. Tardent, Louis			
40	M. Tardent, Louis			
41	M. Tardent, Louis			
42	M. Tardent, Louis			
43	M. Tardent, Louis			
44	M. Tardent, Louis			
45	M. Tardent, Louis			
46	M. Tardent, Louis			
47	M. Tardent, Louis			
48	M. Tardent, Louis			
49	M. Tardent, Louis			
50	M. Tardent, Louis			
51	M. Tardent, Louis			
52	M. Tardent, Louis			
53	M. Tardent, Louis			
54	M. Tardent, Louis			
55	M. Tardent, Louis			
56	M. Tardent, Louis			
57	M. Tardent, Louis			
58	M. Tardent, Louis			
59	M. Tardent, Louis			
60	M. Tardent, Louis			
61	M. Tardent, Louis			
62	M. Tardent, Louis			
63	M. Tardent, Louis			
64	M. Tardent, Louis			
65	M. Tardent, Louis			
66	M. Tardent, Louis			
67	M. Tardent, Louis			
68	M. Tardent, Louis			
69	M. Tardent, Louis			
70	M. Tardent, Louis			
71	M. Tardent, Louis			
72	M. Tardent, Louis			
73	M. Tardent, Louis			
74	M. Tardent, Louis			
75	M. Tardent, Louis			
76	M. Tardent, Louis			
77	M. Tardent, Louis			
78	M. Tardent, Louis			
79	M. Tardent, Louis			
80	M. Tardent, Louis			
81	M. Tardent, Louis			
82	M. Tardent, Louis			
83	M. Tardent, Louis			
84	M. Tardent, Louis			
85	M. Tardent, Louis			
86	M. Tardent, Louis			
87	M. Tardent, Louis			
88	M. Tardent, Louis			
89	M. Tardent, Louis			
90	M. Tardent, Louis			
91	M. Tardent, Louis			
92	M. Tardent, Louis			
93	M. Tardent, Louis			
94	M. Tardent, Louis			
95	M. Tardent, Louis			
96	M. Tardent, Louis			
97	M. Tardent, Louis			
98	M. Tardent, Louis			
99	M. Tardent, Louis			
100	M. Tardent, Louis			

Посімейний список колонії Шабо за 1837 рік.

(Thevenaz, 2), Цвікі (Zvieky)⁵. У 1836-му зареєстровано 39 сімей (123 осіб – 64 чоловіків та 59 жінок)⁶.

Переважна більшість колоністів були саме виноградарями і садівниками, але в колонії проживали також представники інших необхідних для села професій – механік Карл Гранжан, тесляр Франц Мішу і його дружина

Музей ШАБО: маршрут еміграції швейцарців з кантону Во в бессарабську колонію ШАБО

ШАБО, вул. Швейцарська і Меморіал швейцарським поселенцям.

кравчиня Нанетта Педріні, бочарі Якоб Готро і Франц Доні, шкіряник Генріх Гарбальд, коваль Поль Лоран, сировар Самюель Гандер, мотузник Абрам Тапіс і навіть годинниковий майстер Фрідріх Людвіг Югене. Крім власного професійного досвіду, вони перенесли на українські терени нові технології та технічне обладнання.

Мабуть, найвідомішими в Шабо були сім'ї Тардан, що здобули славу за успіхи в розвитку сільського господарства. Найстарший з них, Луї Вінсент Тардан, прибув як першопроходець у новостворену колонію в 42-річному віці з великою родиною. У посімейному списку бессарабських швейцарців за 1828 рік він показаний з дружиною Іоганною Уранією (уродженою Гранжан) і дітьми Самуелем Олів'є (14 років), Еммою (11), Сузі (9), Антуанеттою (8) і Кароліною (3). Цікаво, що в графі «якого ремесла», він записав себе натуралістом, а сина Самуеля – виноградарем. Луї Вінсент багато років користувався авторитетом у селян і обирався старостою колонії.

19-річний Людвіг Тардан і 22-річний Марк Тардан з дружиною Кароліною Валіан прибули в колонію дещо пізніше і також зайнялися виноградарством.

Людвіг Тардан відрізнявся глибокими знаннями в землеробстві і садівництві. Він заклав величезний сад, що вражав своїми розмірами і за який в 1834 році був удостоєний нагороди Товариства сільського господарства Південної Росії. В саду росло 2778 фруктових дерев і 8454 виноградних лоз. Ще 3700 виноградних лоз він розвів для своїх синів, 70000 – на особливій землі поза колонією і 4192 – на плантації. Тільки у своєму дворі і в гаю він висадив 294 акації, 11413 дерев різного роду –

шовковиць, абрикосів, волоських горіхів, яблунь, груш, тополь, а також 1500 дерев для своїх синів. Багато саджанців Тардан отримував із-за кордону, в т. ч. із Швейцарії, з якою ніколи не поривав зв'язків. Так, в 1834 році один з його синів, Шарль Тардан, повернувся на батьківщину.

Жителі Шабо відрізнялися високою організацією самоврядування. На сільських зборах усім миром вирішували найважливіші справи – про вибори старостів, витрати і заощадження спільного капіталу, про спорудження складів, школи, церкви, про забезпечення сиріт. У 1835 році шабські жителі вирішили закласти нову церкву в центрі колонії замість молитовного будинку, і для цього на громадські гроші закупили камінь для фундаменту. Цікаво, що плану церкви і дозволу на її будівництво на той момент у них ще не було.

Шабо було відоме і як чудове курортне місце з цілющим сонцем, морським повітрям, купальнями в солоних водах Дністровського лиману, артезіанською питною водою, багатою флорою і фауною. Одеський підприємець В. Мураневич описав Шабо як місце лікування нервової системи від перевтоми виноградом, соком і гарячим вином⁷.

З часом деякі колоністи переселялися до Одеси, де вони ставали міськими жителями. А ті, хто залишилися, удосконалювали свій досвід виноградарів і виноробів. Шабські вина і сьогодні нагадують нам про плантації виноградних лоз і фруктових садів, закладені швейцарцями в 1823 році. Цікаво, що аж до 1960-х років жителі Шабо, нащадки швейцарців, зберегли французьку і німецьку мови в ужитку і разом з тим вільно говорили

російською, українською, молдавською мовами. Історію і традиції шабських колоністів активно популяризує Музей Шабо і Центр культури вина, створені виноробним заводом «Шабо» в однойменному населеному пункті сучасного Білгород-Дністровського району Одеської області. Тамо ж, на вулиці Швейцарській (колишні назви – Лягарпівська, Пушкінська), у будинку № 20, у 2018 році відкрилася приватна «Європейська сироварня», яка поповнила список історико-туристичних об'єктів регіону. А про перших поселенців нагадує меморіальна стела на Шабському цвинтарі. Цікаво, що у 2019 році в Швейцарії у містечку Шебр встановлено пам'ятник засновнику Шабо Луї Вінсенту Тардану.

Тема є актуальною, як і продовження її дослідження на сучасному етапі активізації українсько-швейцарських відносин. Перспективними залишаються такі аспекти, як родинні історії швейцарських перселенців в Україні та їх внесок у різні галузі розвитку Причорноморського регіону, зокрема, підприємництва, біографії видатних особистостей, збереження і популяризація міжетнічних традицій.

КОЛОНИЯ ЦЮРІХСТАЛЬ

Одна з двох швейцарських колоній на Півдні України – Цюріхсталь. У 1805 році група переселенців з Цюріха заснувала це поселення у Феодосійському повіті Таврійської губернії, в татарському поселенні Джейлав за 16 км від Феодосії, і назвала його в пам'ять про батьківщину. Того року не менше 44-х сімей відправилися до Криму. Вони обрали цей півострів тому, що кримські гори і ліси нагадували їм Швейцарію. Так само, як і інші колоністи, вони випробували всі труднощі пересе-

ленської життя. Спочатку їм довелося жити в татарських будиночках (flimsy Tatr huts), поки вони не побудували власні домівки. Не існувало ніякого ринку, щоб збути свої товари, і їм довелося займатися землеробством, рибальством і садівництвом. Але незабаром ця колонія стала однією з найкращих і дійсно нагадувала Швейцарію. У 1820 році тут було вже 145 господарств.

У Державному архіві Одеської області, у фонді Піклувального комітету про іноземних поселенців Південного краю Росії (ф. 6), є чимало відомостей про колонію, що мала ще кілька назв: татарські – Джейлав, Джейлау-Сарай, швейцарські – Цірхсталі, Цірхстальска, Швейцарська, російську – Святогорськ, а нині іменується Золоте Поле. Документи розповідають про перші роки життя перселенців на новому місці. Так, за виборчими списками ми можемо дізнатися, кого в 1805-1806 роках обрали в колонії у якості старост – шульців, бейзітцерів і десятичких, а також хто і в якій кількості проживав у Цюріхсталі на початку XIX століття¹.

У липні 1805 доглядач Кримських колоній поручник Гафстер рапортував в Таврійську кантору іноземних поселенців про те, що громада Швейцарської колонії просить його «про звільнення з бейзітцерської посади колоніста Адама Фейфера через постійну брутальність у словах і несамовиту гордість». Але замість грубіяна не так просто було знайти підходящу кандидатуру. З бейзітцерами колонії Швейцарській хронічно не щастило. Про обраного в 1808 році на цю посаду Ебергарта Геллера доглядач Гафстер писав у Кантору: «... знаходиться завжди у нетверезому стані, не виконує обов'язку свого...»².

Мапа Криму 1847 року, видана Військово-топографічним депо для суспільного користування, виготовлена на основі військових мап, укладених штабс-капітаном Родіоновим.

Фрагмент сучасної мапи Криму з позначенням колонії Ціркхсталь поблизу Феодосії.

К. Боссолі. Феодосійський карантин.

У 1807 році на посаду обер-шульца колонії був обраний Іван Ріннер, якого Піклувальний комітет про іноземних поселенців південного краю Росії представив до нагородження спеціальною відзнакою за гарне господарювання. Доглядач відзначав його старанність, дбайливість, працелюбність у розвитку хліборобства і садівництва, що було прекрасним прикладом для інших колоністів³. У 1808–1809 роках сільськими старостами-шульцями обиралися в колонії Швейцарській Генріх Губер і Іоанн Герт⁴.

Про повсякденне життя та турботи свідчать списки захворілих (1805), відомості про новоприбулих колоністів і їх господарське облаштування (1806-1815)⁵. Так, за листопад 1805 року у відомості захворілих кримських колоністів показано: у швейцарській колонії Джейлав хворих –16 чоловіків і 19 жінок. Лікар радив домашні засоби лікування, утримання від молочної їжі і найсуворіше дотримання чистоти. Щодо купівлі та використання колоністами ліків у медика була вельми

І. Айвазовський. Схід сонці в Феодосії. 1855 р.

оригінальна думка: «... ніяких ліків не вжито, бо ж я їх в руках нездатних і неосвічених отрутою вважаю, а тому тільки зайві витрати зробив би ...»⁶.

Цікавим є лист Головного судді С. Контеніуса доглядачеві кримських колоній Гелю про направлення на казенні роботи колоністів «за лінощі до землеробства і погану поведінку» та застосування, якщо знадобиться, фізичних заходів впливу щодо цірхстальських колоністів Анни Чудіверової, Рудольфа Куна, Лорен-

цо Енкула, Еммануїла Летшера, Михайла Ланга, Людвіга Зіна, Петера Мора, Каспера Нее-ра, Леонарда Вейса, Генріха Петера і Якоба Суттера⁷.

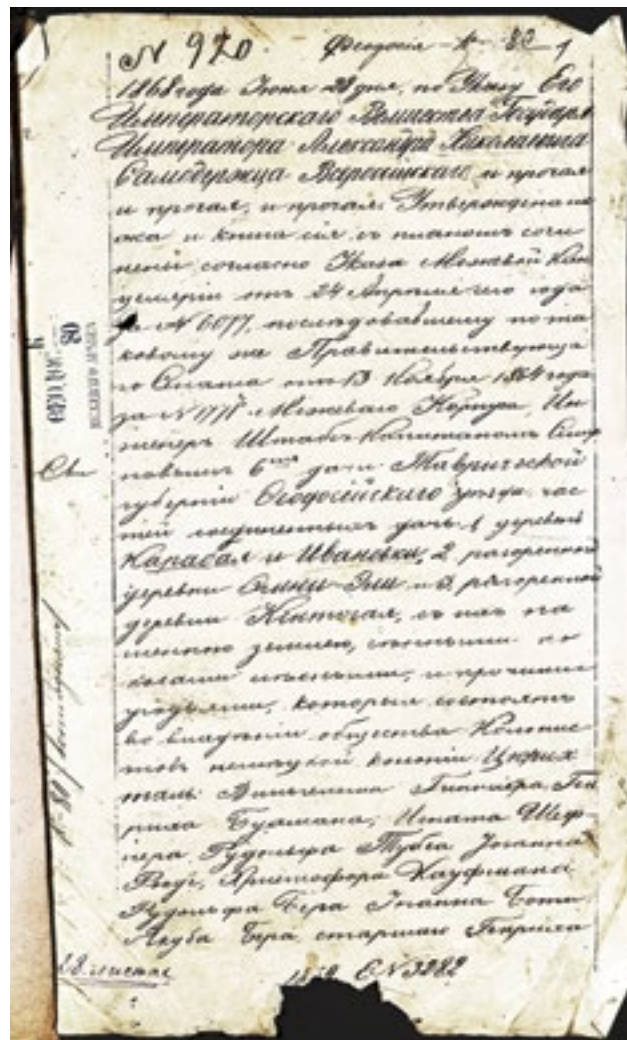
Колонія Цюріхсталь ділилася на «Цірхстали Швейцарські» і «Цірхстали Німецькі», а також була центром 4-го округу, куди входило всього 11 колоній з іншими етнічними групами: німецькі Нейзац, Фріденталь, Розенталь, Кроненталь, Гейлбрун, Герценберг, Судак; болгарські Кішлав і Старокримська; грецько-

74 родини – 213 чоловіків і 114 жінок, а всього 407 жителів. У колонії було 246 коней, 704 голови великої рогатої худоби, 1773 вівці, 91 свиня, 97 плугів, 32 борони, 74 вози, 63 самопрядки, 1 млин. У селі проживало 15 ремісників різних спеціальностей – 2 тесляра, 2 столяра, 1 бочар, 3 м'ясника, 4 мельника, 1 хлібник, 1 садівник і 1 токар. Цікаві відомості знаходимо про деревонасадження: в 1836 році в Цюріхсталі росло яблунь – 531, груш – 373, слив – 342, вишень – 99, виноградних лоз – 35 690, волоських горіхів – 42, персиків – 44, абрикосів – 153. Особлива увага приділялася розведенню тутових дерев, що дало розвиток нової галузі – виробництва шовку. У Цюріхсталі висадили 78 шовковиць, в т. ч. тільки в 1836 році – 50⁹.

Архівні документи дозволяють реконструювати спосіб життя колоністів. Приміром, у 1812 році в Цюріхсталі загинуло більше половини врожаю і було вжито заходи щодо встановлення збитку і залучення допомоги колоністів інших колоній для видачі зерна із запасних магазинів (складів)¹⁰. У відомості про врожай пшениці, вівса, ячменю і проса (заходи виміру – чверть, четверик і гарниця) числиться 32 господаря-швейцарця і 18 господарів-німців¹¹. «Межова книга по Цірхсталю за 1868 рік» дає уявлення про землеволодіння колонії у межах сусідства із поселеннями Карабай, Іванівка, Емні-Елі і Кентогай та розподіл ділянок між мешканцями¹².

Діяльність органів сільського самоврядування ілюструють виборчі списки колоністів¹³, документи щодо трудової міграції цюріхстальців, зокрема, на заробітки в Одесу¹⁴ тощо.

Про духовне життя колоністів розповідають документи архівної справи за 1822 рік

Межова книга колонії Цюріхсталь за 1868 рік: списки землевласників.

«Про кандидатів богослов'я, викликаних з Базельського місіонерського інституту для визначення на пасторські вакансії в євангелічні парафії в колоніях Південного краю Росії з наданням їм позики і платні, а також відведення землі згідно колоністському положенню»:

План, програми, розклад занять Центрального училища в Цюрихсталі. Лютеранська церковно-приходська школа у Цюрихсталі, Крим

листування про прибуття з Королівства Баденського до Санкт-Петербурга двох кандидатів богослов'я, один з яких, Генріх Дітріх, призначався для колонії Цюрихсталь¹⁵.

Шкільництво і навчальний процес у поселенні на початку XX століття знайшов відображення в документації Одеського навчаль-

ного округу про заснування в 1905 році центрального чотирирічного початкового училища, укладення програм та розкладів занять, методики викладання тощо¹⁶. Загалом сторінки історії кримських швейцарців висвітлені у різних архівних фондах за період з 1806 по 1920 роки.

[illegible]

Пришлите план, профилли и надписи
расписания уроков для проектируемого центра
нашего училища в с. Червоногол. Видительного уезда

A. Evans

Центральные участки местности перед центральными. Двигаясь, придурок упирается, разбегается по обе стороны и, впрочем, с каждой стороны разбегается отбегает от центра. Проводящая проводники. Каждый класс в этот период разбегается на две стороны — младшие и старшие; разбегается обычно у одного и того же угла, так, в каждую сторону проводники разбегаются по своему углу, после чего превращаются из младших в старших, из старших отбегает 1^й класс в младшие отбегает 1^й упирается от старших отбегает 1^й класса отбегает выходящими и по окончании упирается вновь превращается вступают вступают. В младших отбегает 1^й класса при этом даются, не только 1^й класс, так и 1^й класс (или 1^й класс) перед началом движения, по своему углу, превращаются в одну перед началом движения, превращаются в одну перед началом движения.

4) Тот же программный план, программа и плановые расходы на право формы выпускаются, при этом программа выпускается в том виде, в каком она была при выпуске программы; в программе же выпуска она является документом, подтверждающим наличие в программе на выпуск в 1911 г. выпуска, при этом программа выпускается по плану и по плану выпуска, при этом программа выпускается по плану выпуска, при этом программа выпускается по плану выпуска, при этом программа выпускается по плану выпуска.

Значний обсяг історичних джерел з історії Цірхсталю зберігається також у Державному архіві Автономної Республіки Крим (м. Сімферополь), Центральному державному історичному архіві Російської Федерації (м. Санкт-Петербург), архівах Швейцарії. Цікаво, що в самому селі Золоте Поле створе-

но етнографічний музейний центр – завдяки зусиллям місцевих краєзнавців та швейцарського дипломата, журналіста, науковця і нащадка кримських швейцарців Н. Рюче. Статті та монографія Н. Рюче є цінним внеском у дослідження історичних аспектів українсько-швейцарських відносин¹⁷.

- ¹ Державний архів Херсонської області. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 84, 183, 189.
- ² Державний архів Одеської області (далі Держархів Одеської обл.). Ф. 4. Оп. 1а (1795-1820 рр.). Спр. 50. Арк. 1-30 (Ю. Колен, заголовок в описі, справа втрачена). Оп. 1а (1821 р.). Спр. 140. Арк. 1-4 (Ф. Гау). Оп. 1а (1823 р.). Спр. 161. Арк. 1-46 (М. Єнні). Оп. 1а (1825 р.). Спр. 27. Арк. 1-26 (Й. Діцингер, заголовок в описі, справа втрачена). Оп. 1а (1825 р.). Спр. 29. Арк. 1-12 (І. Тработті). Оп. 2 (1826 р.). Спр. 478. Арк. 1-12 (Ж. Демоль). Оп. 2 (1826 р.). Спр. 824. Арк. 1-2 (М. Яні, заголовок в описі, справа втрачена).
- ³ Там само. Ф. 4. Оп. 1а (1823 р.). Спр. 161. Арк. 1-46.
- ⁴ Там само. Ф. 4. Оп. 2. Спр. 478. Арк. 1-7.
- ⁵ Мошенский С. З. Рынок ценных бумаг Российской империи. – М. : Экономика, 2014. – С. 343.
- ⁶ Одесский вестник. – 1854. – № 10. – 28 января. – С. 1.
- ⁷ Держархів Одеської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 913, на 115 арк.
- ⁸ Кинка С. Из истории кирпичного производства в Одессе // Интернет газета «Топор». – 2019. – 3 марта. <https://topor.od.ua/iz-istorii-kirpichnogo-proizvodstva-v-odesse/>
- ⁹ Новороссийский календарь на 1861 год, издаваемый от Ришельевского лицея. – Одесса : Городская типография, 1860. – С. 242.
- ¹⁰ Держархів Одеської обл. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 2133. Арк. 1-22.
- ¹¹ Там само. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 1808. Арк. 1-7.
- ¹² Парамонов Ю. Успенская улица. От улицы Канатной до улицы Осипова // Об Одессе с любовью. Проект Ю. Парамонова. http://obodesse.at.ua/publ/uspenskaja_ulica/1-1-0-164
- ¹³ Держархів Одеської обл. Ф. 4. Оп. 1 (1796- 1919 рр.). Спр. 841. Заголовок в описі, справа втрачена.
- ¹⁴ Белоусова Л. Несколько слов об одесском пиве, пивоварах и традициях // Причерноморский регион. – Одесса, 1998. – С. 37-48.
- ¹⁵ Держархів Одеської обл. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 914 (заголовок в описі, справа втрачена). Спр. 2824. Арк. 1-4.
- ¹⁶ Там само. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 2395. Арк. 1-18. Спр. 2575. Арк. 1-17.
- ¹⁷ Там само. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 324. Арк. 22.
- ¹⁸ Там само. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 324. Арк. 49.
- ¹⁹ Там само. Ф. 18. Оп. 1. Спр. 2311.
- ²⁰ Там само. Ф. 16. Оп. 80. Спр. 488. Арк. 16.
- ²¹ Там само. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 1940. Арк. 1-7.
- ²² Там само. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 51. Арк. 1-28.
- ²³ Там само. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 57. Арк. 1-39. Оп. 2. Спр. 60. Арк. 1-13. Оп. 1. Спр. 416. Арк. 1-5. Оп. 1. Спр. 2765. Арк. 1-7. Оп. 2. Спр. 682. Арк. 1-24. Оп. 2. Спр. 880. Арк. 1-3.
- ²⁴ Список недвижимых имуществ города Одессы по улицам, кварталам и номерам в черте бывшей Старопортофранковской улицы. – Одесса, 1899. – 20 с. Прим. Авт.: Зазначені номери будинків змінювалися.
- ²⁵ Левицкий А., Шаматажи Д. Доходный дом Томазины. Успенская, 44//Архитектура Одессы, 1794—2014. <http://archodessa.com/all/uspenskaya-44/>
- ²⁶ Держархів Одеської обл. Ф. 16. Оп. 69. Спр. 4346. Арк. 78. Парамонов Ю. Пантелеймоновская улица. От улицы Лейтенанта Шмидта до улицы Ришельевской // Об Одессе с любовью. http://obodesse.at.ua/publ/pantelejmonovskaja_ulica/1-1-0-281

- ²⁷ Держархів Одеської обл. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1222, 2702. Оп. 2. Спр. 467. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – XX ст. Біографічний довідник. – К. – 1999
- ²⁸ Там само. Ф. 895. Оп. 1. Спр. 29, 30. Письмак Ю.А. Гуашь Карло Боссоли «Вид Одессы» // Вісник Одеського художнього музею». – № 2. – С. 108-110. Гравюри Карло Боссоли, Одесса 1830-е. <https://odessa-history.livejournal.com/154398.html> (2020)
- ²⁹ Частина Алла. Творчество архитекторов Бессарабии в первой половине XIX века. 651.02 – Теория и история архитектуры. Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения и культурологии. – Кишинев, 2016. – С. 161-163.
- ³⁰ Держархів Одеської обл. Ф. 333. Оп. 1. Спр. 437, 438, 477 (відомості про О. Й. Бернардацці за 1900 р.).
- ³¹ Пилявский В. Бернардацци Александр Иосифович // Интернет проект «Они оставили след в истории. Одесский биографический справочник». <http://odessa-memory.info/index.php?id=30>
- ³² Гетте. Г. Л., Молотков Г. С. Городские швейцарские колонии на юге Российской империи [Электронный ресурс] / Г. Л. Гетте, Г. С. Молотков // Чорноморський літопис. – 2014. – Вип. 10. – С. 81–84. http://shron1.chtyvo.org.ua/Henrietta_Gette/Miski_shveitsarski_kolonii_na_Pivdni_Rosiiskoi_imperii.pdf
- ³³ Левицкий А., Шаматажи Д. Особняк Х. Я. Скведера, ул. Белинского 5 // Архитектура Одессы. <http://archodessa.com/all/belinskogo-5/>
- ³⁴ Держархів Одеської обл.. Ф. 154. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 104.
- ³⁵ Держархів Одеської обл. Ф. 45. Оп. 8 (1892 р.). Спр. 17. Арк. 198-199а.
- ³⁶ Там само. Ф. 42. Оп. 35. Спр. 322. Арк. 12
- ³⁷ Там само. Ф. 42. Оп. 35. Спр. 2713.
- ³⁸ Там само. Ф. 45. Оп. 4 (1912 г.). Спр. 2656. Арк. 10-16.
- ³⁹ Там само. Ф. 150. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 1-2.
- ⁴⁰ Там само. С. 30.
- ⁴¹ Державний архів Одеської області. Путівник. – Випуск 1. Фонди особового походження. – Одеса: Прес-кур'єр, 2012. – С. 151 (Серія: «Праці Державного архіву Одеської області», Т. XXXVI)
- ⁴² Там само. С. 247-248.
- ⁴³ Державний архів Одеської області. Путівник. – Випуск 1. Фонди особового походження. – Одеса: Прес-кур'єр, 2012. – С. 74.
- ⁴⁴ Держархів Одеської обл. Ф. 1. Оп. 192 (1840 р.). Спр. 49. Арк. 4-13.
- ⁴⁵ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 883. Арк. 23.
- ⁴⁶ Адрес-Календарь Херсонской губернии на 1866 год. – Одесса, 1865.
- ⁴⁷ Адресная книга Одесского градоначальства на 1889 год. – Одесса, 1889. – С. 240.
- ⁴⁸ Держархів Одеської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1685. Арк. 16. Спр. 1842. Арк. 44-46.
- ⁴⁹ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2104. Арк. 2.
- ⁵⁰ Вся Одесса 1899 год. Справочник недвижимых имущества Одесского градоначальства на 1899 год. Иллюстрированное издание В. К. Фельдберга. – Одесса : Типография Акционерного Южно-русского общества печатного дела, 1899. – С. 292
- ⁵¹ Вся Одесса 1902-3 годы. Справочник недвижимых имущества всего Одесского градоначальства до границы Одесского уезда включительно. Адресная и справочная книга. Издание Л. М. Михаловского под ред. В. К. Фельдберга. Одесса : Типо-Литография А. Шульце, 1902. – С. 17. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1915 год. – Одесса, 1914. – С. 290.
- ⁵² Держархів Одеської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1842. Арк. 17-18.

- ⁵³ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 896. Арк. 5-7. Спр. 2894. Арк. 5, 1, 2-3, 8, 16.
- ⁵⁴ Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1912 год. – Одесса: Издательство «Одесские новости», 1912. – С. 156.
- ⁵⁵ Там само. Ф. 4. Оп. 1 (1796-1919 pp.). Спр. 629 (Про врегулювання частини дороги на Великому Фонтані навпроти так званої «Швейцарії» шляхом прирізки землі від дороги до прилеглих приморських дач 1440 $\frac{3}{4}$ кв. саж. землі. 20 березня – 30 жовтня 1900 р.)
- ⁵⁶ Пилявский В. «Швейцарская долина»: было такое в Одессе... // Вікна – Одеса. Інформаційне агентство. http://viknaodessa.od.ua/?shvejtsarskaya_dolina_bylo_takoe_v_odesse
- ⁵⁷ Остроухова Н. В. Одесский оперный театр в историческом пространстве и времени. Книга третья. 1887-1926. – Одесса: Астропринт, 2017. – С. 353.
- ⁵⁸ Держархів Одеської обл. Ф. 630. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 1-20. Спр. 280. Арк. 1-40.
- ⁵⁹ Там само. ф. 18. оп. 1. Спр. 1964. Арк. 1-17.
- ⁶⁰ Там само. Ф. 37. Оп. 3. Спр. 267 (а/з № 77-Н, К. Корні); Оп. 3. Спр. 977 (а/з № 12-Х. і № 12-Ш, Н. Квадрі); Оп. 3. Спр. 807 (а/з № 34-Н, Я. Франолі); Оп. 3а. Спр. 138 (а/з № 30-Н, І. Россі); Оп. 13. Спр. 143 (а/з № 30-Н, Ф. Гуссра); Оп. 13. Спр. 143 (а/з № 6-Ш, Б. Віланд); Оп. 3. Спр. 303 (а/з № 47-Н, О. Марті); Оп. 13. Спр. 268 (а/з № 27-Р, О. Швобе); Оп. 13. Спр. 437 (а/з № 41-Н, Я. Еттерлін); Оп. 13. Спр. 697 (а/з № 33-Н, Н. Квадрі); Оп. 13. Спр. 923 (а/з № 52-Н, Є. Скведер).
- ⁶¹ Там само. Ф. 37. Оп. 13. Спр. 268 (а/з № 27-Ш).
- ⁶² Там само. Ф. 37. Оп. 3. Спр. 977 (а/з № 12-Х. і № 12-Ш).
- ⁶³ Алфавитный список народов, обитающих в Российской империи. Издание Канцелярии Кабинета Министров. – СПб., 1895. – С. 83.
- ⁶⁴ Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 года. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел под редакцией Н. А. Тройницкого. XLVII. Город Одесса. – СПб, 1904. – 168 с.
- ⁶⁵ Скальковский А.А. Пространство и народонаселение Новороссийского края в 1845 году // Новороссийский календарь на 1849 год. – Одесса, 1848. – С.3 48-379; Его же. Взгляд на состояние Новороссийского края и Бессарабии в 1862 году //Новороссийский календарь на 1867 год. – Одесса, 1866. – С. 62-71.
- ⁶⁶ Багалея Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. – Киев, 1889. – 120 с.
- ⁶⁷ М. Кабузан. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858). – М.: Наука, 1976. – 127 с.
- ⁶⁸ Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800- 1825 гг. – М.: Наука, 1970. — 384 с. Її ж: Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825—1860 гг. — М.: Наука, 1981. — 216 с.
- ⁶⁹ Капеллер А. Россия как полиэтническая империя. – Львов: Издательство Украинского Католического университета, 2005. – 344 с.
- ⁷⁰ Гётте Г. Отвергнутые родиной. Текст / Герниэтта Гётте. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Кельн.: Изд-во Г. Гётте, 2011. – 508 с.; Гетте Г. Л., Молотков Г. С. Луї Вінсен Тардан : погляд з іншого ракурсу [Електронний ресурс] / Г. Л. Гетте, Г. С. Молотков // Чорноморський літопис. – 2011. – Вип. 3. – С. 53–62. http://shron1.chtyvo.org.ua/Henrietta_Gette/Lui_Vinsen_Tardan_pohliad_z_inshoho_rakursu.pdf;
Їх же. Колонизация юга Российской империи в XVIII-XIX веках [Текст] : вклад швейцарцев и немцев / Г. Л. Гётте, Г. С. Молотков. – Кёльн : Изд-во Г. Гётте, 2014. – 379 с. ; Їх же. Городские

швейцарские колонии на юге Российской империи [Электронный ресурс] / Г. Л. Гетте, Г. С. Молотков // Чорноморський літопис. – 2014. – Вип. 10. – С. 81–84. http://shron1.chtyvo.org.ua/Henrietta_Gette/Miski_shveitsarski_kolonii_na_Pivdni_Rosiiskoi_imperii.pdf.

⁷¹ Онопрієнко В. Ф. «Истинный рай – на шабской земле...»: Документальная история швейцарских колонистов в Бессарабии. – Одеса: Астропринт, 2009. – 142 с. (Праці Державного архіву Одеської області. – Т. XXVI).

⁷² Белоусова Л.Г. Швейцария в Одессе // ДНК. Информ.-аналит. Журнал. – 2006. – № 3 (18). – С. 54 – 55.

Колонія Шабо:

¹ Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 214 (1820 р.). Спр. 4. Арк. 1-446.

² Там само. Ф. 1. Оп. 214 (1820 р.). Спр. 4. Арк. 1-1 зв., 13.

³ Там само. Ф. 1, Оп. 214 (1820 р.). Спр. 4. Арк. 3-3 зв.

⁴ Там само. Ф. 1. Оп. 214 (1820 р.). Спр. 4. Арк. 56.

⁵ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 3151. Арк. 74-77

⁶ Там само. Ф. 6. Оп. 1. спр. 4459. Арк. 23-24.

⁷ Там само. Ф. 152. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1-4.

⁸ Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России. Аннотированная опись дел. 1799-1876 гг. / Государственный архив Одесской области, Институт культуры и истории немцев Северно-Восточной Европы, Люнебург-Гёттинген (Германия); Сост. О. В. Коновалова, О. М. Набока, В. Ф. Оноприенко, Э. Г. Плесская; Ред. О. В. Коновалова. [Т. 1: 1799–1818. – Одесса: «ТЭС», 1998. – 364 с. Т. 2: 1819–1826. – Одесса: «ТЭС», 1999. – 242 с. Т. 3: 1827–1833. – Одесса, 2000: «ТЭС». – 304 с. Т. 4: 1834–1876. – Одесса: Астропринт, 2001. – 312 с. Т. 5: 1836–1839. – Одесса: Астропринт, 2002. – 360 с. Т. 6: 1840–1841. – Одесса: Астропринт, 2005. – 360 с. Т. 7: 1842–1844. – Одесса: Астропринт, 2010. – 412 с.]

⁹ Скальковский А.А. Пространство и народонаселение Новороссийского края в 1845 году // Новороссийский календарь на 1849 год. – Одесса, 1848. – С.3 48-379; Его же. Взгляд на состояние Новороссийского края и Бессарабии в 1862 году //Новороссийский календарь на 1867 год. – Одесса, 1866. – С. 62-71.

¹⁰ Багалеи Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. – Киев, 1889. – 120 с.

¹¹ М. Кабузан. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858). – М.: Наука, 1976. – 127 с.

¹² Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800- 1825 гг. – М.: Наука, 1970. — 384 с. Її ж: Южная Украина в период кризиса феодализма. 1825—1860 гг. — М.: Наука, 1981. — 216 с.

¹³ Гётте Г. Отвергнутые родиной. Текст / Герниэтта Гётте. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Кельн.: Изд-во Г. Гётте, 2011. – 508 с.; Гетте Г. Л., Молотков Г. С. Луї Вінсен Тардан : погляд з іншого ракурсу [Електронний ресурс] / Г. Л. Гетте, Г. С. Молотков // Чорноморський літопис. – 2011. – Вип. 3. – С. 53–62. http://shron1.chtyvo.org.ua/Henrietta_Gette/Lui_Vinsen_Tardan_pohliad_z_inshoho_rakursu.pdf;

Їх же. Колонизация юга Российской империи в XVIII-XIX веках [Текст] : вклад швейцарцев и немцев / Г. Л. Гётте, Г. С. Молотков. – Кёльн : Изд-во Г. Гётте, 2014. – 379 с. ; Їх же. Городские швейцарские колонии на юге Российской империи [Электронный ресурс] / Г. Л. Гетте, Г. С. Молотков // Чорноморський літопис. – 2014. – Вип. 10. – С. 81–84. http://shron1.chtyvo.org.ua/Henrietta_Gette/Miski_shveitsarski_kolonii_na_Pivdni_Rosiiskoi_imperii.pdf.

¹⁴ Онопрієнко В. Ф. «Истинный рай – на шабской земле...»: Документальная история швейцарских колонистов в Бессарабии. – Одеса: Астропринт, 2009. – 142 с. (Праці Державного архіву Одеської області. – Т. XXVI).

Колонія Цюріхсталь:

¹ Державний архів Одеської області. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 335, 435, 438-440.

² Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 618.

³ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 349. Арк. 8.

⁴ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 728

⁵ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 199, 238.

⁶ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 199. Арк. 10, 14.

⁷ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 238.

⁸ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 572. Арк. 20, 21; 23 зв. Спр. 781.

⁹ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 4459. арк. 33-34, 79-80.

¹⁰ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 806. Арк. 1.

¹¹ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 858.

¹² Там само. Ф. 6. Оп. 6. Спр. 75. Арк. 1-22.

¹³ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 969.

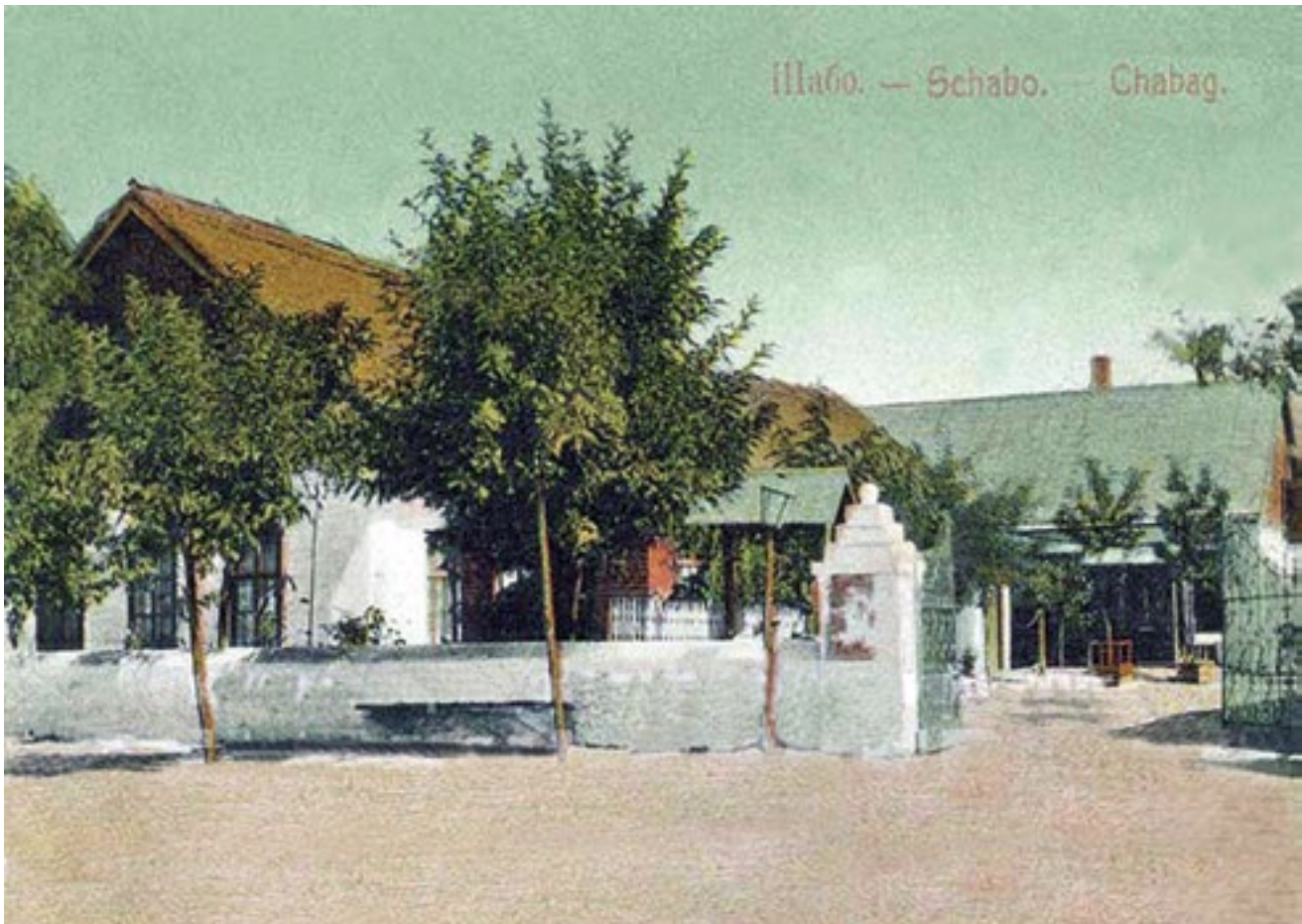
¹⁴ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1029.

¹⁵ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1571. арк. 29.

¹⁶ Там само. Ф. 42, оп. 35, спр. 1226, арк. 1-6.

¹⁷ Ruetsche N. Kolonie Zürichthal: Vor 200 Jahren von Schweizer Auswanderern gegründet. // Fokus Deutschland–Krim. – Август 2005. – № 4. – С. 17.

Минувшина Шабо у фотографіях та поштових листівках

Шабo. — Schabo. — Chabag.

COLONIE SUISSE D^{NE} CHABAG

Vue prise du Village Russe au Midi

Rapportéusement offert par l'auteur au Révérend Mr Bilgion. Pasteur de Chabag

8 Septembre 1850.

Шабо. — Schabo. — Chabag.

Правосл церковь. — Russ. Kirche.

Ci-dessous: Les descendants de Louis-Vincent Tardent habitent, aujourd'hui encore, la petite maison où le fondateur de Chabag vécut de 1822 à 1836, année de sa mort.

Shabo: вино – це культура. Продовження швейцарських традицій і створення вин, якими можна пишатися

«Відновити, примножити і створити те, чим пишається кожен українець – стало для нас місією. Нам важливо було робити якісне вино, і ми точно знали, що для цього потрібно. Ми впевнені, що якщо робиш щось для людей, то ти повинен робити це, як для себе. Тут важливий підхід до своєї справи і цінності, які ти вкладаєш і якими ділишся, – CEO компанії SHABO Гіоргі Іукурідзе. – Ніхто не вірив в створення великих вин в Україні, але ми зробили неможливе можливим. Наша рдина поставила мету і досягла її. Ми створюємо особливі вина з особливим смаком. Цим самим SHABO забезпечує українців правом пишатися вином рідної країни. Наша мрія, яка стала реальністю»

Сімейна справа сім'ї Іукурідзе – **виноробна компанія SHABO** – об'єднує потужний виробничий комплекс з сучасним європейським обладнанням і майже дві тисячі років традицій виноробства. Заснована в 2003 році на базі найстарішого винного виробництва України.

Виробничі потужності розташовані в селі Шабо Білгород-Дністровського району Одеської області – в одному з найстаріших регіонів Європи, де виноробні традиції були закладені ще в античні часи, а культурне виноробство розвивали швейцарські переселенці, що заснували тут в 1822 році виноробне поселення.

У структуру SHABO входять «Винний дім SHABO», «Будинок ігристих вин SHABO», а також «Коньячний дім SHABO».

Будинок ігристих вин. Фотограф Sergiy Kadulin, 2020

Зараз в SHABO більше 1 200 га виноградників з кращих розплідників Європи, а насадження унікального автохтонного сорту Тельті-Курук найстаріші і найбільші в Україні. Тут займаються реконструкцією ділянок цього винограду, вирощеного з материнських лоз 1972 року. Серед 20 сортів виноградників є Сапераві і Ркацтелі, привезені з Грузії, які вирощують в Україні кілька десятиліть. У портфелі SHABO тихі та ігристі вина, вермути, бренді, коньяки України і виноградна горілка.

Вина створюють, застосовуючи тисячолітні традиції виноробного краю Шабо, на од-

ному з кращих європейських обладнань. Сьогодні SHABO – один з провідних українських виробників, сучасне виноробне підприємство, яке працює за стандартами ISO 9001 діє до: 2015; ДСТУ ISO 22000: 2007 / ISO 22000: 2005.

До структури компанії входять «Винний дім SHABO», «Коньячний дім SHABO» і «Будинок ігристих вин SHABO». Тут винороби мають можливість в повній мірі проявити свою майстерність і талант, створюючи високоякісні винні напої.

Класичні ігристі вина компанія виробляє з 2008 року. З відкриттям комплексу Будинку

ігристих вин SHABO в 2013 році, компанія почала створювати ігристі за методом витримки технології Шарма. Тут впроваджена європейська модель безперервного простеження якості.

Це означає, що в лабораторії проводять найточніші дослідження – постійно, швидко і будь-якого ступеня складності – від винограду і до готового продукту. Тут дають відповідь на будь-яке питання енолога, а контроль якості здійснюється під патронатом компанії SARCO (Франція).

У питаннях створення Великих вин компанія багато років співпрацює з відомими консультантами SARL DERENONCOURT (Франція) та експертами з Грузії.

Сім'я Лукурідзе переконана, що Україна – це виноробна країна і працює над тим, щоб Бренд українського вина став широко відомий в світі.

Створені з власного винограду шабського терруара, вина SHABO:

- Представлені в винних картах ресторанів Мішлен
- Отримали понад 500 нагород на конкурсах, серед яких Decanter Wine Awards (Великобританія), Mundus Vini (Німеччина), International Wine Challenge (Великобританія), New York IWC (США) і ін.
- Єдині представляють Україну в Музеї вин в Бордо, в якому виставляють тільки по одному з вин від кожної держави

- Є в відомих європейських магазинах. Компанія експортує продукцію в 18 країн світу.
- Єдині в Україні, хто отримав право створювати преміальні вина «контрольованих найменувань за походженням» (український аналог французьких Appellation d'origine contrôlée).

Виробничий комплекс SHABO знаходиться в безпосередній близькості від виноградників терруара компанії, які розташовані на півдні України, між Чорним морем і Дністровським лиманом, на одній виноградній широті з Бургундією. Тут самою природою створені унікальні ґрунтово-кліматичні умови: м'який

степовий клімат, сприятлива температура протягом всього року, різноманітність типів ґрунтів, серед яких – чорнозем середньосуглинистих та високоцінні суглинні ґрунту з вапняком в розосередженому стані, що надає виноградним ягодам особливу свіжість і дуже важливо для створення самобутніх вин найвищої якості.

Всі виноградники SHABO, в залежності від індивідуальних терруарних особливостей, районовані (поділені на ділянки, міні- і мікроділянки). Мають карти ґрунтів, рельєфу і термічних ресурсів.

SHABO відрізняє висока культура виноградарства, багато операцій на виноградни-

ках виконуються вручну. Протягом 15 хвилин виноград доставляють на підприємство рефрижераторами з відповідною температурою + 8-10°C, зберігаючи, таким чином, бездоганну якість і природні властивості кожної виноградної ягоди.

Щоб якість винограду була бездоганною і з більш вираженою ароматикою, виноградари скорочують врожайність на лозі до 1,2 – 1,8 кг.

SHABO – сучасне підприємство, виробнича база якого є однією з кращих в Європі. Виноробний комплекс інстальований кращим в світі високотехнологічним обладнанням Bucher XPlus 50 Inertys (Франція-Швейцарія),

Péra (Франція), Delta Oscillys, Mistral (Франція), Taransaud (Франція) та ін. Це гарантує ексклюзивний підхід буквально до кожної виноградної ягоди, дуже делікатну переробку винограду та жорсткий температурний контроль на всіх етапах виробництва.

В потужності виробництва входить:

- сучасна лабораторія хімічного та технічного контролю
- унікальне відділення елітного виноробства
- філія мікровиноробства
- багаторівневі виноховища
- відділ дистиляції

Винний Дім SHABO – приклад сучасного підходу до створення класичних високоякісних тихих вин. Предметом особливої гордості є відділення мікровиноробства, де під контролем міжнародних експертів створюються вина преміальних колекцій SHABO. Обладнанням нового покоління забезпечені відділення з прийому та переробки винограду, виробнича лабораторія, купажне відділення, відділення пляшкової витримки та ін. В виносховищі площею 10 тис м2 встановлені сучасні ємності з температурним режимом і спеціально підібрані дубові барріки Saury, Ana Selection, Taransaud, Stockinger, Seguin Moreau і ін.

Будинок ігристих вин SHABO – це потужний виробничий комплекс, обладнання якого одне з кращих в Європі. Створювати ігристі вина в Шабо почали ще в XIX столітті – за часів швейцарських переселенців. І сьогодні, продовжуючи традиції, на підприємстві виготовляють витримані ігристі вина класичним методом шампанізації в пляшці і елегантні акратофорним вина, створені методом Шарма.

Коньячний Будинок SHABO забезпечує повний цикл виробництва коньяків України, брендів і виноградної горілки SHABO. З винограду терруара Шабо підприємство здійс-

нює дистиляцію власних коньячних спиртів, в тому числі – і преміальних, їх витримку в дубових бочках і бутілювання.

Висока якість продукції SHABO забезпечують високопрофесійні виноградарі і винороби. На всіх етапах виробництва – від винограду до розливу – контроль якості з боку міжнародних експертів Європи (наприклад, SARL «Derenoncourt», інститут «Oenologique De Champagne»).

Компанія SHABO стала «Вибором країни 2020» і увійшла в ТОП-25 кращих роботодавців України 2020. А також є одним з найбільших платників податків виноробної галузі країни близько 10 років. Це підтверджено на-

городами регіонального і національного рейтингу «Сумлінні платники податків», які компанія отримує багато років. За цей час відратування компанії до бюджету зросли майже в 30 разів. У 2008 році сума податків склала 17,3 млн грн, в 2020 – 504 млн грн.

Компанії завжди було важливо брати активну участь в питаннях життєзабезпечення та благоустрою села Шабо. SHABO постійно надає матеріальну допомогу дитячим дошкільним закладам, районним лікарням, школам і гімназіям села, спонсорує спортивні команди, підтримує культурні та спортивні заходи. Таким чином демонструючи не тільки культуру виноробства та виноградарства.

Сьогодні компанія SHABO – це не тільки сучасні технології виробництва вина і вікові традиції виноробства. Це, в першу чергу, люди, які кожен денькладають свої сили і душу в створення благородних напоїв. Компанія, яка завжди працює відповідно до своїх цінностей і місії, і транслює це в усьому, що робить.

Один з важливих соціальних проєктів – це створення в 2009 році Центру культури вина SHABO. Його мета – дати можливість кожному бажаному на власні очі побачити, де створюються благородні напої і відчути себе частиною українського виноробства. Двохсотлітні історичні підвали, сучасні арт-об'єкти, музеї, кіно-театри, професійні дегустації і масштабне ви-

робництво – все це показують під час екскурсії. Мультимедійна скульптура «Фонтан Діоніса», захоплююча експозиція музейного лабіринту, ансамбль скульптурних композицій «Трилогія виноградної лози», єдиний в Україні пам'ятник виноградної лози, арт-галерея Shabo-art, 2 музейних кінозала, 6 сучасних дегустаційних залів, оригінальні експозиції ландшафтного дизайну – це лише частина об'єктів цього місця. Є тут і ексклюзивна пропозиція – індивідуальна закладка преміальних вин SHABO на багаторічну пляшкову витримку в старовинних підвалах.

Центр культури вина SHABO став однією з ключових туристичних точок одеського регіону, визнаний частиною культурної спадщини

Європи і внесений в Європейську карту музеїв вина. Щорічно його відвідують десятки тисяч туристів. Центр культури вина SHABO весь цей час наочно показує і доводить, що виноробство – це більше, ніж бізнес. Це перш за все культура, в якій важливу роль відіграє філософія, правильне споживання. Саме це сім'я Іукурідзе заклала в фундамент, основу цього Центру.

Напроти Центру культури вина SHABO розташований затишний ресторан «Шабський дворик». Альянс сучасної та історичної архітектури, унікальні арт-об'єкти і вишукана кухня з українськими, грузинськими і європейськими стравами – сюди приїжджають з усіх куточків України.

Центр культури вина SHABO працює цілий рік без вихідних. Забронувати екскурсію можна на офіційному сайті компанії або за телефоном.

Адреса: Одеська область,
Білгород-Дністровський район,
с. Шабо, вул. Швейцарська, 10.

e-mail: shabo-tourism@shabo.ua

Офіційний сайт Shabo:

<http://shabo.ua/tsentr-kultury-vina/>

Соціальні мережі:

www.facebook.com/SHABO.UA

[www.facebook.com shabowineculturalcentre](http://www.facebook.com/shabowineculturalcentre)

Забронувати екскурсію просто:

+38 048 7000 210.

«Боссолі може називатися одеським уродженцем...»

Одесі пощастило в тому, що у 1820-1840-х рр. тут жив і працював Карло Боссолі, який, будучи вихідцем з швейцарського кантону Тічино, всупереч усім перешкодам: фінансовим труднощам, недостатнім знанням і іншим життєвим моментам, занурився у світ художньої графіки.

Везіння не було випадковим, скоріше за все закономірним. Для Швейцарії першої половини XIX ст. еміграція була звичним явищем, в силу політичних потрясінь, економічних проблем і природних катаклізмів. Швейцарці зі своїх кантонів відправлялися до різних країн. Попитом користувалися такі професії як склярі, каменярі, малярі, столярі та ін. Каменотес П'єтро Антоніо Боссолі з дружиною і двома маленькими дітьми – п'ятирічним Карло і семирічною Джованною, вирішив наслідувати приклад своїх співвітчизників. У 1820 р. новою батьківщиною для сімейства Боссолі стала Одеса. По приїзду Карло буквально відразу був прийнятий до школи при Римо-католицькій церкві в ім'я Успіння Пресвятої Діви Марії, яка була розташована на Катерининській вулиці.

У віці 11 років його влаштували до книжкової антикварної крамниці, яка в житті юного Боссолі зайняла особливе місце. Старовинні європейські і східні твори мистецтва: картини, статуї, бронзу привозили на тих же кораблях, які доставляли до Одеси бавовну-сирець, залізо, масло, фрукти, чай, сільськогосподарські машини і т. д.

Становлення і розвиток антикварного ринку в «пшеничному місті» було викликано його новими культурними потребами. Перші магазини і крамниці в основному належали іноземним антикварам. У них торгували старими книгами, рукописами, гравюрами, лубковими картинами поряд з предметами антикваріату, які, переважно, мали європейське походження. В одну з таких крамниць і взяли одинадцятирічного Карло. Як правило, робота для таких дітей була дуже важкою, і її завжди було «через край». Відомий в XIX ст. підприємець І. А. Слонов згадував своє «учнівство»: «Хлопчики, перебуваючи в крамниці, в присутності господаря і приказчиків не могли сідати і повинні були знаходитися цілий день на ногах. Роботи в лавці їм завжди було

багато. Головний обов'язок їх полягав в побігеньках ... », але К. Боссолі знаходив час для копіювання старовинних гравюр, багато малював. У крамниці він пропрацював два роки.

Можливо, робота в антикварній крамниці наштовхнула його на думку зайнятися не живописом, а літографією, яка знаходила більш легкий збут, і її вимагали видавці міських краєвидів, пейзажів. Тут позначився природний практицизм художника.

У 1828 р. він перейшов учнем до майстерні театрального художника і сценографа Міської опери Рінальдо Нанніні (Rinaldo Nannini), який в свою чергу, в Мілані був учнем відомого театрального художника і архітектора Алессандро Санкіріко (Alessandro Sanquirico), який оформив

понад 300 вистав для театру Ла Скала. Незабаром, Карло став помічником цієї «сильної і потужної людини», як відгукувалися про Нанніні його сучасники. Але через 5 років К. Боссолі залишив майстерню Р. Нанніні, який платив йому мало і нерегулярно, і почав працювати на себе.

Перші самостійні графічні аркуші Боссолі припали до смаку багатьом колекціонерам того часу. Йому навіть вдалося обзавестися впливовим покровителем: граф М. С. Воронцов помітив надзвичайне обдарування юного художника і всіляко підтримував його протягом декількох років. Ця увага була своєчасною, тому що на художника-початківця звалився тягар турботи про свою сім'ю після смерті батька. Під його опікою опинилися мати, сестра і маленький племінник. К. Боссолі, заробляючи гроші, брав будь-які замовлення.

Друг Р. Нанніні, історик Г. І. Соколов, перейнявся співчуттям до молодого художника і вирішив підтримати його зі свого боку. У 1838 р. він звернувся до Н. В. Кукольника – відомого письменника, видавця «Художньої газети» (1836-1842) у Санкт-Петербурзі, з рекомендаційним листом про Боссолі: «Цей Боссолі може називатися одеським уродженцем, бо його привезли дитиною до Одеси, де відбулося його становлення як особистості. У нього велике обдарування для пейзажного і перспективного живопису, і дуже прикро буде, якщо ці обдарування згаснуть в Одесі. Він людина досить старанна, мені дуже шкода, що я не можу надіслати Вам будь-яких видів його робіт. Він робить їх здебільшого клейовими фарбами. Чи не можна вам зробити яке-небудь заступництво його юному таланту? Якщо знайдете можливість зробити що-небудь для цієї гідної молоді людини, то я повідомлю Вам докладні відомості

про нього. Втім, долю його віддаю у Ваші руки і цілком спокійний ... »

Невідомо, чи була отримана відповідь від видавця газети, яка на своїх сторінках публікувала вітчизняні та зарубіжні матеріали, пов'язані з образотворчим мистецтвом, архітектурою, літературою, музикою, театром, історією, археологією.

Г. І. Соколов разом з листом відправив Н. В. Кукольнику альбом літографій «Воспоминания праздника в Одессе 6-го сентября 1837 г.», виконаних за малюнками молодого художника.

Цей альбом, присвячений вельми значній на той час події, став ключовою точкою відліку,

що докорінно вплинула на успіх і визнання К. Боссолі як художника і майстра ефектної композиції. Робота над альбомом виконувалася на замовлення графа М. С. Воронцова, який будучи генерал-губернатором Новоросійського краю, зосереджено займався підготовкою і майбутнім прийомом царської сім'ї після маневрів, що проходили з 18 серпня по 3 вересня у Вознесенську.

До прийому імператора в Одесі почали готуватися відразу після отримання достовірних відомостей про день його прибуття. Головним об'єктом підготовки була будівля біржі. Саме тут організовувалися бал і святкова вечерея з нагоди візиту імператорської родини в Одесу.

За два місяці до їх приїзду почалися роботи, пов'язані з тим щоб «не тільки обробити і прикрасити належним чином кімнати біржової будівлі, але і прибудувати до неї тимчасові зали для вечері». Креслення для будівель і внутрішнього оздоблення кімнат виконав архітектор Г. Торічеллі, декорації і живописні роботи проектування виконувалися художником І. І. Ковшаровим. Будівля біржі відрізнялася особливою суворістю і монументальністю форм, властивих для класицизму, в якому вона була побудована. Але архітектор і художник-декоратор змогли надати інтер'єрам ефектну декоративність і парадність, відповідну майбутній події.

К. Боссолі, весь час знаходився поряд з авторами реконструкції, спілкувався з ними. Для нього це була гарна школа. Це видно не тільки по аркушам з альбому, де з архітектурною точністю прописані деталі декоративного оздоблення залів, але і по тому як виконаний план самої біржі, з тимчасовою дерев'яною прибудовою.

При створенні естампів для альбому, художнику вдалося передати відчуття деякого перевантаження в декорі. Але цьому є пояснення: організаторам дуже хотілося, щоб імператору сподобалося і запам'яталося перебування в Одесі.

Відповідно до затвердженого маршруту, Микола I і його свита прибули з Вознесенська до Одеси в ніч з 5 на 6 вересня 1837 р. Ввечері

6 вересня – свято відбулося. Перед очима гостей постала яскраво ілюмінована будівля, з розкішними залами, розташована в одному з мальовничих куточків Одеси.

Бал тривав чотири години в одному із залів, що призначався для комерційних угод на біржі. Число гостей досягло 700 чоловік, господинею балу була графиня Є. К. Воронцова. Для святкової вечері, спеціально було прибудовано тимчасову овальну залу. Мальовничі розписи на стінах, плафонах, ліпні капітелі на колонах, карнизи, розетки вражали гостей своєю красою. Освітлювалася зала «п'ятнадцятьма люстрами, що склалися з срібних якорів, оповитих золотими канатами, з фестонами з морської трави, ніби ненароком витягнутої якорями з дна морського».

Завдяки Боссолі, збереглося зображення танцювальної зали, зали для святкової вечері, а також кімнати, «влаштованої для відпочинку государині імператриці». Порівняно невелика зала нагадувала «альтанку в мавританському стилі; з білих і золотих ґрат, оповитих свіжими лозами винограду, на яких висіли спілі грона червоних і білих ягід, приємних не для одного тільки зору, але і для смаку ... Люстра і канделябри були кришталеві; всі меблі в східному стилі; замість килима була розстелена по всій кімнаті мереживна єгипетська рогожа. У простінках дзеркала відбивалися зелень виноградного листя і вогні освітлення; в нішах перебувала мармурова скульптура. Вхід в цю кімнату з передньої прикрашали два високих лимонних дерева, в зелені яких яскраво жовтіли стиглі плоди ».

Альбом «Воспоминания праздника в Одессе 6-го сентября 1837 г.» був виданий в одеській літографії Д. Кленова у 1838 р. Роком раніше, у

цій же літографії було видано альбом «15 видов Одессы».

Зображення, що увійшли до альбому, існували і самостійно. Всі вони виходили і окремими аркушами. Деякі з них, зберігаються в Одеському історико-краєзнавчому музеї, а альбом «15 видов Одессы» міститься у відділі рідкісних видань і рукописів Одеської національної наукової бібліотеки.

Завдяки цим альбомами, можна отримати уявлення про Одесу 30-х рр. XIX ст., про будівлі, які, на жаль, не збереглися, або зазнали змін. Наприклад, до перебудови виділялася своєю красою, характерною для кращих зразків дворянських садиб, будівля Інституту шляхетних дівчат.

Безповоротно ввійшли до історії містобудування будівля мінеральних вод в Одесі, що знаходилася у Міському саду, Михайлівська церква, дача Рішельє в Дюківському парку. Вже немає і будинку градоначальника на початку Рішельєвської вулиці, який у 30-х рр. XIX ст. виділявся своєю триповерховою масою серед забудов Театральної площі. На початку вулиці Ланжеронівської знаходиться перебудований будинок графа Вітта, що у 1837 р. виглядав як легка ажурна різноповерхова споруда із зубчастим завершенням стін. Те саме можна сказати і про будівлю біржі, яка перебудовувалася неодноразово.

Незмінним залишився пам'ятник Дюку де Рішельє, встановлений у 1828 р. на бульварі, виконаний скульптором І. П. Мартосом на замовлення графа М. С. Воронцова.

Видання альбомів, було певним етапом у творчій долі художника.

У 1839 р. К. Боссолі, за наполяганням графині Є. К. Воронцової, відправляється у свою

першу подорож по Італії. Вона надала можливості йому глибше познайомитися з класичною школою живопису, поспілкуватися з сучасними італійськими художниками. Поїздка до Італії, яка тривала з кінця квітня 1839 р. по кінець червня 1840 р., стала для Боссолі остаточним етапом його професійного становлення та розвитку як майстра.

Після повернення додому, Боссолі отримав запрошення графа М. С. Воронцова зупинитися в його Алупкінському маєтку. Протягом двох наступних років, Боссолі об'їздив різні куточки Південного берега Криму, створюючи цілі серії його пейзажів. Він намагався відобразити, як можна більше, у своїх роботах їх дивовижну красу, створену самою природою. Як результат – альбом «24 вида Крыма», виданий у 1842 р. в одеській літографії Д. Кленова. Відомо, що кримські краєвиди літньої резиденції графа, виконані талановитим малювальником і літографом, прикрашали стіни парадних залів палацу Воронцова в Одесі, свідчення тому – спогади Ю. Крашевського – письменника і мандрівника.

Роком раніше, у 1841 р., К. Боссолі прийняв пропозицію члена-засновника, секретаря Одеського товариства історії та старожитностей М. Н. Мурзакевича щодо поїздки на острів Фідонісі (нині о. Зміїний). Опис і археологічне дослідження острова було доручено зборами Одеського товариства історії та старожитностей М. Н. Мурзакевичу. Поїздка відбулася завдяки підтримці Бессарабського військового губернатора, почесного члена Товариства П. І. Федорова. Крім Мурзакевича і Боссолі, в ній взяли участь професор природничих наук Рішельєвського ліцею О. Д. Нордман, чиновник І. В. Соловйов, капітан В. С. Тихонов та ін.

З 29 травня по 10 червня 1841 р., під керівництвом М. Н. Мурзакевича на о. Фідонісі проводилися розкопки, Нордман займався вивченням флори і фауни острова, а «майстерний митець К. Боссолі змалював безліч видів мальовничих скель острова». Разом з Мурзакевичем він вносив також коригування на наявну карту острова.

Художник був знайомий з М. Н. Мурзакевичем ще до створення Одеського товариства історії та старожитностей в 1839 р. Підтвердженням тому, є альбом «Рисунки предметов, принадлежащих Одесскому городскому музею древностей», що зберігається в Одеському археологічному музеї. Це 92 таблиці з олівцевими малюнками єгипетських старожитностей, грецьких ваз, теракот, бронзових виробів, скульптур, рельєфів, давньогрецьких і латинських написів. Цілком ймовірно, це частина музейного каталогу, складеного М. Н. Мурзакевичем, автор малюнків – К. Боссолі.

Судячи з каталогів, виданих Одеським товариством історії та старожитностей, в його музейній збірці перебували роботи К. Боссолі. Вони датовані 1837-1842 рр. Він їх або сам дарував, або у нього їх купували. Це кримські краєвиди, серед яких є такі генуезькі фортеці Чембало і Солдаї. До бессарабських краєвидів відносяться острів Фідонісі і Аккерманська фортеця ...

Деякі з малюнків Аккерманської фортеці, що входили до зібрання музею Товариства, зберігаються в Одеському історико-краєзнавчому музеї. Це олівцеві начерки, окремі з них, наведені тушшю, можливо з дорожнього альбому 1838 р. Дослідники творчості К. Боссолі відзначали, що будь-які начерки він виконував з вражаючою швидкістю і у величезній кількості, з пунктуальністю плодового описувача

місць, подій, персон ... Володіючи прекрасною візуальною пам'яттю, він міг на підставі цих нарисів, створити справжній шедевр графічного мистецтва, а то і цілу серію. Так, на основі його альбомних замальовок, і була створена картина «Аккерман» (1839), що зберігається в Одеському історико-краєзнавчому музеї. Художник зобразив групу людей на плоту в літню пору року, які купаються в лимані, і рибалок у човні, які розставляють невід. На другому плані – Аккерманська фортеця з потужними опорними

стінами, вежами, у крутого обривистого берега – силуети рибальських човнів.

У цьому ж музеї знаходиться малюнок «Кишинів», який не можна віднести до начерку, він досить самостійний. На малюнку зображено місто і його околиці. Художник розділив простір на паралельні листу плани. На передньому плані група людей, місцевих жителів. Другий, добре освітлений план – низина, що переходить в пагорби, на яких розташувався головний предмет уваги художника – міська забудова. І що властиво

класичному пейзажу – обов'язкова присутність величних споруд. У центрі – кафедральний собор Різдва Христового, увінчаний великим куполом на круглому барабані і чотирирівнева дзвіниця. Собор був побудований у 1830-1836 рр., на замовлення новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. С. Воронцова. Справа – контур Лютеранської кірхи, зліва – одна з найстаріших церков – Архангелів Гавриїла і Михаїла, що на жаль, не збереглися. Добре проглядаються одно-двоповерхові міські будови, деякі з будівель покриті черепицею. Малюнок виконаний в 1843 р. У тому ж році художник зважився залишити Одесу і виїхати до Італії за наполяганням своєї матері, яка мріяла повернутися на батьківщину.

К. Боссолі влаштувався з родиною спочатку в Мілані, поблизу Лугано, де багато малював не тільки в місті, а й в околицях озера Комо і в Лугано, а потім перебрався до Турину.

Деякі роки художник провів в подорожах від Скандинавії до берегів Середземного моря. Його дорожні малюнки – це своєрідна «образотворча журналістика». Вони були популярні, друкувалися в одній з найвідоміших світових газет – «Таймс», в Великобританії.

У 1855 р., живучи в Італії, отримав від великого лондонського видавництва «Day & Son» замовлення на великий альбом найбільш мальовничих куточків Кримського півострова. Ним було виконано 52 повнокольорових краєвидів, на підставі матеріалів вищезгаданої серії 1840-1842 рр.

Сучасники майстра вважали альбом «The beautiful scenery and chief places of interest in the Crimea by Carlo Bossolli» шедевром літографського мистецтва. Він був виданий у 1856 р. у Лондоні накладом не більше 500 примірників, тому практично відразу став бібліографічною

рідкістю. Цілу серію кримських пейзажів художник зміг створити завдяки своїй винятковій пам'яті, численним начеркам і дорожнім замальовкам, зробленим ще під час своїх колишніх поїздок по Криму. У 1850-х рр. вся Європа стежила за подіями, що відбувалися на кримському театрі військових дій. Тому краєвиди Балаклави, Сімферополя, Севастополя, Бахчисарая були дуже своєчасні. Англійські художники і гравери, використовуючи ці пейзажі, доповнювали їх зображеннями солдатів, амуніції, гармат, снарядів і таким чином ілюстрували багато видань, які виходили в Англії про Кримську війну в той час.

Італійські історики мистецтва з повним правом вважають К. Боссолі найвидатнішим серед художників – літописців Рісорджіменто. У 1860-1861 рр. Боссолі – в лавах п'ємонтської армії, брав участь у боротьбі за звільнення Італії від австрійського панування. Понад 150 робіт, які закарбували ці події, характеризують художника як видатного баталіста, майстра панорами. Вони стали власністю міста Турину і зараз зберігаються в музеї Рісорджіменто.

Про останні роки життя художника відомо небагато. Він влаштувався в Турині, вибудував будинок. Не створивши власної сім'ї, виховував улюбленого племінника. У 1884 р., у віці 69 років Карло Боссолі помер і був похований у своєму рідному місті Лугано. На його могилі в Лугано встановлено пам'ятник, що зображає художника-мандрівника в повний зріст. Він дивиться вдалину, тримаючи в руці олівець, а біля його ніг – палітра з трьома пензлями.

Залишилася його спадщина, вона величезна – це тисячі малюнків, літографій, картин, численні дорожні альбоми, які зберігаються в музеях і бібліотеках Західної Європи, Росії, України, у тому числі і в Одесі.

Воспоминания праздника в Одессе 6-го сентября 1837 г. – Одесса: Литография Д. Кленова, 1838. – 4 л., илл., план.

Дневник Григория Ивановича Соколова/Сост. А. И. Маркевич //Записки императорского Одесского общества истории и древностей. Одесса: Экономическая типография и литография, 1906. – Т. 26. – С. 75-90.

Каталог карт, планов, чертежей, рисунков, хранящихся в музее императорского одесского общества истории и древностей/сост. А.Л.Б.Д [А. Л. Бертье-Делагард]. – Одесса: Типография А. Шульце, 1888. – 59 с.

Красножон А. В. Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях. Кишинев-Одесса: Stratum plus, 2016. – 475 с.

Мурзакевич Н. Поездка на остров Левки или Фидониси в 1841 г. – Одесса: Городская типография, 1844. – 44 с.

Одесса в произведениях графики XIX века /сост. В. Солодова; вступ. ст. В. Солодовой, Л. Фабрики. – Одесса: ОКФА, 1997. – 144 с.

Пейзажи и достопримечательности Крыма в рисунках Карло Боссоли/ Вступ. ст. Е. Вишневской. – К.: Мистецтво, 2003. – 76 с.

Солодова В., Фабрика Л. Граверы Старой Одессы//Одесский вестник. – 1994. – 21 мая.

Тимофеев Л. Крымские рисунки К. Боссоли // Сообщения Государственного Эрмитажа. – Л.: «Аврора». 1979. – Вып. XLIV. – С. 25-27.

Carlo Bossoli. (Lugano 1815 – Torino 1884). Cinquant'anni di vita europea nei disegni e nei dipinti del pittore ticinese. Lugano, Villa Ciani, 1974; Torino, Palazzo Madama, 1974. [Testi:] Marziano Bernardi [et al.]. Lugano, 1974. – p.116.

Швейцарские страницы в истории одесского музея

В Одессе есть памятные места, общей атмосферой или конкретными деталями напоминающие нам Италию, Германию, Польшу, Францию, Грецию и т.д. Несколько моментов, связанных со Швейцарией, можно обнаружить в истории Одесского художественного музея (ОХМ).

Кабинетные витражи

Экспозицию музея в разное время украшали пейзажи с видами Швейцарии, в галерее выдающихся одесситов можно упомянуть портрет швейцарского консула в Одессе И. А. Демоля работы его дочери, Адели Ивановны Шейн. Но мало кому известно о не совсем обычном произведении искусства, которое было создано швейцарскими мастерами, долгие годы находилось в музее – и при этом не являлось музейным экспонатом.

Здание, где расположен музей, построенное в 1820-х годах Потоцкими-Нарышкиными, освидетельствовано архитектором Ф. Боффо в 1828 году и имеет одну примечательную архитектурную деталь. Поднимаясь по старинной деревянной лестнице на второй этаж, обра-

щаешь внимание на большое витражное окно. Килевидная арка, в которую установлена рама витража, хотя и была умело вписана, все же не соответствует общему стилю здания и заметно выделяется.

Такая форма проема не имела большого распространения в одесских постройках, но она встречается в некоторых дошедших до нас зданиях 20-30-х годов XIX века (дом Лехнера, дворец Витта). Проект дворца Нарышкиных на Софиевской в архивах не сохранился. Можно предположить, что и проем, и рама были запланированы при постройке здания в конце 1820-х годов для размещения витража.

Некоторую аналогию размещения лестницы и витражей во дворце Нарышкиных можно усмотреть, по акварелям Аллозия Рокштуля, в строившемся в конце 1820-х – начале 1830-х годов Царскосельском арсенале [7, с. 14,15].

Сведения, связанные с историей витража, немногочисленны. Первое обнаруженное упоминание о нём содержится в публикации «Одесского листка», посвященной открытию Городского музея изящных искусств в октябре 1899 года: «Наконец-то, после долгих

Лестница и витраж в здании Одесского художественного музея. Фото А. Синельникова. 2015

стараний муниципалитета и представителей художественного мира, завтра последует открытие городского художественного музея. Инициатива устройства музея принадлежит Г. Г. Маразли, *который пожертвовал для музея роскошный дом на Софиевской улице*. Всё в этом доме: окна, лепная работа, позолота на колоннах, венецианский паркет – выдающиеся образчики искусства. Мозаиковый пол в зале нижнего этажа стоил свыше 40 тыс. рублей. Затем в одном из расписанных окон имеется

мюнхенское стекло, оцененное недавно иностранцами, осматривающими музей, **в 10 тыс. рублей»** [1]

В популярном путеводителе по Одессе при описании здания музея несколько строк посвящено витражу: «Городской музей изящных искусств и педагогический музей на Софиевской ул., вблизи Нарышкинского спуска, помещается в старинном барском доме гр. Нарышкина, выдающемся своей архитектурой. <...> Интересен старый зал в нижнем

А. П. Рукштуль. Лестница в Царскосельском арсенале.

А. П. Рукштуль. Верхняя площадка лестницы в Царскосельском арсенале с окном, украшенным витражами.

этаже, отделанный изящными лепными украшениями, с хорошо сохранившимся красивым паркетом, а также большое полукруглое окно над парадной лестницей в верхний этаж, со старинной живописью на стекле» [2, с. 159]

Подобное упоминание находим и в одесской газете «Вечерние известия» от 2 марта 1927 года в статье, посвященной Народно-художественному музею Одессы (ныне ОХМ):

Старейший в Одессе художественный музей – бывший музей изящных искусств, – ныне народно-художественный – празднует в этом году 30-тилетие своего основания.

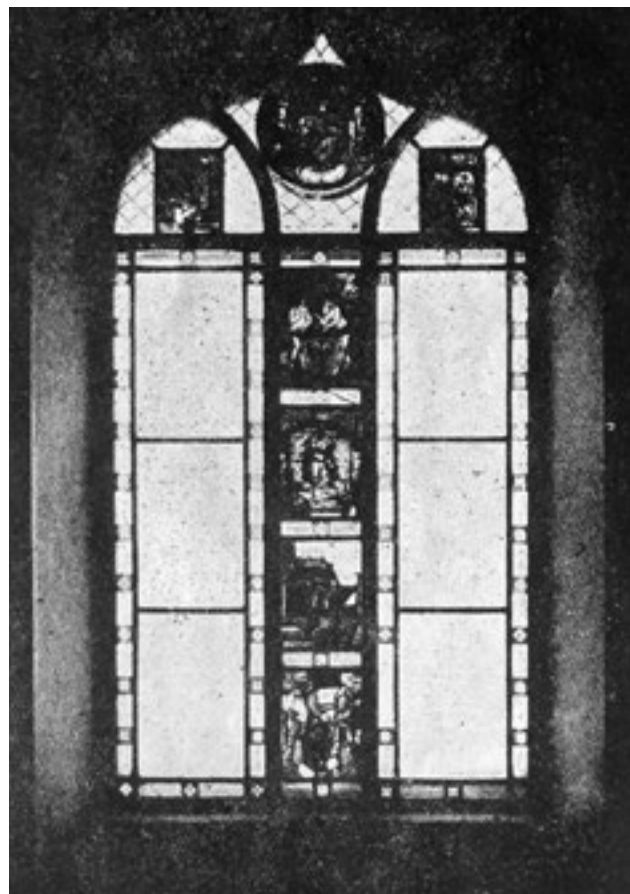
История этого музея и особенно история дворца, в котором он помещается (дом № 5 по ул. Короленко), представляет большой интерес.

Дворец, составляющий ныне собственность музея, сооружен в начале прошлого столетия графами Потоцкими, богатейшими на Украине магнатами. <...>

Одной из достопримечательностей здания является живопись по стеклу на одном из окон дворца, представляющая работу немецких художников 15-го столетия исключительного художественного значения. Таким образом, сам по себе дворец, в котором помещается музей, представляет большую музейную ценность» [3, с. 4]

Витраж в Одеском художественном музее. 2015

Фотография из книги «Архітектурні пам'ятники старої Одеси».

Следующая информация относится к 1930 году. Профессор В. И. Селинов в книге «Архітектурні пам'ятники старої Одеси» при описании дворца Потоцких-Нарышкиных отмечал следующее: «Підносячись характерними дерев'яними східцями, які досить зберіглися, на другий поверх, ми зупиняємо свою увагу на великому вікні готичної форми з 7 вітражами німецької роботи, на яких можна прочитати дати 1549, 1555 і т. інш.» [4, с. 10]

Ценность сведений, приведенных В. И. Селиновым, заключается в том, что они проиллюстрированы фотографией «Готичне вікно з вітражами (Б. палац Потоцького). Фотогр. знімок Народнього худ. музею м. Одеси», на которой запечатлѐн витраж. Сюжеты витражей трудноразличимы из-за невысокого качества печати. Форма и детали рамы на фотографии соответствуют раме, находящейся в музее в настоящее время.

Во время оккупации Одессы в 1941-1944 годах витраж был демонтирован из рамы для изъятия румынскими властями. Этот факт подтверждается документом, сохранившимся в архиве ОХМ.

АКТ № 27

С.1. 1942 г. № 27. 3-го октября. Мы, нижеподписавшиеся, Директор Художественного музея Клюк Константин, Архитектор при Губернаторстве Транснистрии г. Ионицу, научные работники Художественного Музея проф. Еришов Петр, Тер-Мовсесов Григорий, Чуйко Галина и завхоз Дмитриева Анна, составили настоящий акт в том, что на основании устного распоряжения г-на Ионицу из Художественного музея выданы для Губернаторства следующие художественные экспонаты:

С.10. СТЕКЛО.

№ п/п 10 [неразборчиво]

Витраж с цветными стеклами (изображ. святых)

№№ инв..... 60

%% изн..... 30

РККС 1.200

№ п/п 11 [неразборчиво]

То же [Витраж с цветными стеклами /изображ. святых/]

№№ инв..... 61

%% изн..... 30

РККС 1.200 [5, с. 1, 10].

В настоящее время местонахождение витражей неизвестно. Они не попали в списки предметов, вывезенных во время оккупации Одессы, и не находятся в розыске. Можно предположить, что при создании музея в

Лестница в Одесской государственной картинной галерее. Начало 1950-х. Архив фото ОХМ. Ф.-182.

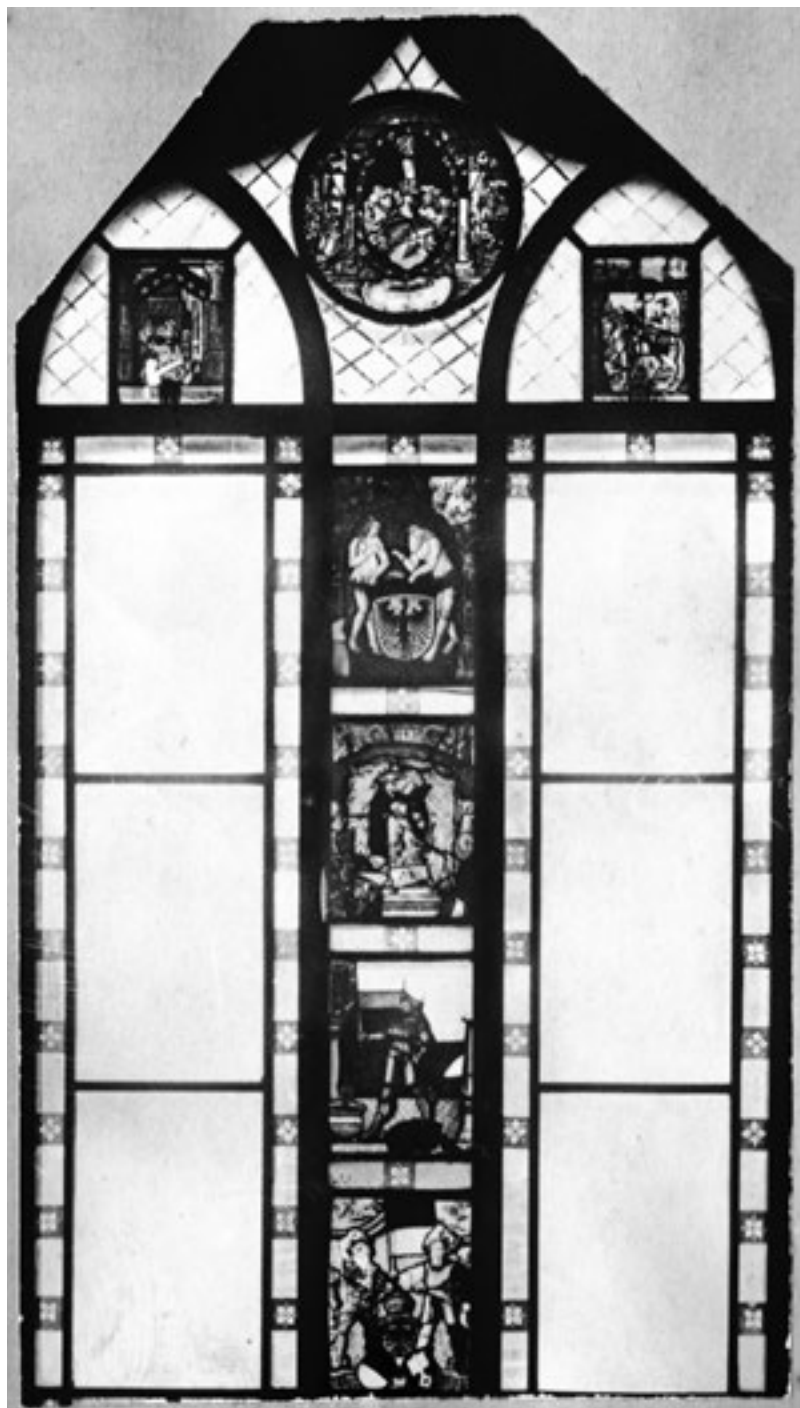
1899 году здание и витражи, как его элемент, принадлежали городу, а художественная коллекция – Обществу изящных искусств. Витражи не были частью коллекции, что при последующих инвентаризациях сыграло свою роль. Довоенная учетная документация музея утрачена, а в восстановленной после войны сведения о витражах отсутствуют.

На фотографиях 1950-х годов видно, что сохранившаяся рама застеклена обыкновенным прозрачным стеклом. В 1970-х годах в неё вмонтировали современный витраж.

Собранная информация позволяет сделать вывод, что дворец Нарышкиных украшали семь витражей, предположительно немецкой работы, датированных серединой XVI века и вмонтированных в одну раму.

Новый этап исследований связан с обнаружением в фондах Одесского историко-краеведческого музея фотографии семи витражей, объединенных одной рамой [6]. Фотография размером 18×10 см. напечатана с того же негатива, что и упоминавшееся фото в книге В. И. Селинова, но отличается лучшим качеством – при её увеличении различимы сюжеты витражей.

В во всех вышеприведенных описаниях отмечалось: «мюнхенское стекло», «работа немецких художников», «вітражи німецької роботи». Видимо, это связано с присутствием на некоторых стёклах геральдических орлов, схожих с германскими. Следует учесть возникавшие при осмотре

Витражи из здания Нарышкинского дворца. Фото. 1920-е. ОИКМ

затруднения, связанные со значительной удалённостью небольших витражей от зрителя. В раму высотой 325 и шириной 175 см вмонтированы: два прямоугольных стекла размером 64×42, четыре – 40×32 и одно круглое, диаметром 45 см.

При увеличении фотографии и детальном рассмотрении сюжетов изображений становится понятно, что витражи имеют швейцарское происхождение, т. к. большая часть из них связана со швейцарской геральдикой.

Обращаясь к истории витражей, созданных швейцарскими мастерами, уместно привести фрагмент из публикации Е. А. Шликевич: «На общем европейском фоне развития живописи по стеклу швейцарские витражи особо выделяются социальными мотивами, которые отражаются не только в сюжетной тематике изображений, но и в принципах построения композиции. Не последнюю роль в процессе формирования швейцарских витражей XVI-XVIII вв. сыграла Реформация, которая повлияла на отношение власть имущих к храмовому строительству. *Возведение крупных пышных соборов практически прекратилось, в связи с чем пропал спрос на большие витражные окна. На смену им пришли небольшие композиции, так называемые «кабинетные витражи», которые могли использоваться для светских построек: городских ратуш, дворцов правосудия, госпиталей, гостиниц, ремесленных мастерских и домов богатых горожан. Одной из характерных особенностей Швейцарии являлось то обстоятельство, что собственные гербы могли иметь, кроме дворян, все те, кто состоял на государственной службе. Поэтому отличительной чертой витражного искусства этой*

Витраж с изображением герба рода Томен

страны стало введение в композицию живописных стекол атрибутов геральдики. Помимо витражей с гербами донаторов большое распространение получили расписные стекла с изображением гербов и знамен городов и областей» [7, с 7].

Исследования черно-белой фотографии не дают полной информации об изображениях, т.к. в геральдике цвет имеет особое значение. В музейных собраниях,

Витраж «Кавалер с дамой на лошади»

К. Мурер. «Кавалер с дамой на лошади»

имеющих коллекции кабинетных витражей, найдены произведения со схожими сюжетами. Это позволило атрибутировать большую часть стекол.

Так, в верхней части рамы расположен витраж круглой формы с донаторским гербом рода Томен (Thomen, Thomann), известным в Берне, Цюрихе, Базеле.

Прямоугольные витражи, слева и справа от круглого:

слева – «Трое сидящих за столом», имеет повреждения, детали видны нечетко. Сюжет-вitraжа не определен.

справа – «Кавалер с дамой на лошади», довольно популярная композиция. Похожее изображение, к примеру, можно увидеть на рисунке Кристофа Мурера, ведущего мастера-вitraжиста из города Цюриха в собрании графического кабинета музея Карлсруэ [8, с. 70].

Витраж «Герб Аарау»

Далее в центре, обрамленные небольшими стёклами с изображением четырёхлистника, расположены один под другим четыре витража:

1. Дикарь и дикарка (дикие, лесные люди) изображены в арке на узорчатом фоне. Они держат щит с тёмного цвета (червлёной, красной) главой, с орлом в поле щита – герб швейцарского города Аарау (Арау, нем. – Aarau), столицы кантона Ааргау (нем. – Aargau).

Ф. Ханс. Витраж с гербом Аарау. 1515. Бернский исторический музей.

Герб Аарау, столицы кантона Ааргау.

Витраж. «Св. Михаил»

2. В центральной части витража под аркой на камчатном фоне расположена в рост фигура св. Михаила облачённого в латы. На плечи накинута длинный плащ. В правой руке он держит занесённый над головой меч, в левой – весы, для взвешивания душ умерших. На опущенной чаше весов видна фигурка с поднятыми вверх руками. Изображение с приподнятой чашей частично повреждено.

В верхней панели: в правом и левом углах человеческие фигуры, по центру в картуше

Б. Бермейо. Св. Михаил, побеждает дьявола. 1468. Национальная галерея. Лондон.

помещена дата – видны цифры «134». В нижней панели по центру, у ног св. Михаила – в две строки фрагментарно читаемая латинская надпись.

Слева внизу различим под имперской короной гербовый щит. На его фоне щит меньшего размера с изображением множества гербов.

Справа внизу герб кантона Цуг. Св. Михаил считается одним из покровителей кантона Цуг.

Витраж «Знаменосец»

3. Витраж с изображением в центральной части, между двух колон, знаменосца в доспехе с мечом, кинжалом на перевязи и со знаменем в правой руке. В верхнем левом углу мужская фигура, в правом изображение утрачено. Внизу, около правой ноги знаменосца, на базе колоны помещены два герба. Верхний имперский герб с двуглавым орлом, увенчанный короной. Под ним – гербовый щит в поле которого изображён пояс на тёмном поле. Учитывая, что изображение на фотографии чёрно-белое

Витраж «Знаменосец из Цуга». Неизвестный мастер. 1557. Эрмитаж. Санкт-Петербург.

и текстура даёт тёмный фон, можно предположить, что это герб кантона Цуг (гербовый щит в поле которого изображён лазурный пояс на серебряном дамаскированном фоне).

На фотографии видны утраты фрагментов знамени. «Кантоны получили возможность иметь каждый своё знамя в благодарность от Папы Юлия II за поддержку, которую швейцарцы оказали в войне против Франции в 1512 г. В углу этих знамён были вышиты сцены из Нового Завета» [7, с. 40].

Витраж «Унтервальден»

4. Витраж с изображением на камчатном фоне двух мужчин. Один из них в пышном костюме, другой в латах и с мечом, стоит с двухцветным знаменем в правой руке. Оба мужчины в беретах украшенных страусовыми перьями. Между фигурами – увенчанный короной гербовый щит с имперским двуглавым орлом. На нижней панели помещён герб объединенного кантона Унтервальден состоящий из двух щитов пересечённый червлёный и белый щит (герб полукантона Обвальден) и щит с двойным ключом в червлённом

Витраж «Ундервальден», Музей Аллерхейлиген. Шафхаузен (Швейцария)

поле (герб полукантона Нидвальден). В верхней части витража различимы: в правом углу сцена с участием двух мужчин, в левом – растущее из земли ветвистое дерево. «Подобного рода витражи с изображением двух воинов со знаменем того или иного кантона, с гербами и со сценами в верхних углах на библейские или исторические сюжеты были чрезвычайно распространены в Швейцарии с середины XVI по первую половину XVII в. на протяжении столетия их композиция оставалась практически неизменной» [7, с. 148].

Пивная Енни

В 1895 году в музее появилось еще одно место, связанное со Швейцарией. Произошло это, когда в здании и на прилегающей к нему территории, включая склоны, расположилась Выставка домоустройства. Среди экспонентов, безусловно, были швейцарцы. Один из наиболее известных – подданный Швейцарии купец Фридрих Енни, основатель и владелец торгового дома «Ф. Енни и К^о». Выставочная площадь его пивоваренного завода занимала обширную галерею в цоколе здания и в народе получила название «Пивная Енни». Описание обстановки сохранилось в местных газетах, освещавших события выставки.

«Сегодня открывается пивная Енни в подвале, потолок которого расписан в немецком вкусе. В углублении две громаднейших бочки по 300 ведер каждая; подвал украшен гирляндами из зелени и освещен электричеством. Оригинальная арка из бочонков раз-

ной величины, с вывеской наверху, показывает вход в подземную пивную...» [9, с. 3]. «...вчера в 1 час дня открыта в подвале под главным зданием пивная, устроенная заводом Енни. Открытие сопровождалось угощением всех присутствующих гостей пивом, затем допущена и публика. Об этой оригинальной пивной мы уже говорили. Весь зал уставлен бочками и бочонками. Потолок расписан в юмористическом духе и украшен гирляндами из зелени и флагами, освещение электрическое» [10, с. 2].

Украшающие стены и сводчатый потолок декоративные росписи иллюстрировали народные шутки и поговорки. Надписи, сопровождающие изображения, выполнены на немецком языке готическим шрифтом красного цвета. Автором росписей был одесский художник швейцарского происхождения Блангоне (Бланжоне). Часть росписей сохранилась до наших дней.

Декоративные росписи. Фото А. Синельникова

Фрагменты
росписей,
сопровождаемые
поговорками

**Hüte iich
vor dem –**
Будь
осторожным,
остерегайся

**Wer nicht liebt
Bier, Weib und
Gesang, Der
bleibt ein Narr.
Lebelang –**
Кто не любит
пиво, женщин и
песни, остается
дураком.
Мудрость

Hat ihm schon –
О, ему хорошо

**Kommt Herein –
hier ist gut sein –**
Приходите –
здесь хорошо!

**Trau, schau,
wem –**

Доверяй, да
не всякому!
(Доверяй, но
проверяй)

Лик Солнца,
подмигивающий
посетителям

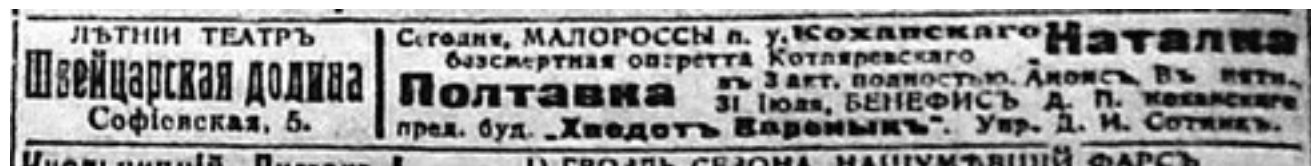
«Швейцарская долина»

Территория, прилегающая к дворцу со стороны моря, долгое время носила название Швейцарская долина. История возникновения этого топонима достоверно не известна. Возможно, он появился по аналогии со «Швейцарской долиной», известным варшавским парком с воксалом – садом для увеселений, в котором проходили гуляния с танцами, маскарады, фейерверки, играл большой оркестр, на сцене летнего театра выступали известные артисты.

В Одессе еще со времен Выставки домостройства эта территория была облюбована

для различных мероприятий. Как сообщает справочник «Вся торгово-промышленная Одесса» за 1914 год, здесь, по тому же адресу, что и здание музея, на ул. Софиевской, 5, располагался театр «Швейцарская долина» [11, с. 62]. На подмостках этого летнего театра, по свидетельству местных газет, часто выступали украинские труппы [12, с. 1; 13, с. 1].

Не все материалы, связывающие историю Одесского художественного музея со Швейцарией, обнаружены и изучены. Они ожидают своих исследователей.

Объявление в газете «Одесский листок». 1915 г. [14, с. 1]

1. Городской художественный музей // Одесский листок. 1899. 23 октября (4 ноября) (№ 272).
2. Москвич Г. Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе / Г. Москвич. Одесса : Тип. Л. Нитче, 1904.
3. И. К-О. Народно-художественный музей Одессы : Его история. – Его дворец. – Богатства. – Значение. – 30 лет культурной работы // Вечерние известия. Одесса, 1927. 2 марта (№ 1170).
4. Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники старої Одеси / В. І. Селінов. Одеса : Видання Одеської краєвої комісії охорони пам'ятників матеріальної культури, 1930.
5. Фонд хранения ОХМ. Дело: Музей, 1941-1947. [машинопись].
6. ОИКМ, Инв. № Ф-18148
7. Шликевич Е. А. Швейцарские витражи XVI-XVIII веков из собрания Эрмитажа : каталог выставки. СПб. : Изд. Гос. Эрмитажа, 2010.
8. Hasler R. Die Scheibenriss-Sammlung Wyss : katalog. In 2 Bdn., bd. 2. Berne : Stämpfli, 1996/97.
9. На выставке домоустройства // Одесский листок. 1895. 11(23) июня (№ 149). С. 3. (О чем говорят)
10. На выставке домоустройства // Одесский листок. 1895. 12(24) июня (№ 50). С. 2.
11. Вся торгово-промышленная Одесса : адресно-справочная книга на 1914 год. Одесса : Изд. И. И. Моргулиеса, 1914.
12. Летний театр «Швейцарская долина». Сегодня, 28 июля, малороссы Кохановского. Представлено будет: «Ой не ходы, Грицю, та на вечорныци» : [объявление] // Маленькие одес. новости. 1915. 28 июля (№ 708).
13. Летний театр «Швейцарская долина» : «Сегодня бессмертная оперетта Котляревского “Наталка Полтавка”» : [объявление] // Одесский листок. 1915. 30 июля (12 августа) (№ 9783).
14. Летний театр «Швейцарская долина» : [объявление] // Одесский листок. 1915. 30 июля (12 августа) (№ 9783).

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
------------------------	----------

ТВОРЧИЙ СИМПОЗИУМ 2020 РОКУ «МЕЛОДІЇ СТЕПУ І МОРЯ»	5
---	----------

Біографічні матеріали про учасників:

<i>Наталія Аксенова</i> Михайло Пархоменко	29
--	----

<i>Тетяна Гудима</i> Ігор Хілько	31
--	----

<i>Тетяна Куцаченко</i> Андрій Куцаченко	33
--	----

НАУКОВІ СТАТТІ ТА АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ	35
--	-----------

<i>Лілія Білоусова</i> Швейцарці на українських теренах: Одеса, Шабо, Цюріхсталь.....	36
--	----

Минувшина Шабо у фотографіях та поштових листівках	83
--	----

<i>Гіоргі Іукурідзе</i> Shabo: вино – це культура. Продовження швейцарських традицій і створення вин, якими можна пишатися	89
---	----

<i>Віра Солодова</i> «Боссолі може називатися одеським уродженцем...»	98
---	----

<i>Сергей Седых</i> Швейцарские страницы в истории одесского музея	107
--	-----

Науково-популярне видання

Серія заснована у 2017 р.

Випуск 3

ОДЕСА ШВЕЙЦАРСЬКА

Книжка – альбом

Автори укладачі:

Лілія Білоусова, Володимир Левчук, Михайло Пархоменко,
Тетяна Пономаренко, Віра Солодова,
Гіоргі Іукурідзе, Сергій Сєдих

Українською і російською мовами

Дизайн і верстка – Костянтин Іванов

Фото на обкладинці – Андрій Ясносекірський

Довідкові матеріали – Сергій Котелко

Підписано до друку 27.08.21 р.

Формат 60х84/16 Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура HelveticaNeueCyr.

Ум. друк. арк. 6,05. Наклад 120 прим.

Замовлення № 100821/1

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні «Апрель»

ФОП Бондаренко М. О.

65045, м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60

тел.: +38 048 7001155

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.

Третій випуск книжки-альбому видавничої серії «Архівна Одіссея» присвячено Швейцарській Одесі. Яскраві мистецькі роботи художників Одеси, Києва, Харкова і Чернівців, наукові розвідки одеських істориків і краєзнавців, ілюстровані архівними матеріалами, фотографіями, листівками і малюнками, висвітлюють актуальну тему внеску вихідців із Швейцарії в економічне і соціо-культурне життя міста Одеси. Автори привертають увагу до проблем збереження традицій та пам'яток історії і культури, що свідчать на прикладі Одеси про тісні українсько-швейцарські зв'язки упродовж понад двох століть від кінця XVIII ст. до наших днів. Видання призначене широкому колу читачів, хто цікавиться міжнародними традиціями Одеси та спільним історичним минулим України і Швейцарської Конфедерації.

